

4. (Кир)
Б-41.

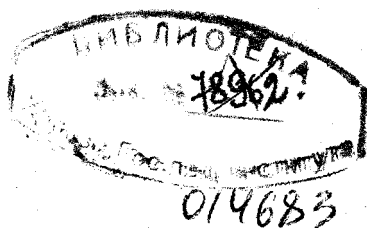
Ш. БЕЙШЕНАЛИЕВ

Байш

ДУКУРБЕК БЕЙШЕНАЛИЕВ

Балл

ЎЗБЕКИСТОН ССР МАДАНИЙАТ МИНИСТРЛИГИ
ЎЗБЕКИСТОН ЛКСМ МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ
«ЁШ ГВАРДИЯ» НАШРИЁТИ
ТОШКЕНТ — 1960

МУНДАРИЖА

Биринчи боб

Абдилас ҳаёлга чўмди.	3	Ойгул — рассом.	35
Раис эп кўрди.	7	Рози бўлишди.	36
Мақсадимизга етдик.	12	Яхши кўринади.	39
Шодлик.	13	Муҳим пайт.	41
Ойгул кўрқиб кетди.	17	Звено йиғилишида.	43
Бу пионерлар иши.	20	Тайёргарлик.	45
Каникулдан қайтганда.	29	Имтиҳон.	48
Тўлбоши.	33	Соғиниш.	55

Иккинчи боб

Яйловга жўнаганда.	57	Бизнинг иш.	94
Сўлим ер.	64	Қўра айланасида.	97
Янги дўст.	69	Кутилмаган суюнчи.	103
Оғалар айтди.	74	Хайрлашув.	109
Бизнинг вазифа.	78	Комсомол Устафи.	117
Экскурсия.	81	Янги ўтовда.	119
Ер ютсин урушни.	86	Ўқишга тайёргарлик.	124
Тўлбоши оқсаганда.	91		

Қирғизчадан Зайнаб таржимаси

ЎРГА ВА КАТТА ЁШДАГИ БОЛАЛАР УЧУН

На *узбекском языке*

Ш. БЕЙШЕНАЛИЕВ

БЛАГОДАРНОСТЬ

(Повесть)

Издательство „Ёш гвардия“ — Ташкент — 1960

Редактор Ҳ. Рузиматов

Рассом Г. Бедарев

Техредактор Я. Пинхасов

Рассом-редактор Г. Остапенко

Корректор Э. Миробидов

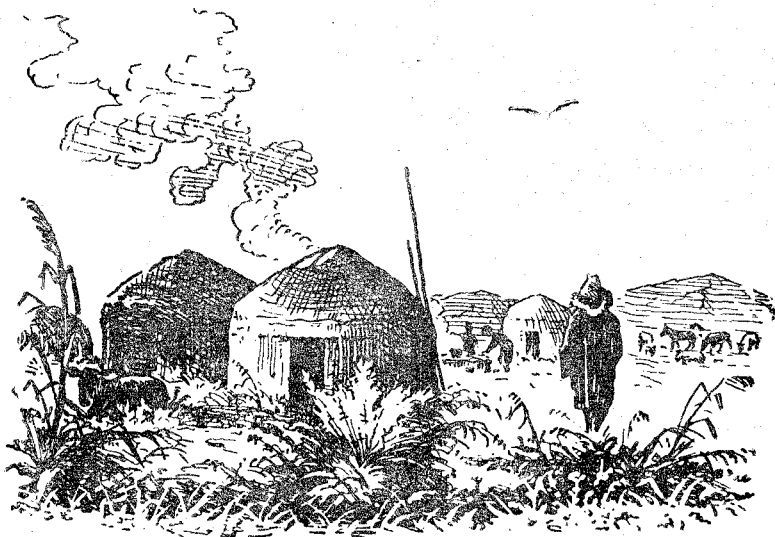
* * *

Босмахонага берилди 25/IV-1960 й. Босишга рухсат этилди 10/VI 1960 й. Формати 84×108¹/₃₂. Босма л. 4,0. Шартли босма л. 6,56. Нашр. л. 6,95. Тиражи 30 000.

„Ёш гвардия“ нашриёти,
Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома № 79—58.

* * *

ЎзССР Маданият министрлиги Ўзглавиздатнинг 1-босмахонаси. Тошкент, Ҳамза кўчаси, 21. 1960 й. Заказ № 222. Баҳоси 3 с. 10 т.

Биринчи боб

1. АБДИЛАС ХАЕЛГА ЧУМДИ

Абдилас уйига бурилмасдан, сумкасини елкасига осганича тўппа-тўғри ҳовлига кирди. Эшик очилиши билан кул ранг гунажин охурдан бошини кўтариб, Абдиласга ялт этиб қаради.

У, гунажиннинг ёнига келиб, жажжи қўллари билан елкасидан силай бошлади.

— Солган ҳашакни ҳам еб қўймабсан-а? Чанқаб қолдингми ё мени соғиндингми?— деб синчиклаб кўз ташлади. Кул ранг гунажин ҳам гапга тушунгандек, бўйинини чўзиб Абдиласнинг сумкасини ялаб-ялаб қўйди. Абдилас қўлини тортиб олганда гунажиннинг юмшоқ жуни кафтига тўлиб чиқди.

— Рост, ҳозир сизир туллайдиган маҳал-ку. Эртага ҳамма эски жуналарингиз тараб тушираман. Юр бўлма-са, сувга,— деб қозиқдаги чилвирни шохига ўради-да:

— Оқ қашқа, Оқ қашқа юр,— деб, сигирни етаклаб кетди. Кул ранг ғунажин гапига тушунгандек, кетидан эргашди. Зерикиб қолган Оқ қашқа ҳовли дарвозасидан чиқиши биланоқ, ҳали қотмаган ернинг балчиқ бўлиб ётганига қарамасдан, анча ергача ўйноқлаб бориб, Абдиласга бақрайиб қараб туриб қолди. Абдилас овози борича:

— Оқ қашқа, хўш-хўш,— деб унинг орқасидаги катта ариққа қараб кетди. Оқ қашқа Абдиласнинг ёнига келиб, ариқдаги сувдан шимириб ича бошлади.

Оқ қашқа бу йил ёзда уч ёшга киради. Ўтган йили Оқ қашқани Абдиласнинг онаси бузоқ вақтида меҳнат кунига колхоздан олган эди. Манглайдаги кичкина оқини кўриб, Абдилас унга Оқ қашқа деб от қўйган.

— Бўш қўйворса, сен тўғри юрмас экансан,— деб, Оқ қашқа сув ичиб бўлгандан кейин, Абдилас унинг чилвиридан етаклаб олди. Охурни тозалаб, янги ҳашак солиб қўйди.

Абдилас эшик тагидаги тешикка яшириб қўйилган калитни олди-да, уйини очди. Елкасидаги сумкасини стол устига қўйди. Қулоқчинини, пальтосини вешалкага илди, кейин бет-қўлини ювиб, овқатга ҳам хуши бўлмай, икки дераза ўртасига қўйилган кичикроқ столнинг четига ўнг тирсаги билан таяниб, юзини қўлига қўйганча ўйланиб қолди.

Қаршидаги деворда осилиб турган ойнали рамкадаги суратлардан кўзини олмай, тикилганча индамай ўтирди.

Устига эскириброқ қолган клеёнка ёпилган столда ўнтача китоб, битта сиёҳдон, битта қалам бор. Ҳаммаси Абдиласники. Ҳозирги ўтириши бошқача. Ҳозир ниманидир ўйлаб хаёл суриб ўтирарди. Унинг сира бунчалик боши қотмаган эди. Ҳеч иши йўқдай, паришонҳол бўлиб ўтирибди.

Мактабдан келиши билан аввал Оқ қашқасининг ҳолидан хабар олиб, кейин уйига киради. Ёчиниб, ювиниб бўлгандан кейин сумкасидаги китобларини стол устига қўйиб, эртага бўладиган дарсларини қараб, керакли китоб-дафтарларини сумкасига соларди. Берилган топшириқларни бажариш учун уларни стол устига ажратиб қўярди. Ойгулнинг китоб-дафтарларини эса, столнинг бир чеккасига тахларди. Ундан кейин бемалол

овқатини еб, кўчага чиқар, тоза ҳавода бир-икки соат болалар билан ўйнаб, кўнглини очиб келарди. Дарсларини тайёрлаб бўлгандан кейин ўтин ёриб, икки челак сув ҳам олиб келиб қўярди.

Бугун зиммасидаги ишларнинг кўпчилигини бажармади. Овқат ҳам емасдан, ранглари ўчиб, бир нарсага қайгургандай, данг қотиб, вақти ғизиллаб ўтиб кетганини ҳам сезмай, қимир этмай ўтира берди.

Чарчаганиданми, кўзларини милт-милт очиб-юмиб, рамкадаги суратни олди-да:

— Сен бўлганингда, ўйлаган нарсамни шартга қилардим,— деб, оғир хўрсиниб қўлини иягидан олди. Суратдан дадасининг суйкумли юзи кулиб боқарди. Абдилас унинг ўнг ёнида турарди. У вақтда Абдилас беш яшар эди.

Дадаси колхоз сигир фермасининг бошлиғи бўлиб ишлаётган еридан 1942 йили немис босқинчиларига қарши Ватанни ҳимоя қилиш учун урушга жўнаб кетган эди. У 1943 йили Сталинград остоналаридаги дахшатли жангларда қаҳрамонларча ҳалок бўлган.

Абдилас секин ўрнидан туриб, хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. Анчадан кейин хафалиғи ёзилиб, ўзича бир нималар деб мингиллади. Ойим нима деяркин? Агар бора олмайман деса, нима қиламан? Унда Охун отамникига бораманми? Ойим билан Ойгул соғиниб қолишади-ку.

Мен ҳам соғинаман. Барибир, бир олдиларидан ўтишим керак. Даданг йўқ, сизлар ёшсизлар, мол боқишга бора олмайман, раис мени зўрлаб юбора олмайди, деса нима дейман?.. Эҳтимол рози бўлар, ким билади ҳали. Дадам борида кўп йиллар мол соғувчи бўлиб ишлаганди-ку. Бугун албатта айтаман... Ойим кўнади. Сигир фермасига кўчиб борамиз. Яқинда сигирлар туғади. Ойгул иккаламиз бузоқларга от қўйиб, гапга кирадиган қилиб яхшилаб ўргатамиз, ўқиш тугагандан кейин яйловга чиқамиз. Оғамнинг ҳамма айтганларини қиламан. У ерга Роза, Ақай, яна кўп болалар боради. Жуда маза бўлади-да...

Еш Абдилас чуқур хаёлга чўмган, бошига турли ўй-фикрлар келарди.

Уч кун илгари бош пионер вожатий болаларни тўплаган эди. Уша куни мактаб директори ҳам бор эди. Пионерлар баҳор ва ёзги мавсумларда колхозга қандай

ёрдам беришлари керак деган мавзуда суҳбат ўтказишди.

— Ҳамма ёқда қор эриб, кунлар исиб, мана баҳор ҳам келди,— деди мактаб директори.— Яқинда колхоз моллари болалаб, экиш-тикиш ишлари бошланади. Бўш вақтларингда сал бўлса ҳам колхозчи ота-оналарингизга ёрдам бериб турсаларинг яхши бўларди. Чорва молларни болалатиш даври чорвадорлар учун энг масъулиятли давр. Сизлар, ёш молларни оталиққа олиб, меҳнатда пионерлик номингизни шараф билан оқлашингиз керак.

Ўтган йили «Оқ жар» колхозининг чорвадорларига пионерларнинг ёзги каникулда берган ёрдамлари, уларнинг колхоздан олган мукофотлари тўғрисида гап бўлганда кўплари жуда қизиқиб, шу заҳоти, бири чорвага, бири экиш-тикишга ёрдамлашамиз, деб сўз беришган эди.

Мактаб директори Керимқул ака илгари колхоз партия ташкилотининг секретари бўлиб ҳам ишлаган. Пионерларнинг бу ишга жуда кўнгил қўйганидан хурсанд бўлган колхоз раиси, қани энди ёзги каникулда биринглар чорвадорларга ҳисобчи, биринглар агитаторларга ёрдамчи бўлсанглар, яна ҳам яхши бўларди-да, деганда болалар бу ёғини ҳам қойил қиламиз дейишиб, ҳаммалари ёзилиб қўйишганди.

Абдилас қаёққа борсам экан деб, ўйланиб турганида ёнига Керимқул акаси келиб:

— Нима, ҳеч қаёққа боргинг йўқми? Майли, ихтиёринг,— деб кулимсираганди.

— Керимқул ака, каникулда бекор юргим келмайди, бироқ, қаёққа боришимни билмай турибман,— деган эди Абдилас.

— Илгор пионерлардансан, ўтган йили экин-тикинга яхши ёрдам қилдинг. Бу йил каникулни чорвачилар билан яйловда ўтказганинг тузук бўлар, дейман. Ўзинг ҳам дам олиб келасан. Бир ўзим қандай бораман, деб юргандирсан? Ўтган куни раис билан чорвачиларни ишга тақсим қилганда, ойингни ҳам мол боқишга юбормоқчи бўлиб маслаҳатлашиб қўйдик,— деб қўли билан Абдиласнинг манглайдан силаган.

— Ҳўп бўлади, ака. Бўлмаса, оймга ўзим ҳам айтай, ситир фермасига юбора қолинг,— деб қувонганидан ўрнидан санчиб турган. Ойисига бу яхши хабар-

ни шу куниёқ еткизган. Бироқ, ойиси негадир, ўғлининг шахтини қайтармай деб, индамай қўя қолган. Орадан бир оз ўтгандан кейин:

Болам, ошиқма, ўзимизга яраша иш топилиб қолар. Экин-тикини ташлаб мол боқиш осон эмас,— деб Бурма опа (ойисининг оти) ўғлига совуқ жавоб қайтарган эди. Орадан уч кун ўтди, лекин ойиси бу ҳақда лом-мим демади.

Абдилас, ойим нима деркин, деб ташвишланиб юрди: борди-ю, боролмайман деса, Керимқул акамга нима дейман — пионерлик ваъдамнинг устидан чиқолмайманми?— деган фикр ўшандан бери Абдиласнинг юрагини тирнар эди...

Эшикдан кирган Бурма опа ўғлининг нохушлигини кўриб, бирдан тўхтаб қолди. Абдилас ойисининг ёнига келиб турганини сезмади ҳам.

— Абдиш, жон болам, нега мунча хафасан? Дарсингдан ёмон баҳо олдингми? Ё бирор еринг оғрияптими?— деб ойиси парвона бўларди.

— Йўқ, ойи, сендан бир нарсани қайта сўрашга оғзим бормай турибди,— деди, дарров унинг авзойи ўзгариб, ойисига эркаланиб қаради. Абдиласнинг ўтган кунни айтган гапи ойисининг хаёлидан кўтарилиб кетган эди. Ўғлининг бир нарсани сўрамоқчи бўлиб турганини кўз қарашларидан билиб, онанинг юрак-бағри эзилиб кетди.

— Айта қол, қўзим,— деб ўғлини бағрига босди.

2. РАИС ЭП КЎРДИ

Абдилас ўқиб ўтирган китобини йиғиштириб, кийиниб энди эшикка чиқаман деб турганда, Ойгул ўқиётган «Алифбе» китобини стол устига қўйиб:

— Ака, қаёққа борасан?— деб югуриб келиб Абдиласнинг қўлидан ушлади.— Ака, қаёққа борасан? Бутун дам олиш куни-ку. Мен «Чол билан айиқ» деган эртакини ўқиб берайми? Эшитасанми? Қани, ўтир-чи,— деб Абдиласнинг қўлидан торта бошлади.

Абдилас укаси Ойгул билан жуда аҳил эди. У сингилчасининг майин сочларидан силар, бўтам, қўзим деб, кексалардай эркалатарди. Қаниш буви ҳар замон келганида Ойгулни шундай деб эркалатарди. Унинг эрка-

лаб айтган гаплари Абдиласга жуда ширин туюларди. Синглиси ҳам майин қўлларини акасининг бўйнига ташлаб, юзларидан ўпар, устма-уст саволлар берарди.

Абдилас ўтириши билан Ойгул бўйнига қўлини ташлаб, унга ёпиша бошлади.

Абдилас Ойгулдан олти ёш катта. Ҳозир еттинчи синфда ўқийди. Ойгул отаси фронтга кетгандан уч ой кейин туғилган. Бу йил мактабга борди. Илгариги шўхлигини ташлади. Баъзи вақтларда Абдиласни дарс тайёрлагани қўймай қоғозларини сочиб, эртак айтиб берасан, мени ўйнатасан, деб хархаша қилишлари ҳам қолди. Энди у, сурат солиб бер, ўқишимга қулоқ солиб тур, ҳисобни чиқаролмаяпман, ёрдамлашвор, эртак китоби топиб бер!— деб жони-ҳолига қўймайди. Етти ой деганда осон гапларни ёзиб, китоб ўқийдиган бўлиб олди.

Абдилас укасининг сочидан силаб, юмалоқ кичкина кўзларига тикилиб:

— Мен бир нарса айтаман, қулоқ сол,— деди.

— Хўп бўлади, ака,— деб жим турди у.

— Ўқишларинг яна икки ярим ойдан кейин тугайди. Мен сизлардан йигирма кун кейин тамом қиламан. Уч ой маза қилиб дам оламиз.

Ойгул бармоқларини букиб-ёзиб бир нарсани ҳисоблаётгандай, анчагача индамасдан турди.

— Вой, узоқ экан. Ҳали етмиш беш кун бор-а,— деб Ойгул лабларини чўччайтириб акасига қаради.

— Хаш-паш дегунча ўтиб кетади. Ўқигагингга бор-йўғи олти ярим ой бўлди-да!

— Вой, ундоғ бўлса оз экан-ку,— деб жим бўла қолди.

— Жим турсанг-чи, ахир, мен гапиряпман-ку!

— Хўп, ака, жим тураман... Гапирсам, ҳар нарса бўлай...

— Ёзда яйлов жуда чиройли бўлади. Ҳавоси тоза, чап-тўзон бўлмайди. Ҳамма ёр кўм-кўк, қаёққа қарасанг — гул. Қимиз ҳам, қаймоқ ҳам кўп бўлади. Агар оймиз сигир соғувчи бўлса, иккаламиз бу йил яйловга борамиз. Кўп ишлар қиламиз.

— Ростдан борамизми? Ўзим ҳам эшитувдим. Кечаси оймизга нима дегандинг? Биз ўқишимиз тугамасдан, ўн кунларда сигир фермасига кўчиб борамиз, дегандинг-ку? Нега ёлгон айтасан?

— Елгон эмас. Ойим хўп деди-ку! Раис юборса бўлди. Ун кулларда бу уйдан кўчиб кетамиз. Нимага десаиң, март ойининг охиридан бошлаб сигирлар туғадн, кейин иккаламиз бузоқ боқамиз.

— Э, биз боқолмаймиз. Шохлари қора қарағайдай, кўзлари қонга тўлган, тоғдай, наслдор буқалар мени сузиб олади. Оқ қашқа туғса, мен ўшанинғ бузоғини боқаман.

— Наслдор буқалар одамни сузмайди. Одамга тез ўрганиб кетишади. Оқ қашқа хўв, кузга бориб туғади.

— Кузда туғса ҳам майли. Қим айтди сенга наслдор буқа сузмайди деб? Одамни кўрса бўлгани, ер тепиб бўкиришга тушади. Катта одамдан кўрқади. Қишлоқ болаларидан ҳеч кўрқмайди. Ундан кўра опам қўй боқса яхши бўларди; кўзи кичкина, ўзи чиройли, ювош бўлади. Қўзиларни кўтариб юриб бўлса ҳам боқардим. Сен бўлсанг қўй қайтаришар эдинг.

— Хўп, Акин! Уни ойим билан гаплашамиз. Колхоз раисида ишим бор эди. Бориб келай. Сен дарсингни ўқи ё чиқиб қизлар билан ўйнаб кела қол, хўпми?

— Ўйнагим йўқ. Ҳамма ёқ лой.

— Мен тез бориб келаман,— деб Абдилас эшикка чиқди. Ойгул орқасидан югуриб бориб, тагин ушлаб қолмоқчи бўлди-ю, лекин ниманидир ўйлаб тўхтаб қолди.

* * *

Қор эриган, ҳамма ёқ пилч-пилч лой, Абдилас қағқалоқ ерларни авайлаб босиб, колхоз идорасига қараб кетди.

Кеча кечқурун Абдилас ойисига гапирганда, онаси аввал бир оз ранжигандай бўлган эди, кейин ўйлаб кўриб, болам менинғ яйловга чиқишимни жуда истабди шекилли, деган фикрга бориб, ўғлини хафа қилмай дедими ёки ростдан ҳам ўзининг боргиси келдими:

— Бир ишни ташлаб бошқа бир иш бер, деб раисга боришим яхши бўлмас, ўғлим. Аканг тўғри айтган. Парторг эмасми, раис билан маслаҳатлашиб кимга қандай иш беришни ўзлари билади. Улар бор дейишса, майли—борай. Сен ҳам катта бўлиб қолдинг,— деди.

Абдилас ўрнига ётгандан кейин анча вақтгача ўйлаиб, ахири раисдан ўзи бориб сўрамоқчи бўлди. Раис

Абдиласни кўрган ерида, ударнигим деб эркалатувчи эди. Нимага десангиз, Абдиласнинг ўқиши яхши эди... Икки йилдан буён ёзда ўртоқлари билан колхозга яхши ёрдам бериб келаётган эди, ўзи ҳам пишиқ бола.

Қосим бир кун рўпарасидан чиқиб қолиб тўсатдан:

— Қалайсан, Абдилас, қаёққа кетяпсан?— деб пионерларча салом берди. Абдилас ҳам тезда салом берди.

— Узинг-чи? Мен ойим тўғрисида раис билан гаплашгани кетяпман.

— Жуда соз. Дадамнинг звеноси далага ўғит ташиб бўлай деб қолди. Ушаларга ёрдамлашай деб кетяпман. Ишингни битказиб сен ҳам кел, хўпми?— деди Қосим.

— Хўп, бораман,— деди Абдилас. Раиснинг идораси олдига келиб, у, бир оз туриб қолди. Кейин эшикни тақиллатди.

Раиснинг «Қиринг» деган таниш овозини эшитиши билан эшикни шартта очиб ичкари кирди-да, катта одамлардай ассалому алайкум, деб кўришди.

— Ваалайкум ассалом, кел, ударнигим,— деб раис табассум билан қарши олди. Кулганда унинг кўзлари катта-катта очилиб, оқ оралаган узун мўйлови қулоқларигача етгандай бўлди.

Абдилас эшикдан шиддат билан кириб келган бўлса ҳам, раиснинг ёнида ўтирган мактаб директори Керимқул акани кўриб яна беихтиёр «ассалому алайкум» деб юборганини ўзи ҳам сезмай қолди. Одобсизлик қилиб қўйдим шекилли дегандек қизариб кетди. Бўш стуллар қаторлашиб турса ҳам, телпагини қўлига олганча серрайиб туриб қолди. Керимқул Абдиласнинг хижолат бўлганини сезиб, кел, ўтир, деб ёнидан жой кўрсатди. Абдилас секин бориб ўтирди. Керимқул ака одатича унинг манглайидан силаб:

— Хўш, Абдилас, хизмат? Қани, гапир!— деб, гапини тугатгани ҳам йўқ эди, колхоз раиси гапга аралашди.

— Тортинмай гапиравер, ўқувчи деган уялмасдан, дадил гапириши керак,— деди.

Абдилас ўзини анча тутиб олди:

— Ака, ану кунги ишни раис акадан сўрай деб келган эдим. Ойимга айтсам, менга фалон ишни беринглар дейишим — ўзбошимчалик бўлади-ку, раис нима деркин, қандай бўларкин, раис ёзги бўзуй ҳам йўқ деган эди-ку, дейди,— деб, ойисининг кеча айтган гапларини оқизмай-томизмай айтиб берди.

Диққат билан қулоқ солган Жума ака боланини муддаосини дарров тушунди. Улар ҳам айна шу масала устида гаплашиб ўтирганди, раис ўйланиб қолди. Жума ака ҳеч нима демагани учун, Керимқул ҳам индамай ўтираверди. Бир оздан кейин раис олдидаги ён болага ишонч билан тикилиб:

— Хўш, ударнигим, ўзи шу ишга кўнглинг борми?— деб сўради.

— Ҳа. Ўтган куни Керимқул акамга ҳам ваъда бергандим.

— Унда сен ўқишингдан бўшагандан кейин опанг соққан сигирларнинг сут-мойини ҳисоб-китоб қилишга ҳам ёрдамлашасан. Бузоқларга ҳам қарашасан. Қалай, эплай оласанми?

— Эплаёлмай нимаси бор. Еттинчи синфни битириб, битта сут соғувчининг ҳисоб-китобини қилиб беролмасам, нима қилиб юрибман? Сигир фермасидаги мол боқувчиларга Роза, Ақай, мен газета ўқиб бериб, уларни бўлаётган ишлардан хабардор қилиб турамиз. Мол боқишни ўзим яхши кўраман. Бузоқларни туғилган кунидан бошлаб ўзим парвариш қиламан. Яйловда ботаника дарсига керакли гул ва дори-дармон ўтлар ҳам йиғамиз. География дарсига керакли нарсаларни ҳам ёзиб борамиз,— деб Абдилас кўнглидаги бор гапни тўкиб солди.

Еш ўқувчисининг бамаъни гапларига завқ билан қулоқ солиб ўтирган Керимқул Жумага бир қараб қўйди. Абдиласнинг гапларидан унинг кўнгли анча кўтарилгандай бўлди.

— Менимча, ҳалиги келишганимиздай қилиб, Абдиласнинг илтимосини бажо келтириш керак,— деди Керимқул. Жума бир оз ўйланиб турди-да:

— Бўпти, ударнигим, биз пионерларга ишонамиз! Улар қўлларидан келган ишларининг ҳаммасини ўрни-латишади, ўзлари тўғри бўлишади. Сизлар колхознинг дўстисизлар... Ҳозиргина биз шуни гаплашиб ўтирган эдик. Ойинг билан ўзим гаплашаман. Правление аъзоларига ҳам бу иш маъқул бўлди. Колхозда ўтов ҳам топилади. Кўчиб бориб, жойлашиб олишингизга сигир боқувчилар ёрдам беришади. Гап шундай, тушундингми?— деб раис ўрнидан турди.

— Раҳмат, Жумака, раҳмат,— деди Абдилас хурсанд бўлиб, кейин эшикка қараб йўл олди.

— Уғлим бу ишимиз бир жиҳатдан яхши бўлди. Сигирларнинг туғиш вақтида қийналмасак, кейин ишимиз юришиб кетади. Мени Ақайнинг отасига ёрдамчи қилиб қўйишгани яхши бўлди. Унинг қарамоғида ҳаммаси бўлиб элликта бўғоз сигир бор экан. Саккизтасини менга топширди.— Катта тарғил сигирни кўрсатиб:— Булоққашқа шу ойнинг охирида туғади. Қолганлари ҳам ўн беш-йигирма кун ичида туғади. Баҳорда моллар ёппасига туғади, одам қайсинисига қарашини билмай шошиб қолади. Ўзлари ҳам ориқлаб қолишди. Ўтган йили сигирларни нақ апрель ойида туғадиган қилиб қочирган эдик. Ундан ташвиш қилмасанг ҳам бўлади, болам. Вақти келганда ҳар бирининг қайси кун туғишини ҳам айтиб бераман. Сигирларининг таниб-билиб ол. Кўчиб келгунингча мен қараб тураман. Туғиш вақтидагина бир оз қийналасизлар. Ундан кейин ҳамма қиладиган ишларинг сут соғиш, мой олиш, бузоқ боқиш бўлади, деганди,— деди Бурма опа ўғлига меҳрибонлик билан қараб.

Онасининг ёнида одоб сақлаб, унинг гапларини эшитиб ўтирган Абдилас қувончи ичига сиғмай, онасига бир кулиб қаради:

— Қачон кўчиб бораман дединг, ўтов нима бўлди?— деб ўзини оила бошлиғидай сезган Абдилас онасининг ёқимли, нуроний юзига тикилди.

Бурма ҳам ўғли билан худди катталардай гаплашар, маслаҳатлашар эди.

— Ҳамма сигирлар бузоқлаб бўлгунча ўша қўрада бўларканмиз. Сигирларнинг туғиши май ойининг бошларида тамом бўлар, дейишди. Раис Ўразбек ўтирган ҳовлини бўшатдириб берди. Эртага бориб оқлаб келаман. Ўразбек сизларга керак бўлар деб, йиғиб қўйган ўтинини ҳам қолдириб кетди. Тоққа кўчишда ўтов берамиз дейишди. Сизлар каникулга чиққан куннинг эртасига Ўразбек колхоздан икки арава олиб келиб, кўчириб олиб кетадиган бўлди.

— Қаникулга ҳам оз қолди. Йигирма учинчи мартдан биринчи апрелгача дам оламиз. Унгача ер ҳам қуриб қолар, жуда яхши иш бўлди-да! Сен кўнмайсанми, деб қўрққан эдим,— деб Абдилас онасининг бўйнидан қаттиқ қучоқлаб эркаланди.

— Нури дийдам, сенинг шахтингни қайтарармидим,— деб, Бурма опа ўглининг бўйнидан ҳидлаб, ўпиб қўйди.

Онасининг акасини шунчалик эркалаётганига рашки келган Ойгул югуриб келиб унинг тиззасига ўтириб олди.

— Ҳо, ёлғончи! Сигир соғувчи бўлмаيمان дегандинг-ку! Нега ёлғон гапирасан? Нега алдайсан?— деб онасидан жавоб кутгандай тикилиб қаради.

— Аканг борамиз деяпти-ку! Раис ҳам тайинлаб қўйибди.

— Борганимизда буқа мени сузиб олмайдимми-а, ойи?

— Сузмайди. Ялқов, инжиқ болаларга онда-сонда нўписа қилиб қўяди,— деди жилмайиб. Ойгул онасининг ҳазилини чин деб билди.

— Мен ялқов эмасман. Ударникман. Дарсларимнинг ҳаммасидан «4» ва «5» олиб ўқийман. Мени сузмайди-ми-а?

— Доимо шундай ўқисанг, сузмайди.

— Бўпти. Яйлов узоқ-ку, ўқишга қандоқ келамиз?

— Аканг, Ақай, Роза, Қари яна бошқа кўп болалар билан бирга қатнайсизлар. Қўра кўп бўлса бир ярим километр келар.

«Менга ҳам маъқул тушди» дегандай, Ойгул, жуда яқин экан-ку, деб ўзича пичирлаб, кейин жим бўлиб қолди. Лекин унинг бунга унчалик ишонмаётгани юзидан кўриниб турарди.

Абдилас гуриллаб ёнаётган печга ўтин қалади-да, ўрнидан сапчиб туриб, суюнганидан овозининг борича:

— Мақсадимизга етдик! Опам миришкор сигир соғувчи, мен аълочи пионер, Ойгул ёш октябратка!— деб қичқириб юборди. Кўнглидагини очик айтиб юборганини кейин сезиб қолиб, турган жойида қотиб қолди.

Бурма опа билан Ойгул Абдилаега ҳайрон бўлиб қараб қолишди.

4. ШОДЛИК

Ойгул ойисининг қўлидан етаклаб бориб олдинги қатордаги партани кўрсатиб:

— Ойижон, шунга ўтиринг. Менинг партам шу. Ҳозир келаман,— деди-да, эшик томон югуриб кетди.

Бурма опа партада қисилиб, ўнғайсизланиб ўтирди. У: «ёш болаларга лойиқ қилиб ясалган экан» деди ўзича, кейин синф деворларидаги турли суратларга, рўпарасидаги катта тахта қоғозга катта-катта қилиб ёзиб қўйилган ўттиз олти ҳарфга кўз югуртириб чиқди.

Эшикдан болаларини эргаштирган ота-оналар биринкетин киришиб, парталарга ўтиришди. Женгиш дадасини Бурма опа ўтирган парта олдига олиб келди-да:

— Дада, Ойгул иккаламиз шу партада ўтирамиз. Бурма опамнинг ёнига ўтир. У, биз ҳозир яна стул олиб келамиз, деди-да, эшикка суянганча, кириб келаётган одамларга қараб турган Ойгулга, бери кел, дегандай имлаб, қўли билан ишора қилди.

Женгишнинг дадаси сийрак малла мўйловини чап қўли билан бир силаб қўйди-да, Бурма опа билан ҳазиллаша бошлади. У колхозда бригадир бўлиб ишларди.

— Агар менинг ўғлим ҳамма дарслардан «5» олиб, сенинг қизинг битта дарсидан бўлса ҳам «4» олиб қолса, менга ўн меҳнат кунингни берасанми?

— Хўп, бўпти; борди-ю, менинг қизим «5» олиб, сенинг ўғлинг тўрт олиб қолса, йигирма меҳнат кунингни берасанми?— деди-да, Ойгулнинг «5» билан тамомлашига кўзи етган Бурма опа:

— Бер қўлингни,— деб дарров, бас бойлади.

Иккаласининг бас бойлашганини эшитиб Женгиш Ойгулнинг ёнига энтикиб югуриб борди-да:

— Тезроқ юр, бир қизиқ иш бўляпти,— деб Ойгулнинг қўлидан тортиди.

Ойгул билиб тургандай, қоғозини солиб:

— Унинг нимаси қизиқ?— деди.

— Юр деганда юрсанг-чи, Бурма опам билан дадам меҳнат кунларини тикиб бас бойлашяпти...

— Йўқ, бормайман. Ҳозир опамиз келсин, бирга кираман,— деб Ойгул ўжарлик қилиб туриб олди.

Синф одамга лик тўлиб кетди. Ота-оналари билан парталарга сиғишмаган болалар залдан скамейка, курси олиб келиб, ўтириб олишди.

Ёши ўттиз бешларга бориб қолган муаллима ота-оналар йиғилишини очиб, учинчи чоракда биринчи синф ўқувчиларининг ўзлаштириш, давомати ҳақида қисқача маълумот берди.

Аълочи ўқувчиларнинг ота-оналари қаторида Бурма опа билан Женгишнинг отаси ҳам тилга олинди. Иккаламиз ҳам бир-биримизни ютибмиз, дегандай дўстлар бир-бирига ялт этиб қараб қўйишди. Муаллима болаларнинг ҳар бир дарсдан олган баҳосини ўқий бошлади.

Ойгул ойисининг қулоғига шивирлаб:

— Қулоқ солиб тур, ойи, ҳозир менинг баҳоларимни ўқийди,— деди.

«5» деган сўз Бурманинг қулоғига олти марта жараглаб эшитилди. Ёнида катталардек кулумсираб, муаллимадан кўзини узмай ўтирган қизига суқланиб қаради. Юраги эзилди, бағрига босиб икки юзидан ўпгиси келди.

Атрофдаги одамларнинг жавдираган кўзлари Бурма опага тикилиб турганидан, бу ишим бачканалик бўлар, дегандек ниятидан қайтиб жим ўтираверди. Эшитилар-эшитилмас:

— Раҳмат, қизим,— деб қизининг жажжи қўлини силаб қўйди.

— Энди менинг баҳоларимни ўқийди. Дадажон, яхшилаб қулоқ солиб турунг,— деди Женгиш юраги дук-дук уриб. Унинг ўтдай ёнган ўткир кўзлари катта очилиб, кичкина бурун тешиклари керилиб кетди.

Муаллиманинг ёқимли товуши Женгишнинг отасининг кўнгилни кўтариб, оғзига бол томизгандай бўлди, у секин жилмайган эди, сийрак мўйлови диккайиб кетди.

— Болаларимиз одобли, қобил бўлишса, яхши ўқишса, кучимизга куч, қувончимизга қувонч қўшилади. Бизга қолса, улар жуда кўп нарсани билишса деймиз. Булар порлоқ келажак — коммунизм даврининг талантили эгалари. Шундоқ эмасми, Бурма?— деб, ўғлининг келгусида қиладиган ишларининг тагига ета оламаса ҳам, хурсанд бўлиб қараб қўйди.

Бурма, «ҳа» дегандай бошини чайқаб, кўзини қисди.

Муаллима Гулбар Идрисов Медет деган боланинг фамилиясини яна бир марта ўқиди-да, кимнидир кўзи билан қидира бошлади. Бу алфавит билан ўқиганда, энг охирги бола эди. Гулбар арифметикадан «икки», иншодан «икки» деб баланд овоз билан ўқиганда, Медетнинг онаси Саке опанинг устига биров муздек сув сепиб юборгандай сесканиб кетди. Вужуди титраб, одамларнинг кўз олдида муаллима билан уришишга

юзи чидамай, зўрға ўрнидан қўзғалди. Гулбарнинг гапи қулоғига кирмай гапира кетди.

— Бу нима деган гап? Нега энди шунча одамларнинг болалари ичида менинг ўғлим «икки» олади? Кимда айб: мендами ё ўқитган сиздами? Гулбар, гапим қаттиқ тегмаган бўлса, шуни тушунтириб берсангиз,— деди.

Икки кўзига жиққа ёш олган Медет уялганидан тобора қадди букчайиб, бошини кўтара олмай қолди. Агар онаси қўлидан қаттиқ ушлаб турмаганда, парта остига яшириниб олиши ёки шартта эшикка чиқиб қочиб кетиши турган гап эди.

— Гапингизни тушундим,— деди Гулбар совуққина қилиб.— Саке опа, албатта, Медетнинг ўқишига мен билан сиз баб-баравар жавобгармиз. Лекин бола кўп вақтини уйда ўтказади. Агар сиз ҳар куни ўғлингизнинг қандай ўқишини текшириб, китоб-дафтарларини тоза тутдириб, уйга берилган сабоғини ўқитиб, дарсдан қолдирмасдан юбориб турганингизда, бундай бўлмас эди. Медет шу чоракда 33 соат дарсдан қолди, тўққиз марта уйга берилган дарсини бажармай келди. Китоб-дафтарларининг ҳаммаси кир, йиртилган. Дарсга кўнгил қўймасдан, шўхлик қилиб ўтиради. Мен бу ҳақда сизга илгари ҳам гапирган эдим.

— Гапингиз тўғри, мен тушунмаганлигимдан ҳалиги, сиз айтганларнинг ҳаммасини ўз вақтида қилмаман. Бўлган-турган сабаби шуми ёки...— деб тутилиб қолди, у ўзини оқламоқчи эди. Буни дарров фаҳмлаган Гулбар унинг гапини шартта бўлди:

— Бўлган-турган сабаби шу. Мен синфдаги 26 болани сизнинг ўғлингиздан ажратиб ўқитганим йўқ. Энди бу ёғини ўйланг.

Саке опа яна бир нарса демоқчи бўлди-ю, бироқ ёнверидаги таниш-билишлари, ўзингда ҳам айб бор-у, бекорга тортишиб нима қиласан, деб таъна қилишганларидан кейин, у жим бўла қолди.

Гулбар гапининг охирида болаларнинг уйда дарс тайёрлашида ота-оналарнинг вазифаларига кўпроқ тўхталди. Болалар саккиз кунлик каникулда яхши дам олсинлар, деб тилак билдирди. Мажлис ёпилганидан кейин болалар югуриб боришиб муаллима опалари билан хайрлашишди.

Ота-оналар муаллимага раҳматлар айтиб, қўллари-ни сиқиб хайрлашишди.

Бурма опа ўрнидан туриб эшикка томон юраркан, болаларнинг аъло ўқишлари биз учун катта қувонч,— деб, Женгишнинг дадаси айтган гапларни ичида так-рорлади.

Абдилас йиғилиш тугамасдан чиқиб, мактаб эшиги олдидаги скамейкада бетоқат бўлиб кутиб ўтирган эди. Ўғлининг ёлғиз ўзи ўйланиб ўтирганини кўриб, Бурма опа бир оз ташвишланиб қолди. «Бу чоракни қандай тамомлади экан, «уч» олиб қолган бўлса-я!»— деган фикр келди миясига.

Ойгул акасининг олдига югуриб бориб:

— Ака, қанақа баҳолар олдингиз?— деб сўради бидирлаб.

— Ҳамма дарсларимдан «беш», ўзинг-чи?— деб кулимсиради Абдилас.

— Табриклайман сизни, ака, мен ҳам ҳаммасидан «беш» олдим,— деди эркаланиб, кейин акасининг бўйнидан қучоқлаб олди.

— Бир-бирингдан ширинсан, қўзичоқларим, мунча-ям аҳилсанлар. Бахтимга омон бўлинглар,— деди Бурма опа болаларига меҳрибонлик билан тикилиб.

Болаларидан беҳад хурсанд бўлган бахтиёр онанинг севинчи шундай юзидан кўриниб турарди.

5. ОЙГУЛ ҚУРҚИБ КЕТДИ

Кўчиб борган кунларининг эртасига нимагадир Ойгул ҳар кунгидан эрта турди. Кийиниб ташқарига чиқди. Уйнинг чап томонидаги қозондай дўмпайиб ётган тепанинг устига чиқиб, қандай ерга келиб қолдим, дегандай теварак-атрофга кўз ташлади. Илк ёз тонгидаги майин шабада Ойгулнинг нозик юзини силаб, майин сочларини ҳилпиратиб, эрка кўнглини қандайдир ҳаяжонга солди.

Тоғ орқасидан эндигина кўтарилаётган қуёш, қорлари батамом эримаган бепоён далага сахийлик билан заррин нурларини сочарди. Ойгул чапга кўз югуртирди. Қуёш нурида кўзни қамаштирадиган қилиб жимирлаб турган баланд-баланд қорли тоғ чўққиларига тикилиб:

— Вой, қор ҳали ҳам эримабди-я,— деди ҳайрон бўлиб, кейин дарров ўнг ёгига бурилди, кўз илғамас бе-

поён қалин тўқай Ойгулнинг кўзига аллақандай иссиқ кўринди.

— Қани энди, ҳозироқ ёз бўлиб қўя қолса. Мана бу қуриб ётган бутоқларнинг ҳаммаси ям-яшил бўларди, булбуллар шўх-шўх сайрарди. Тўқайга кириб мева терардим,— деб бир оз ўйланиб қолди. Тўқайни ёриб ўтиб кун ботиш томонга қараб пишқириб оқаётган Норин дарёсининг шарқираган товуши яқин ердан эшитилгандай бўлиб туюларди.

Норин дарё, Норин дарё,
Тошиб оқар «шув»лаб гўё...

Ойгул шу сўзларни бир неча марта такрорлади. Қирчонғи кўк отини «чу!» лаб, Ойгул турган тепанинг этакларига сигирларини ўтлатиш учун ҳайдаб бораётган кекса Охун Ойгулнинг овозини эшитиб:

— Бола-да, сувнинг оқишига тегажоглиқ қилишини қара-я,— деб кулиб қўйди.

— Ҳа, Ойгул, айланай болам, Норин дарёсини илгари кўрмаганмидинг?— деди у отининг тизгинини тортиб.

— Йўқ, эсим киргандан бери кўрганим шу. Лекин акамдан кўп эшитганман. Отажон, шу отингиз билан Норин дарёсидан кечиб ўта оласизми?

— Йўқ, қизим. Норин кўк от билан иккаламизни ҳам оқизиб кетади. Норин улкан дарё. Сирдарё деганини эшитганмисан?— деб кўк отининг ёлини ушлаб турган Ойгулнинг қирқилган, малла, майин сочини қадоқ қўли билан силади.

— Ҳа, биламан, бир кун акам картадан кўрсатган эди. Ахир, бу Сирдарё эмас-ку. Бу Норин дарё-ку!— деди Ойгул юмалоқ кўзларини ўйнатиб:

— Сирдарё шу Норин дарёдан ҳосил бўлади. Акангнинг картасидан қараб кўр, хўпми?

— Хўп, Норин дарё ҳеч қачон Сирдарё бўлолмайди,— деди у шартта, кейин ёнидан лапанглаб ўтиб кетаётган катта, кул ранг буқани кўрсатиб,— отажон, мана бу тоғдай буқа ёлғиз юрганида болаларни сузмайди-ми?— деб сўради.

— Сузмайди. Агар сузадиган бўлса, мен унинг шохини синдириб ташлайман. Энди уйингга кета қол. Мен сигирларни ҳайдаб борай,— деб отига қамчи босиб жўнаб қолди у.

поён қалин тўқай Ойгулнинг кўзига аллақандай иссиқ кўринди.

— Қани энди, ҳозироқ ёз бўлиб қўя қолса. Мана бу қуриб ётган бутоқларнинг ҳаммаси ям-яшил бўларди, булбуллар шўх-шўх сайрарди. Тўқайга кириб мева тегардим,— деб бир оз ўйланиб қолди. Тўқайни ёриб ўтиб кун ботиш томонга қараб пишқириб оқаётган Норин дарёсининг шарқираган товуши яқин ердан эшитилгандай бўлиб туюларди.

Норин дарё, Норин дарё,
Тошиб оқар «шув»лаб гўё...

Ойгул шу сўзларни бир неча марта такрорлади. Қирчонғи кўк отини «чу!» лаб, Ойгул турган тепанинг этакларига сигирларини ўтлатиш учун ҳайдаб бораётган кекса Охун Ойгулнинг овозини эшитиб:

— Бола-да, сувнинг оқишига тегажоглиқ қилишини қара-я,— деб кулиб қўйди.

— Ҳа, Ойгул, айланай болам, Норин дарёсини илгари кўрмаганмидинг?— деди у отининг тизгинини тортиб.

— Йўқ, эсим киргандан бери кўрганим шу. Лекин акамдан кўп эшитганман. Отажон, шу отингиз билан Норин дарёсидан кечиб ўта оласизми?

— Йўқ, қизим. Норин кўк от билан иккаламизни ҳам оқизиб кетади. Норин улкан дарё. Сирдарё деганини эшитганмисан?— деб кўк отининг ёлини ушлаб турган Ойгулнинг қирқилган, малла, майин сочини қадоқ қўли билан силади.

— Ҳа, биламан, бир кун акам картадан кўрсатган эди. Ахир, бу Сирдарё эмас-ку. Бу Норин дарё-ку!— деди Ойгул юмалоқ кўзларини ўйнатиб:

— Сирдарё шу Норин дарёдан ҳосил бўлади. Акангнинг картасидан қараб кўр, хўпми?

— Хўп, Норин дарё ҳеч қачон Сирдарё бўлолмайди,— деди у шартта, кейин ёнидан лапанглаб ўтиб кетаётган катта, кул ранг буқани кўрсатиб,— отажон, мана бу тоғдай буқа ёлғиз юрганида болаларни сузмайди-ми?— деб сўради.

— Сузмайди. Агар сузадиган бўлса, мен унинг шохини синдириб ташлайман. Энди ўйингга кета қол. Мен сигирларни ҳайдаб борай,— деб отига қамчи босиб жўнаб қолди у.

Ойгул бир оз қараб турди-да, кейин уйига кетди. Ойсининг бўйнидан қучоқлаб:

— Охун ота, буқа сени сузадиган бўлса, шохларини синдириб ташлайман, деди. Жуда ювош буқа экан.— Қовоғини солиб икки қўлини юқори кўтариб:— Рост айтаман, тоғдай кўк буқа шундай ёнимдан ўтиб кетди. Уқрайиб ҳам қарамади. Лапанглаб секин юрар экан. Мен энди кўрқмайман-а, ойижон?— деб эркаланди.

— Нимадан кўрқасан, қизим. Ҳозиргина Женгиш билан Шакин иккаласи сени қидириб кетишди. Уйнаймиз, деб келишган бўлса керак. Бора қол.

Ойгул дарров ўртоқларини қидириб кетди. Ойгул болалар билан роса ўйнаб, уйга пешинда келди. Бурма опа қизига овқат берди-да, сигирлар келар маҳали бўлганда саройга чиқиб кетди. Ойгул овқат ичиб бир оз дам олгандан кейин зерикканидан ташқарига чиқди.

Сарой томонга бораётган сигирларни кўриб, ўша ёққа боргиси, ташқаридан ҳашаматли кўринган катта саройнинг ичида нималар борлигини кўргиси келди. Бир оз қараб турди-да, кейин сарой томонга чопиб кетди.

Саройнинг дарвозасига яқинлашаганда катта кул ранг сигирнинг пиёладай катта-катта кўзларини олайтириб, найзадай тикка шохларини ўқталиб, бошини чайқаб, рўпарасига келиб ҳадеб сузмоқчи бўлаётганини кўрди. У асли сузагон сигир эди. Айниқса кичкина болаларни кўрса сузаман деб ҳамла қиларди. Ўтган ёзда қишлоқдан келган бир болани тоза думалатиб сузган. Охун ота таёқ билан савалаб роса таъзирини берганидан кейин, кишига йўламай қўйган эди.

Ойгул кўрққанидан ранги қув ўчиб, кўзлари косасидан чиққудек бўлиб, нима қиларини билмай, турган жойида қотиб қолди. Бир оз юрагини босиб олиб: «Хўш, нега бақрайиб турибсан. Йўқол кўзимдан! Охун отага айтиб шохингни қирқтириб ташлайми!»— деб ўшқирди овозининг борича.

Кул ранг сигир Ойгулнинг гапига қулоқ солмади. Бадтар ўчакишиб, турган жойидан жилмади. «Сени саройга киргизмайман. Агар кираман десанг, сузиб ичакчавоғингни ағдариб ташлайман» дегандай, унинг йўлини тўсиб, кўзини лўқ қилиб қараб турарди. Ойгул нима қилишини билмай, орқасига қараб-қараб бақирганча югуриб кетди.

Охун ота Ойгулнинг чийиллаган овозини эшитиб, саройдан чопиб чиқди-да, Ойгулни сузмоқчи бўлиб турган кул ранг сигирнинг елкасига таёғи билан бир туширди.

— Ҳу...ҳаром ўлгур, боламнинг ўтакасини ёрганга ўхшайсан,— деди-да ранги ўчиб, дир-дир титраб, йиғлаб турган Ойгулни катта чопонининг этагига ўраб юпата бошлади. Кул ранг сигир бир калтак егандан кейин, инқиллаб, оқсоқланиб, яна тушириб қолмасин дегандек, ўзини четга олиб қочди. Ойгул Охун отага ўз отасидай эркалик қиларди, Охун ҳам бола деганда жонини берарди.

— Ҳо, ёлғончи, шохини синдириб ташлайман деганинг қани? Қишлоқдаги уйимизга кўчиб кетамиз. Бу ер ёмон экан,— деб Ойгул Охун отадан хафа бўлиб йиғлаб юборди.

— Қўрқма, қизим, уни уриб қовурғасини синдирдим-ку. Энди сенга тегмайди. Бу ҳаром қотгур сенга тегиб кўрсин, нима қиларкинман, қўрқмай, бемалол юравер, хўпми?— деди Охун ота Ойгулнинг қўлидан ўпиб.

6. БУ ПИОНЕРЛАР ИШИ

Абдилас кечаси ўйлаб қўйган нарсаларини қилиш учун эрталаб ўрнидан турди-да, сигир фермасидаги ҳамма катта болаларни мактабга бошлаб кетди.

Болалар мактабга нима учун бораётганлигини Ақайдан бошқа ҳеч ким билмас эди. Абдилас, яна биронтаси бормаи қўймасин, деган хаёл билан директоримиз келинглр деган эди, деб уларни уйларидаи чақириб олиб кетди.

Кўзлари катта, қирра бурун, қора бола саройдан чиқиб бир оз юргандан кейин, Абдиласнинг бу ишини ёқтирмагандай:

— Бизни лақиллатяпсан-а. Каникулга чиққаннимизга икки кун ҳам бўлгани йўқ-ку, директоримиз чақириб нима қилади, нима соғиниб қолибдими? Ўзлари ҳам дам олиши керак-ку,— деб, қалин лабларини чўччайтириб, Абдиласга бир ўқрайиб қаради.

— Э, қўйсанг-чи, мактабга биздан бошқа ким келарди дейсан, етти кунни ҳамма болалар ўз уйида ўтка-

зади. Ундан кўра тўп, ошиқ ўйнаб, тўқайда ов қилиб юрганимиз, маза қилиб дам олганимиз яхши эмасми?— деди яна бири.

— Тўғри айтасизлар, юринглар бўлмаса, қайтиб кетамиз. Сен нима дейсан?— деди ўртада келаётган сариқ бола Ақайнинг елкасига уриб.

— Йўқ, бу гапинг менга маъқул эмас,— деди. Ақай жиддий. Болалар дарров иккига бўлиниб кетишди. Қари билан ҳалиги сариқ боланинг ёнини олганлар, кетамиз, дейишгандай, қадамларини секинлатишди.

Абдилас ўртоқларининг бу ишбузиқилигидан жаҳли чиқди.

— Ростини айтсам,— деди у бўлинган болаларнинг ёнига келиб,— мен сизларга, директор оғамиз чақирди, деб ичимдан чиқариб айтган эдим. Мени кечиринглар. Лекин катта бир иш бор.

— Қандай иш экан? Яна бир нарсани ўйлаб чиқармоқчидирсан-да,— деди Қари зарда билан.

— Мен фойдали нарсани ўйлаб топаман. Сенга ўхшаб тескарисига олмайман.

— Ҳа, фойдали ишларнинг ҳаммаси фақат сенинг каллангдан чиқади. Фойдали иш бўлса, ўзинг боравер, юринглар, кетамиз,— деб Қари уйига қараб жўнади. Лекин унга ҳеч ким эргашмади.

Сариқ бола, нима бўлса ҳам Абдиласнинг гапини эшитиб кейин бир қарорга келарман дегандек, болаларнинг ёнида қолди.

Ақай Қарини «тўхта, сабр қил» деб чақирган эди, у «бормайман» дегандай қўл силтаб кетиб қолди. Қолган болалар Абдиласларга қўшилиб яна йўлга чиқишди.

— Қани, ўйлаб қўйган нарсангни бизга айт-чи, яхшилигига биз ҳам ишонайлик,— деди Роза Абдиласга қайрилиб.

Абдилас қолган ўртоқларининг Қаридай қайсарлик қилмасликларига кўзи етиб, ўйлаб қўйганини тушунтира бошлади.

— Ўзинглар кўриб турибсизлар. Икки-уч кундан кейин колхозчилар экин-тикинга киришади. Ота-оналаримиз азалдан ҳайдалмай ётган. Куйрак далада бир ойдан бери канал қазияпти. Каналдан келган сув Қора-сувгача ёйилиб ётган кенг далани суғорар экан. Янги ерга сув етса, экин яхши унади. Ушанда бизнинг

турмушимиз яна ҳам яхши бўлади: канал ҳали Қуйрак далага етгани йўқ. Эрта-индинга халқнинг кўпчилиги ер ҳайдашга кетишади. Агар юқори синф болалари йиғилишиб ёрдам берсак, уларнинг ўрнини босамиз. Беш-олти кунда канални ҳам қазиб ташлаймиз. Мен сизларни бошлаб бориб, буни пионер вожатийга айтмоқчи эдим.

— Яхши ўйлаб топибсан. Бекор ўйнаб юргандан кўра, оз бўлса ҳам, қўлимиздан келганча колхозчи оналаримизга ёрдам берамиз,— деди Ақай. У сариқ болани ёқтирмагандай, унга бир ўқрайиб қўйди. Бу ишинг тўғри эмас, деб айт, дегандек сариқ боланинг ёнида келаётган болани тирсаги билан бир туртди.

— Абдиласнинг фикрини қувватлаймиз,— деди Роза баланд овозда.

— Қувватлаймиз,— дейишди ҳаммаси ҳам бир оғиздан.

Болалар мактаб эшиги олдида келганда, бош пионер вожатий Салий худди гаплашиб қўйишгандай, уларга пешвоз чиқди. Болалар Салий билан пионерчасига честь бериб саломлашишди. Болаларнинг қулиб турган юзларини кўриб ич-ичидан севинган Салий:

— Хўш, қалай, соғ-саломат юрибсизларми?— деб сўрашди баланд овоз билан.

— Яхшимисиз, опа?— деб сўрашишди болалар.

— Сиздан бир илтимосимиз бор эди,— деди Абдилас шартта гапни чўзиб ўтирмай.

— Қани, гапир, эшитайлик, пионерларнинг фойдали илтимоси сўзсиз бажарилади.

— Колхозчиларга канал қазишда ёрдам берсак, дегандик.

Салий пионерларнинг ватанпарварлик ғайратларига қойил қолиб, ич-ичидан севинди.

— Сен, опангга ёрдам бермоқчи эдинг-ку, нима, айниб қолдингми?

— Йўқ. Айниганим йўқ. Охун отам молларнинг туғиши апрель бошидан бошланади,— деди.

— Ҳа, тўғри, апрелдан бошланади,— деди Ақай сигир боқишни Абдиласдан яхши билгандай.

Роза ҳам уларнинг гапига қўшилди.

— Уйда бекор ётгандан кўра, ота-оналаримизга ёрдам берайлик, қайтага анча чиниқамиз, опа!

— Жуда яхши ўйлабсизлар, пионер деган мана шундай бўлади. Керимқул акам иккаламиз ҳам кечқурун шу тўғрида маслаҳатлашган эдик. Фикримиз бир жойдан чиқибди-да. Мен қишлоқдаги пионерларни йиғишга кетаётган эдим. Юринглар, пионерлар уйдан байроқни олиб чиқиб, кўчада йиғиламиз,— деди-да. Салий иши ўнгидан келганига қувониб, болаларни эргаштириб мактабга кириб кетди.

Болалар қишлоқ кўчаларидан худди байрам кунларигадай ашула айтишиб, саф тортиб ўтишди. Пионерлар сафи тобора ортиб борди. Олдинда икки бола — бири барабан, бири горн чалиб, Абдилас бўлса қизил байроқни кўтариб борарди.

Колхоз раиси Жума ака пионерларнинг ашуласини эшитиб эшикка югуриб чиқди, шахдам қадам ташлаб келаётган пионерларга ҳавас ва фахр билан қараб, хурсанд бўлди, мош-гуруч мўйловини секин чап қўли билан силаб, кулумсиради.

— Раҳмат, садағанг кетайлар. Сизларнинг бу ишларингни эшитиб, ўзимда йўқ севиндим. Сизлар бизнинг ишонган тоғимизсиз. Дала ишлари бошланиб, айни одам етишмай турганди. Тез кунда каналга сув қўйишимиз керак. Мен сизларга асбоб-ускуна, овқат тайёрлатиб қўяй. Кечикмасдан боринглар! Меҳнат кунини ҳам берамиз. Салий қизим, сенга ҳам қатта раҳмат, болаларга ўзинг бош бўлибсан. Раис уларнинг орқасидан анча вақтгача қараб турди.

* * *

Канал қазийётган колхозчилар келаётган болаларни кўриб жуда хурсанд бўлишди. Каттароқларига кетмон, кичикроқларига белкурак беришди. Каналчилар бригадири Нурали ота болаларни учта-учтадан бўлди. да, «бу кунги норманглар шу» — деб, ҳар уч болага беш метрдан ер ажратиб берди. Болалар ишга ҳамжиҳат бўлиб, ғайрат билан киришишди. Нурали ота невараларининг ёнидан кетмай, уларга йўл-йўриқ кўрсатиб, қандай ишлаш кераклигини ўргатиб юрди. Асқар, Роза, Абдилас ишлаётган жойга келиб:

— О, баракалла-баракалла, ишларинг жуда жойида-ку! Асқар ўғлим, кетмон уришга жуда уста экансан-у! Дадангдан қолишмайсан-а! Роза қизим билан

Абдилас ўғлим ҳам бўш келишмаяпти. Тупроқни олис, олис иргитинглар. Муаллиминглар кетмон чопишни, белкурак ушлашни ҳам ўргатганга ўхшайди-я!— деб хохолаб кулиб, кўксига тушиб турган кумушдай оппоқ, сийрак соқолини силаб қўйди.

Абдилас тупроқни иргитаётганида Нурали отанинг кўзи унинг чап енгига қизил лентага тушиб:

— Абдилас ўғлим, енгингдаги қизилинг нимаси?— деб сўраб қолди. Абдилас белкурагига тупроқ оларкан:

— Бу — звено вожатийсининг белгиси,— деди.

Нурали ота олтинчи тўпдаги болаларнинг бир оз қийналаётганини пайқаб:

— Шошма, шошма, чарчаб қолганга ўхшайсан-а!— деди-да, бир боланинг қўлидан белкурагини олиб, ариқнинг ичига сакраб тушди, белкурак билан тупроқни тез-тез юқорига ташлади.— Мана, кўрдингми, асфальтдай теп-текис бўлди-қўйди. Ариқнинг таги билан ёнини силлиқ қилиб бир текисда қириб олса яхши бўлади. Ғадир-будур бўлса, сув текис оқмай ўйиб юборади. Тупроқ нам, белкурагининг ўткир — белкуракни ётиқ солсанг текис олади. Мана, болам, энди ишлаб кўр-чи,— деб белкуракни боланинг қўлига бериб, ўзи қараб турди.

Зеҳн қўйиб қараб турган бола белкуракни қўлига олиши билан Нурали ота кўрсатиб бергандай қилиб ишлай бошлади.

— Балли, чироғим, ҳа, иш мана бундай бўпти. Ҳадисини ололмайсан-да!— деб хохолаб кулиб, ёнидаги боланинг қўлидан кетмонини олди. Кетмонни сопиғача ботириб тупроқ иргита бошлади. Нурали ота унга қараб турган болаларга юзланиб:

— Бунинг ҳеч қийин ери, йўқ, болаларим. Астойдил ишласанглар, ҳаммангнинг ҳам қўлингдан келади. Сизларнинг олаётган билимингиз бир умрли ҳунар-ку. Қайси куни шаҳарга борганимда экскаватор деган машинани кўриб, оғзим очилиб қолди. Бундай юмшоқ ерда юз кишининг ўн кунда қиладиган ишини бир кунда қотириб ташлар экан. Қақраган ер бағрини худди пичоқдай тилиб боряпти. Уни полвон трактор юргизиб тураркан. Машинани бори-йўғи биргина киши бошқариб турибди. Омонлик бўлса, икки-уч йилдан кейин уни шу колхозда ўз кўзларинг билан кўрасизлар, болаларим.

Мен туғилиб кўрган нарсам кетмон билан ўроқ бўлган. Уқиш-чизишни билмадим, бошқа иш қўлимдан келмас эди. Сизларнинг даврингиз бошқа, ўқиб илм оламан десангиз ҳам, ҳунар эгаллайман десангиз ҳам ҳамма йўл очиқ. Сизларга бир эмас, беш ҳунар ҳам озлик қилади. Урганишдан, ишлашдан сира қочманглар. Сизлар бахтли болаларсиз,— деб Нурали ота узоқ ўтмишини эслаб кетди.

Каналнинг лабига қизил байроқ тикишди, бу дам олиш вақти бўлганини билдирарди. Болаларга иссиқ овқат берилди. Ҳамма ҳордиқ чиқариб, байроқ олингандан кейин яна ишга тушди. Қайси бирлари нормаларини бажариб, Нурали отадан қўшимча ер сўраб олишди. Вожатий Салий билан комсомол комитетининг секретари Ийман ҳам болалар билан ёнма-ён туриб ишлашди.

Пешинда қишлоқдан Керимқул билан Жума келиб қолишди. Улар болаларнинг ишидан жуда хурсанд бўлишди.

— Энди, бўлди қилсанглар ҳам бўлади. Беш кун мана шундай тўрт-беш соатдан ишлаб берсанглар бўлади. Бу жуда катта ёрдам. Энди бориб яхшилаб дам олинглар,— деб Жума ака болаларни жўнатиб юборди.

Болалар ашулани ванг қилиб канал бўйлаб уйларига кетишди. Жума, Керимқул, Нурали ота, Салий, Ийманлар қолишиб, кейинги кунларда қилинадиган ишлар тўғрисида маслаҳатлашиб олишди. Кетишаётганда Жума ака Ийман билан Салийга бурилиб:

— Сизлар ҳар бир боланинг кунда қилган ишини аниқ ҳисоблаб юринглар. Кейин меҳнат куни ёзганда чатоғи чиқиб юрмасин,— деб тайинлаб қўйди.

* * *

Абиш, бир нарсага аччиғи чиққандай, уйга қош-қовоғи осилиб кириб келди. Уйнинг тўридаги шолчада уч яшар укаси билан ошиқ ўйнаб ўтирган Қарини кўриб яна ҳам жаҳли чиқди. Чопонини ечиб, тахмонга қўйди-да, ўғлининг ёнига келиб ўтирди.

— Болам, бу бекорчи ўйинингни йиғиштирсанг бўларди,— деди у зарда билан. Ҳеч нарсадан хабари йўқ Қари:

— Нима эди? Мана, йиғиштирдим...— деди қўпол-
гина, отасининг гапини писанд қилмай.

— Менга қара, ўғлим. Бекор юргандан ҳеч фойда
чиқмайди. Айниқса ёш кишига ярашмайди. Ёшлигидан
меҳнатда чиниққан одам қариганида ишсиз ўтиролмай-
ди, юраги сиқилиб кетади. Ёшлигидан ялқов бўлган
одам, қариганда ҳам бўйни ишга ёр бермайди.

— Оббо, нега бунча жағинг очилиб кетди, жимжи-
лоқдай боланинг бошини мунча қотирасан, худди ўзинг
ишни қотириб юборадигандай гапирасан-а. Ялқов бўл-
масин десанг, тош ташитмайсанми,— деб ип йиғириб
ўтирган хотини, одатича, эрини талаб кетди.

— Сен жим ўтир, олдин гапга тушунсанг-чи, кейин
болангнинг ёнини оласан,— деди Абиш зарда билан.
Хотини эри билан ади-бади айтишиб ўтирмай:

— Менга деса, болангни пишириб е,— деб, эшикни
тақ этиб ёпиб чиқиб кетди.

— Ҳамма айб сенда. Болани бузадиган ота-онанинг
ўзи деганларига ишонмасдинг. У дединг, бу дединг,
ишқилиб, болани ўртоқларидан ажратиб олиб қол-
динг,— деди Абиш бўш келмай.

Болалар билан каналга бормаганимни ҳали отам
юзимга солар, деган фикр Қарининг юрагини ғаш қи-
либ юрган эди. Отасининг аччиғланганини кўриб, у
миқ этмай, гапига қулоқ солиб ўтираверди.

Абишнинг мақол-маталларни кўп келтириш одати
бор эди.

— Болам, халқда: «Эл буюк, элдан чиққан кийик»
деган гап бор. Шунга ўхшаб, сен ҳам ўртоқларингдан
ажралиб, уйда яшириниб ўтирганинг нимаси? Ўз тенг-
ларинг Абдилас, Абил, қиз боши билан Розалар ўйнаб-
кулиб эл-юрт билан бирга каналда ишлаб юришибди.
Улар нима қилишаётган экан деб, подани ташлаб ка-
нал қазувчиларнинг олдига борсам, бир сендан бошқа
ҳамма болалар югуриб-елиб ишляпти. Раис, Абиш
ака, ўғлингиз бирон жойга кетганми, деган эди, «ҳа,
ўйнаб келаман деб опасиқикига кетган эди», деб гапим-
ни тамом қилгунимча бўлмай, Абдилас, Қари: «Мен
ишламайман, каникулда уйда дам оламан»— деди, деб
қолса бўладими? Раис билан парторг олдидан ер ёрил-
са-ю, ерга киргудай бўлдим. Нима дейишимни билма-
дим. Ҳаммадан ҳам болаларнинг бараварига: «Қари
ўзи дангаса, иш ёқмас бола» дейишгани эт-этимдан

ўтиб кетди. Боришга бордим-у, қандай кетишимни билолмай қолдим. Болам, энди бу қилиғингни ташла, сени деб мен гап эшитиб юрмай. Хўпми?— деб қаттиқ гапирган бўлса ҳам, ўғлига раҳми келиб кетди.

Отасининг гаплари Қарига худди қамчи билан савалагандай бўлди. Отасининг изза бўлгани бутун туриш-турмушидан кўриниб турарди.

Илгари отаси уни бунчалик койиган эмас эди. Шу сабабдан отасининг ҳозирги гаплари Қарининг орини келтирди.

— Бундан кейин ўртоқларимдан ажралсам, калламни узиб ташла,— деди у икки кўзи жиққа ёшга тўлиб.

— Баракалла ўғлим, айбингни тушунган бўлсанг, мен жуда хурсандман. «Уят ўлимдан қаттиқ» дейишадди. Мен бугун ҳазилакам уялганим йўқ. Бора қол, болам, ўртоқларинг билан гаплашиб, бир-икки кун бўлса ҳам, ишлаб кел. Ўртоқларингдан узр сўра. Ҳаммаси ойингнинг гапига кирганингдан бўлди,— деди Абиш ўғлининг манглайдан силаб.

* * *

Салийнинг кечаги рўйхатидаги ўттиз боланинг ҳаммаси мактаб эшиги олдида тўпланганда, қуёш энди кўтарилган эди. Сигир фермаси қўрасидан Абдилас, Роза, Ақай, Қари чиқиб келишди. Қолхоз клуби томондан Ийман билан Салий иккови қўш отли икки аравани ҳайдаб келишиб болаларнинг ёнида тўхташди. Шай бўлиб турган болалар ўн беш-ўн бешдан бўлиб икки аравага ўтиришди.

Отлар ҳам болаларнинг «чуҳ» дейишини эшитиши билан елдай учиб кетишди. Салий эски аравакашлардай ўқтин-ўқтин «но!» деб қичқариб қўярди. Болалар отларнинг дукур-дукурига жўр бўлишгандай ашула бошлаб юборишди.

«Меҳнатдан бахт топамиз,
Ҳаётни гуллатамиз!»—

Болалар илк баҳорнинг тоза ҳавосидан тўйиб-тўйиб нафас олар, шўх-шўх кулишар эди. Ийман гап орасида, чет мамлакатлардаги болаларнинг қашшоқ ҳаёти тўғрисида ҳикоя қилиб берди. Тоштепадан ўтиб,

Кўлқайинга яқинлашганда Салийнинг аравасида қизил байроқ ҳилпиради. Уша заҳоти Ийманнинг аравасидагилар ҳам байроқ кўтаришди. Улар қуёшнинг олтин нурида товланиб болаларга шавқ-завқ берарди.

Жума, тоғдан шовиллаб оқиб тушаётган ўжар сувдан белигача кечиби, уни янги каналга буриб юбориш учун ғайрат билан ишлашаётган колхозчиларга қараб: «Ҳа, бўшашмаганлар! Ана, азаматлар ҳам келишяпти» — деб шовқин-сурон кўтариб келаётган икки аравани қўли билан кўрсатди.

Болалар келишлари биланоқ шартта ечинишиб, сувга тушиб кетишди. Нурали ота болаларнинг бир нечасига колхозчилар уч аравага ортаётган катта-катта тошларни ташитиб, бошқаларининг қўлига болта бериб сув лабидаги толларни қирқдириб араваларга ордтирди.

Чарчаш нималигини билмаган азамат колхозчилар уст-бошлари шалаббо бўлишиб сув тагига қозондай, челақдай келадиган катта-катта тошларни тахлашиб, тол, қайинларни тўп-тўп қилиб босишиб икки метрлик тўсиқ ясашди. Керимқул Жумага қараганда қадди-қомати келишган, тўлароқ йигит эди. У келиши биланоқ тош тераётганларга қўшилиб кетди. Жума болаларни ёнига олиб уларга тол, қайин етказиб турди. Шиддат билан оқаётган тоғ суви аввалига тошларни юмалатиб, уларни жуда шошилтириб қўйди.

— Чаққон-чаққон ишланглар, бу ўжар сувнинг одамга бўйсунини осон эмас, — деб Нурали ота йигитчаларни рағбатлантириб турди.

Шўх тоғ суви янги каналдан шарқираб оқа бошлаганда, қуёш ўз уясига энди яширинган эди.

Колхозчиларнинг меҳнатига таҳсин ўқиб, колхоз далаларига қараб шалдираб оқаётган сувнинг мароқли таронасини тинглаб, халойиқ тўп-тўп бўлиб ариқ бўйлаб кетди.

— Тезроқ, ўртоқлар! — деди Керимқул ҳаяжон билан. — Бугун 31 март куни азалдан бери бекорга оқиб ётган ўжар сув колхозчилар билан колхоз ёшларининг иродасига бўйсунди. Оқ-э, барака топкур канал суви, оқа бер! Асрлар бўйи сувга ташна дала сени кутиб турибди. Ҳосилдор экинзор ерлар сенинг йўлингга интизор бўлиб кўз тикмоқда. Сен бепоен ўлкамиздаги улуг қурилишлар — Сталинград, Каховка, Куйбишев

гидроэлектростанциялари, Жанубий Украина ва Шимол-
лий Крим каналларининг колхозимиздаги энг кичкина
укаси сан.

Керимкул қисқача нутқини тамомлаши билан гул-
дурас қарсақлар кўтарилди, канал суви ҳам колхозчи-
ларни бу тантана билан табриклагандай экинзорлар
бағрига яна ҳам зўр шиддат билан оқа бошлади.

7. КАНИКУЛДАН ҚАЙТГАНДА

Каникул тамом бўлиши билан болалар ўқишга
қайтиб, мактабга ҳусн киритишди. Болалар энди кўп
нарсаларга бошқача кўз билан қарайдиган бўлиб қо-
лишди. Баъзилари катта деразаларнинг топ-тоза қи-
либ артилган ойналарини, ёруғ, шинам синфларини,
янги осилган суратларни, қатор тизилган топ-тоза пар-
таларни кўздан кечиришар, бошқалари синфларини
қидиришар, яна бировлари мактаб ҳовлисида айланиб
юришарди. Айниқса биринчи синф болаларига саккиз
кун ичида ҳамма нарса янгиланиб қолгандай бўлиб
кўринди.

Ҳовлида юрганлар, қўнғироқнинг таниш овозини
эшитишлари билан худди командирининг буйруғини
эшитган солдатлардай югурганларича синф-синфлари-
га кириб кетишди. Мактабга кетаётган дўмбоққина
бир қора қизча ёнидаги қизнинг сигидан тортиб:

— Ҳой, сен эшитмадингми?— деб сўради ҳайрон
бўлиб.

— Нимани? Айта қолсанг-чи?— деди у қиз қизиқиб.

— Қўнғироқ овозини эшитмадингми? Ҳозир учинчи
урганда қулоқ солиб тур. Каникулга чиқмасимиздан
олдин қўнғироқ овози жаранглаб чиқарди, энди бир
эшитгин-а, жиринглаб чиқяпти, бошқа қўнғироққа
ўхшайди.

У қиз бу гапини хуш кўрмади шекилли:

— Ёлғон, ёлғон,— деб лабини буриштирганча синф-
га югуриб кириб кетди.

Биринчи синфнинг синф боши Женгиш:

— Жим ўтиринглар. Ҳозир олам келади,— деб,
бармоғи билан партани уриб болаларни тиқитди.
Қий-чув кўтаришаётган болалар бирдан жим бўлиб
қолишди.

Гулбар опа синф эшигидан секин кирди, ўринларидан баравар турган болаларга меҳрибонлик билан бир кўз югуртиб чиқди. Кейин ўртадаги партанинг олдида келиб тўхтади-да:

— Эсон-омонмисизлар?— деб саломлашди.

Болаларнинг:— Ўзингиз саломатмисиз, опа?— деб самимий сўрашишлари Гулбар опанинг кўнглини кўтариб юборди.

Гулбар опа синф журнаlinesи стол устига қўйиб:

— Ўтиринглар!— деди. Болалар баравар ўринларига ўтиришиб, биринчи дарсда нимани ўтарканмиз дегандай, муаллималарининг оғзига қараб туришди. Йўқлама қилиб бўлгандан кейин:— Ҳозир ҳар бирингиз каникулда қандай дам олганингизни: қилган ишингиз, ўқиган китобингиз, кўрган нарсангизни қисқача ҳикоя қилиб берасизлар,— деди.

— Хўп, опа,— дейишиб болалар чуғурлашиб қолишди. Гулбар опанинг очиқ чехрасида оналарга хос меҳр-муҳаббат барқ урарди. Шунинг учун ҳам болалар уни жуда ҳурмат қилишар, ҳар бир сўзини зўр эътибор билан тинглашарди.

— Қани, ким гапириб беради,— деб Гулбар болаларга савол ташлаганда, дастлаб дўмбоққина Ойгулнинг оппоқ кўлига кўзи тушди. Ойгул доскага чиқиб, каникулни қандай ўтказганини гапира бошлади.

— Молхонага кўчиб борган кунимизнинг эртасига кул ранг сигирдан жуда қўрқдим. Югуриб кетяпсам пиёладай кўзларини олайтириб, шохларини диккайтириб, сени сузиб ташлайман дегандай йўлимни тўса бўладими. Мен йиғлаб орқамга қочдим. Охун ота сигирни таёғи билан роса савалаб, қўрқмагин, энди сузмайди, деб мени овутиди. Қўрқиб уч кунгача уйдан чиқмадим. Кейин-кейин мени сузмайдиган бўлди. Кеча ёнига ҳам бориб турдим, сузмади. Ундан кейин «Балиқ ва балиқчи ҳақида эртак» деган қизиқ китобни ўқиб чиқдим. Бечора чолга раҳмим келди. Кампири ўлгидай очкўз экан. Шунинг учун жазасини тортди, яна қашшоқ бўлиб қолди. Норин дарёда ҳам олтин балиқ борми, десам, акам, бу эртак-ку, олтин балиқ бўлармиди, деди. Акам Зоя деган қаҳрамон қиз тўғрисида гапириб берди. Мен ҳам катта бўлганимда Зоядай бўламан, деб ваъда бердим. Бир куни болаларга гапириб бераман. Норин дарё бўйига бордим. Тўқайни

кўрдим. Арифметикадан беш мисол чиқардим. Бўлгани шу,— деб жилмайиб қўйди.

— Энди мен гапириб бераман,— деди дўнг пешона бир бола.

— Қани эшитайлик,— деди Гулбар опа бошини лиқиллатиб.

— Мен томорқамизга кичкина ариқ тортиб, олти туп кўчат ўтқаздим. Дадам катта дарахтнинг бир бутогини кесиб, калта-калта қаламча қилиб берди. «Қаламча тез ўсади, сен ўн бешга чиққунча катта дарахт бўлади»,— деди, деб эшик олдидаги дарахтзорни кўрсатди. Ёзда яхшилаб парвариш қиламан. «Қарға билан Тулки» деган масални ўқиб чиқдим. Муғомбир тулки содда қарғани алдаб, оғзидаги бир парча гўштини еб қўяр экан. Яна «Қашқир билан Қўзи» деган масални ҳам ўқидим. Дадам, илгари бойлар қашқирдай золим бўлишарди, қўзидай содда камбағалларга кун беришмасди, деб айтган эди,— деди.— Кеча армиядаги акамга хат ёздим. Қилган ишларим шу,— деди опасига қараб.

Яна етти бола каникулни қандай ўтказганлигини гапириб берди. Гулбар опа дарс охирида уйга берилган топшириқни доскага ёзди:

Ўқиган китобларингнинг номларини ёзиб кел!

Эшитган эртакларингнинг номларини ёзиб кел!

— Доскадаги топшириқни она тили дафтарингларга кўчириб олиб, эндиги она тили дарсига жавоб ёзиб келинглар,— деб Гулбар уйга топшириқ бериб бўлиши билан қўнғироқ жиринглади.

* * *

Еттинчи синфда тил ва адабиётдан дарс берадиган ўқитувчи Муқаш болалар каникулга чиқиши олдидан: «Мен каникулни қандай ўтказдим»— деган мавзуда баён ёзиб келинглар, деб топшириқ берган эди. Ҳозир ўша топшириқнинг қандай бажарилганини астойдил текшира бошлади. Уч бола, эсимиздан чиқиб қолибди, деб баҳона қилиб, топшириқни бажармаганликлари учун «2» баҳо олди.

— Мен баён ёзишнинг фойдасини бир неча марта гапирган эдим,— деди ўқитувчи,— яна такрорлашга тўғри келади. Биринчидан: сизларни ёзишга ўргатади,

иккинчидан: сўз бойлигини оширади. Ўз ўй-фикрини бировга чиройли сўзлар билан тушунтирадиган бўласизлар. Кўрган-эшитган нарсаларини, қилган ишларини тартибга солиб, синтаксис жиҳатдан тўғри ёзишга ўргатади.

Қорачадан келган бола чап қўли билан ҳадеб сочини силаб, ёзиб келган баёини ўқишга тушди. Ўқитувчи диққат билан тинглади. Тўрт боладан кейин Абдилас дафтарини қўлига ушлаб ўрнидан турди. У шошмасдан, дон-дона қилиб ўқий бошлади:

— «Мен каникулда маза қилиб дам олдим. Иккита катта иш қилдим. Қилган ишларимдан ўзим жуда хурсанд бўлдим. Ойим сигир соғувчи бўлгани учун, каникулга чиққан кунимизнинг эртасига далага кўчиб чиқдик. Бу менинг биринчи мақсадим эди. У ерда тана ва бузоқ боқиш маҳалида кўнглимга тугиб қўйган ишларимни қиламан. Иккинчи мақсадим — колхозчиларнинг Куйрак далага канал чиқаришида ёрдам бериш эди. 25 мартдан 31 мартгача мактаб пионерлари билан комсомоллари ҳаммамиз каналда ишлашдик. Бизга Салий опа билан Ийман ака бош бўлишди. 31 март куни тоғ сувини сувсаб ётган далага буриб юбордик. Кузда Куйракдан гектарига юз центнердан бугдой оламиз. Жума акам, Куйракка бугдойнинг янги хил навини экамиз, деди. Каналга сув оқизилган куни катта байрам бўлди. Бу кун сира эсимдан чиқмайди.

Бўш вақтларимда «Замонамиз кишилари», «Бахт» деган китобларни ўқиб чиқдим. «Замонамиз кишилари»нинг ярмидан кўпини илгари ўқиб қўйган эдим. «Кунлар ва тунлар», «Салтанат» деган икки янги китоб сотиб олдим. Абиш акамдан жуда хурсанд бўлдим. Биздан ажралиб қолган Қарини яна сафимизга қўшиб қўйди. Қарининг энди ўртоқларидан ҳеч ажралмаслигига ишонаман. У Салий опамнинг олдида пионерлик сўзини берди. Охун отамнинг айтишига қараганда, опамга биркитилган сигирлардан икки-уч кунда Булоққашқа туғармиш. Унинг бузоғини ўзим боқаман».

Абдилас ўқиб бўлди-да, ўқитувчим нима деяркин дегандай унга бир қараб қўйди. Кейинги партада ўтирган бадқовоқ бир бола:

— Бу бола катта бўлганда ёзувчи бўлади. Ҳаммамиздан кўп китоб ўқийди, — деди ўтирган жойида.

Ёнидаги бола жим ўтир дегандай, тирсаги билан туртиб қўйди.

— Мақсадингни, қилган ишингни яхши баён қилибсан. Лекин тилда баъзи бир ғализ жойлар бор, айрим сўзлар ўз ўрнига тушмаган. Умуман яхши. Айтган гапларимга тушундингми?— Ўқитувчиси жавоб кутгандай термилиб турган Абдиласга кулимсираб қаради.

8. ТУЛБОШИ

Участка зоотехникнинг маслаҳати билан Абдилас ойиси иккаласи кичкинагина хонанинг тагини оҳак солинган илиқ сув билан бир сидра шуваб чиқишди, тоза похол тўшашди. Кейин елини тирсиллаб турган Булоққашқани етаклаб олиб киришди.

Сигирнинг туғишини умрида кўрмаган Абдилас, ана туғади, мана туғади, деб питирлаб сигир ёнидан чиқмади. Худди аксига олгандай вақт жуда секин ўтарди. Абдиласнинг кутавериш тоқати тоқ бўлди.

Ёшиқни шартта очиб, Охун кириб келганда, Абдилас жуда қувониб кетди.

— Булоққашқа қачон туғаркин? Кутавериш кўзим тўрт бўлди-ку.

— Ошиқма, болам. Яна уч-тўрт кунда туғса ҳам хўп дегин,— деди Охун ота.— Туғишга бир кун, ярим кун қолганда оғиз сути кўпроқ оқади. Бир туриб, бир ётиб, тўлгоқ тута бошлайди. Ана ўшанда ёнидан жилмаслик керак. Унгача яхшилаб ҳашак-ем солиб, тагини тозалаб турунглар. Қуруқ ҳашак тез чанқатади. Кунига бир-икки маҳал суғориб турунглар. Ҳа, айтмоқчи, бу уйни ким тозалади? Ие, оқ халат ҳам кийиб олибсан-ку. Нима, зоотехникликка ўқияпсанми дейман.

— Боя зоотехник келиб ўргатиб кетди. Менга «Сигирни қандай туғдириш ва бузоқни қандай боқиш керак» деган мана бу китобни берди, ўқиб чиқдим. Керакли жойларини опамга ҳам икки-уч сидра ўқиб бердим,— деб Абдилас қўлидаги кичкина китобчани кўрсатди.

— Баракалла, ўғлим! Опангнинггина эмас, менинг ҳам ишимни анча енгиллатар экансан. Ҳа, ҳалиги китобингда сигирнинг қачон туғиши айтилмаптими?

— Айтилган. Мен яхши тушунмабман. Худди сиз айтгандай. Мен эртароқ туғар деб ўйлабман.

— Шундай дегин. Китоб ёзган одамлар ҳам менга ўхшаб ўз қўллари билан қанчадан-қанча сигир туғдириб, ипидан игнасиғача текшириб, кейин ёзишгандирда,— деди Охун ота мақтангандай бўлиб.

— Китобни ёзган киши Қирғизистон ССРда хизмат кўрсатган фан арбоби, профессор Цветков экан. Агар ёшлигингиздан ўқиганингизда, сиз ҳам профессор бўлардингиз.

— Профессор деб жуда ўқимишли одамни айтди-ку!

— Ҳа, профессор бўлиш учун йигирма беш йил ўқиш керак.

— Ў-ҳў! Умрингнинг ярми ўқиш билан ўтиб кетарканда. Энди менга ўқишни ким қўйибди. Мана сизлар ҳар қанча ўқисанглар бўлади. Мен айтгандай қилинглар. Китобингни опанга ҳам ўқиб бер, тушунмаганини тушунтириб қўй. Чорва билан бўлиб, ўқишингни ташлаб қўйма. Хўпми, тойчоғим!— деб, Охун ота туғутхонадан чиқди.

* * *

Охун ота айтгандай, орадан уч кун ўтди. Булоққашқа ҳали ҳам туққани йўқ. Абдилас китобчасини уч-тўрт марта ўқиб чиқди.

Тўртинчи кун мактабга кетаётганда туғутхонага борди. Булоққашқанинг елини осилиб ерга тегай-тегай деб турганини, гоҳ туриб, гоҳ ётиб тўлғоқ тутаётганини кўриб, жуда севиниб кетди.

— Ойи, энди ёнидан жилма. Зоотехник ака айтгандай тайёр бўлиб тур. Кечгача туғмаса ҳам, бугун кечаси албатта туғади. Тунга қолса, ўзим ҳам қарашаман,— деди кетаётиб.

Абдилас иккинчи сменада ўқирди, мактабдан чиқканда кун ботишига сал қолган эди. Мен боргунча туғмаса яхши бўларди, деган хаёл билан қадамини тезлатди. Абдилас уйга бормасдан, тўппа-тўғри туғутхонага қайрилди.

— Келганинг яхши бўлди. Уйга бориб овқатланиб кела қол,— деди Бурма опа ўғлига.

— Йўқ, опа, халатни менга ечиб бер. Охун отамга айтмай қўя қол. Ўзимиз эплармиз. Қани, опа, сув

қуй,—деб қўлларини совунлаб ювиб, тирноқларига йод қўйиб, онасининг халатини кийиб олди. Бурма она сигирининг бош томонига похолни қалин қилиб солиб, бузоққа жой қийди. Абдилас сигирининг атрофида гирдиқаналак бўлар, ҳамма нарсани тахт қилиб қўяй деб кўйиб-пишарди. Мана, Булоққашқа ҳам туғди. Абдилас ўзининг ёрдам беролганидан севинчи нчига сиймай, похол устида ётган бузоққа меҳрибонлик билан узоқ тикилиб қолди.

Бурма она бузоқнинг оғзи-буринини тоза сочиқ билан артиб, йўлдошидан тозалаб, кейин қўлини кострюлдаги сувга солиб ювди.

— Ургочи экан, она, отини Тўлбоши қўйдим.

— Тўғри айтасан, ўзи ҳам тўлбоши бўлди,— деди Бурма она, ўглининг қўйган отини маъқуллаб.

9. ОЙГУЛ — РАССОМ

Ойгул уста рассомларга ўхшаб қўлига учи яхшилаб чиқарилган қаламни ушлаганча, тиззасига расм дафтарини қўйиб, Тўлбошининг рўнарасида ўтирибди. У дам Тўлбошига қарар, дам дафтарига эгилиб расм соларди.

— Ие, Тўлбоши... нега расмга яхши тушмайсан? Қара, сенга сира ҳам ўхшамайди-я?— деб дафтарини Тўлбошининг кўзига яқин келтириб тутати. Тўлбоши бўлса, расм-насимнинг билан қанча ишим бор дегандай, узала тушиб ётиб олди.

— Эй, шалпанг қулоқ. Нима, мендан хафа бўлдингми? Ҳозир яхшилаб оламан, турақол, турақол,— деб унинг бўйнидан қучоқлаб турғиза бошлади. Ойгул қистай бергандан кейин, ҳали туёқлари қотмаган бузоқнинг кемирчак узун оёқлари қийшайиб, тиззалаб ўрнидан тура бошлади. Мени безовта қилдинг-да, дегандай, деразадан тушиб турган қуёш шуъласига қараб бир оз юрди-да, кейин бирдан гандираклаб туриб қолди.

— Ҳой, Тўлбоши, бирпас қимирламай турсанг, нима қилади? Беш минут чиди. Ҳозир битираман,— деб Ойгул яна чиза бошлади. Нимагадир жаҳли чиққандай, қовоғини солиб Тўлбошининг туёғини ушлаб кўрди.

— Ис, туёғи қўшалоқ экан, туёғи учли экан. Кўзи-чи: катта-катта, кўрдингми, ўзингникидай бақрайтириб қўйдим. Шалпанг қулоқ экан. Мана, қулоғинг ҳам, қуйруғинг ҳам худди ўзингникидай бўлди.

Нимжон бузоқ чайқала-чайқала Ойгулнинг ёнига келиб, тумшуғи билан тирсагини турта бошлади. Қалами сирғилиб кетиб, расмининг бир жойи қийшиқ чиқди. Ойгул аччиғи келиб, қўлидаги қаламини иргитиб юборди.

— Ах, шайтон, Тўлбоши! Нимага қўлимга тегасан. Энди расмингни олиб бўлман! Шу билан тўртинчи марта олишим-а! Биттаси ҳам ўхшамайди. Қачон қалам билан расм чизсам, қўлим тескари кетади-я. Олмаганим бўлсин,— деб ерда ётган қаламига бир ўқрайиб қўйди.

Бўйинини чўзиб, кўзларини сузиб, оёқларини букиб ётган Тўлбошига Ойгулнинг раҳми келди. Ойгул тиз чўкиб меҳрибонлик билан Тўлбошининг бўйнидан қучоқлади, силаб-сийпади.

— Сени энди уришмайман. Ўзинг шаталоқ отиб югурадиган бўлганингда, «ҳой, Тўлбоши» деб чақириб, ёнимда олиб ўйнатаман. Ҳали сен гўдаксан. Энди ётиб ухла, чарчагандирсан.

10. РОЗИ БУЛИШДИ

— Опа, сиз бормай қўя қолинг. Мен ўзим қўрқмайман. Ёнимга Ақайни ҳам оламан. Охирги сигир-ку, уни ўз қўлим билан туғдириб кўрай-чи, менга ишонавер, хўп дегин, опа,— деб Абдилас қозикдан халатини олиб кияркан, ойиси унга меҳр билан қараб қолди.

— Мен ҳам борсам бўларди. Ақай бўлмаса, менга хабар қил. Тонг отгунча туғмаса, қўрқиб юрма. Бирор гап бўлса, менга дарров хабар қил ё тез бориб Ақайнинг дадасига айт. Уйқудан қолиб, эртага дарсда мудраб ўтирма яна.

— Хўп, ойн, нима бўлса ҳам ўзим эпларман. Ташвиш тортма. Эртага дам олиш куни. Фонарь билан гугурт бер,— деб уларни олди-да, эшикка чиқди.

Бурма опанинг кўнгли тўқ эди, чунки Абдиласнинг етти сигир туққанида ёнида турганини, бузоқ туғил-

гилдан кейин нима қилиш кераклигини ўзидан кам билмаслигини ўйлаб, ўглининг бу ишнинг уддасидан чиқиннига чин кўнглидан ишонарди.

Осмондаги чарақлаган сон-саноқсиз юлдуз ёш кўнглида ажиб ҳис-туйғулар уйғотиб, унинг ишига мунаффақият тилаётгандай бўлиб туюларди. Ёзги тун шабадаси юзни силаб-сийпаларди. Абдилас Ақайнинг уйига бораётган еридан негадир шартта бурилиб туғутхонага қараб кетди.

— Ваъдамнинг устидан чиқишим керак,— деди у ўзига.— Мен, ахир, акамга, раисга сўз берганман. Ақай, сиз ҳам бораман, нимадан қўрқаман...

Қоронғи хонага кириб, чироқ ёқди-да, дарров те-варак-атрофга кўз югуртиб чиқди. Бўз-тарғил сигир бўшашиб, энди ётмоқчи бўлиб турган эди. У Абдилас-дан юзини ўгириб, тили билан елкасини икки-уч марта ялаб қўйди.

Ҳадемай туғса керак. Мен бузоққа жой тайёрлай деб, бир бурчакка қалин қилиб похол солди. Бақрайиб қараб ўтиришим бўлмас, дегандай, чироққа яқин ўтирди, ёнидан Симоновнинг қирғизчага таржима қилинган «Кунлар ва тунлар» деган китобини олиб ўқий бошлади. Китобни ўқиркан кўз олдига Сталин-граднинг ҳар бир уйи, ҳар бир кўчаси, қаҳрамонона олишаётган жангчилар, ёниб кул бўлган иморатлар, кўча-кўйда юмалаб ётган мурдалар келди. Офицер Сабуровнинг баҳодирлигига қойил қолди. Душманга шердай ташланган совет жангчиларининг «Ура» садо-ларини эшитгандай, улар ичида меҳрибон отасининг забардаст қиёфасини кўргандай бўлди.

Бўз-тарғил сигирнинг қаттиқ тўлғанаётгани эшити-либ, ўрнидан ирғиб турди. Тўрт оёғини кериб ҳарсил-лаб ётган сигирга жуда ҳам раҳми келди. У, мана ҳозир туғса керак, деб питирлаб қолди.

Булоққашқаникидай бузоғи тескари келиб қолмаса гўрга эди, деб қўрқиб кетди. Охун отасига югуриб боргиси келди. Бошқа иложи қолмаганди. У югурган-ча Охуннинг деразаси тагига бориб тўхтаб қолди, ҳамма ёқ жимжит, қоронғи эди, уй эгалари аллақачон ётиб қолишган экан. Чақирсаммикин, чақирмасам-микин, деб бир оз ўйланиб турди. Балки уйда эмасдир! Тагин бир ерда сигир туғдириб юргандир, деб ўйлади-да, орқасига қайтди. Тўппа-тўғри туғутхонага

келди. Катта кул ранг бузоқнинг йўлдошини ялаб ётган бўз сигирга кўзи тушиб қувонганидан:

— И-йи, туғиб қўйибди-ку,— деб қичқириб юборди. Бузоқнинг киндигини ўлчаб кесиб, учини йодга ботириб олди, кейин уни кўтариб турғизди-да, оғзига онасининг эмчагини солиб қўйди. Еш бузоқ чўлп-чўлп қилиб эма бошлади.— Булоққашқанинг тўнғич бола-сига Тўлбоши деб ном қўйган эдим. Сен энг кейин туғилдинг. Отинг кенжа бўла қолсин. Кенжа! Кенжа-тойим,— деб бўйнидан қучоқлаб, манглайидан силаб эркалатди.

Оз-оздан дам бериб-дам бериб эмизиб, бузоқни оғизга тоза тўғизди.

— Бир оз онаси ёнида турсин, кейин олиб чиқиб кетаман. Ойимни бориб суюнтирай,— деб катта ташвишдан қутулган одамдай эркин нафас олди. Қисқа ёз туни чарчаб, ҳолдан кетган ўн тўрт яшар Абдиласни ширин ўйқу қучоғига тортди.

Райондан кечлатиб келаётган Жума билан Керимкул отларининг тизгинини тортиб, сигир фермасига бурилишди. Ферма бошлиғи Батишнинг уйига келишиб, уни уйғотишди. Қанча сигир бузоқлагани ҳақида эрта билан ҳисоб беринг, деб унга тайинлашди-да, ўзлари қишлоққа жўнашди. Сарой деразасидаги чироқ ёруғига кўзлари тушиб орқаларига бурилишди. Отларнинг дўпир-дупури Абдиласни уйғотиб юборди. Абдилас кўзини ишқалай-ишқалай эшикка югуриб чиқди. Тўғри унга қараб келаётган икки отлиқнинг қораси кўришди.

— Сизлар кимсизлар?— деб уларга пешвоз чиқди.

— Абдиласмисан?— деган Керимқулнинг таниш овози эшитилди.

— Ҳа.

— Ярим кечада нима қилиб юрибсан?

— Сигир бузоқлатиб юрибман.

— Сигир бузоқлатиб дейсанми?— деди Жума ҳайрон бўлиб.

— Ҳа, ойимга қарашли саккиз сигирнинг охиргиси ҳозир туғди. Ушанинг бузоғига қараб, эмизиб ўтирибман. Ойимни кечаси безовта қилгим келмади.

— Қани, Керимкул, ударникнинг бузоғини кўриб кетайлик бўлмаса,— деб, Жума отидан тушди. Керимкул «хўп бўлади» дегандай бош қимирлатди.

Абдилас акаларининг отини етаклаб бориб, қоziққа

бойлади. Сигирнинг ҳам, бузоқнинг ҳам жойи уларга маъқул бўлиб, Абдиласнинг ишига қойил қолишди.

— Сен ваъдангнинг устидан чиқадиған йигитсан. Пионер шундай бўлиши керак. Раҳмат, ўғлим!— деди Жума.

— Мана бу китобчани ўқиб чиқ. Бузоқларни қандай боқиш кераклиги ёзилган,— деб Керимқул чўнтагидан кичикроқ бир китобча олиб берди.

— Жума, кўрдингми, ёшларимиз жуда пишиқ. Қарда бўлмасин, ишнинг фойдали томонини кўзлаб, ма-лакаларини ошириш пайдан бўлиб юришади. Буларни кўриб қувонмай бўладими!

11. ЯХШИ КЎРИНАДИ

— Тўлбоши, Тўлбоши! Қани, юр,— деб Абдилас орқасига қарай-қарай кўм-кўк майсазор томон кетди. Тўлбоши гапга тушунгандай унинг орқасидан эргашиди.

— Юрақол, Гул, Тўлбоши акам билан кетяпти. Юр, уларга етиб олайлик, ҳой Гул! Гул! Бўл тезроқ,— деб Ойгул ҳали яхши юролмайдиган бузоғини бўйнидан силаб, қўлидаги аталани ялатиб-ялатиб ўзига эргаштириб кетди. Тўлбоши думини диканглашиб ўйноқилаб борарди. Ойгулнинг ялиниб-ёлворишига парво қилмай, аталадан ялаб бир-бир қадам ташлаб бораётган Гул — Тўлбошини кўриб қолиб, Ойгулни ҳам ташлаб югуриб қолди. Ойгул суюниб орқасидан чолди.

— Кўрдингми, ака, Гулим ҳам ўйинга тушиб кетди. Энди Гул деб чақирсам қарайдиган бўлди. Ака, бузоқ туғилгандан кейин нега дарров юриб кетади-ю, одам боласи бир-икки йилсиз юра олмайди? Нега шундай?— деб, акасини қучоқлаб олди. Абдилас синглисининг бу ғалати саволига йима деб жавоб берсам экан, дегандай ўйланиб қолди.

— Айт, жоң ака, нега шундай?

— Буларнинг яратилиши шундай: тез юриб кетади, тез қарийди, оз умр кўради. Одамнинг тузилиши мол-никидан мураккаброқ. Кеч юради. Кўп яшайди.

— О, ёлғончи. Нега энди, сигирнинг умри одамни-кидан кам бўлар экан. Сигир кўпи билан неча йил яшайди? Одам боласининг қанча яшашини биламан. Тунов куни Охун ота етмиш олтига чиқдим деган эди,

тагин қанча йил яшайсиз, десам, яна, йигирма-ўттиз йил яшайман, деб кулган эди. Ундай бўлса, ҳалиги тоғдай катта буқалар юз йилдан кўпроқ умр кўрса керак?

— Ишонмасанг, Охун отадан сўра. Сигир йигирма-ўттизга чиққанда жудаям қариб, овқат еёлмай қолади,— деди Абдилас синглисининг гапга дарров ишониб қўя қолмаслигини билиб.

— Сўраганим бўлсин. Мени лақиллатяпсан-а, ака,— деб юмалоқ қора кўзларини ўйнатиб, кулимсираб акасига қаради.

Гул чарчаганидан дарров ўт устига узала тушиб ётди. Тўлбоши ўиноқилаб Абдиласнинг ёнига келди.

— Ойгул, бориб Гулингни олиб кел. Чарчаб қолганга ўхшайди. Буларни олиб бориб қўйиб, бошқаларини олиб чиқайлик,— деб Абдилас Тўлбошини эргаштириб жўнади.

Қолганларини ҳам иккита-иккитадан олиб келишиб, ўн беш-йигирма минутдан яйратиб, дам олдириб, ўйнатиб юришди. Ҳар бирини ўз оти билан чақирса қарашга ўргатишди. Ойгул акаси билан юрса, ҳар нарсани сўрай бериб жонига тегарди.

— Ака, нега бузоқларни гўнгли ерда олиб юрма, кўп ўйната берма, чарчаб қолмасин дейсан? Бунименга ҳам тушунтириб қўйгин,— деб ҳоли-жонига қўймади. Абдилас синглисининг саволларини ҳеч жавобсиз қолдирмас эди.

— Бўлмаса, қулоқ сол. Ҳаммасини тушунтириб бераман,— деди у.— Гўнгли, ифлос ерларда ўйнатиб бўлмайди, чунки уларга касал юқиши мумкин. Шунинг учун, уларни мана шундай тоза, ҳавоси яхши майсазорларда олиб юриш керак, яйраб, яхши ўсишади. Қичкиналигида оз-оздан эшикка чиқариб ўйнатиш керак. Ўсган сари кўпроқ ўйнатадиган бўламиз. Яйловга чиққанда эртадан кечгача далада олиб юрса бўлади. Чунки бу вақтга келиб, улар анча бақувват бўлиб қолишади. Ҳозир улар эшикда доимо юриб туриши керак. Бу жуда фойдали. Тушундингми?

— Тушундим. Энди яна битта нарсани сўрамоқчиман. Уришмайсанми?— деди эркалик қилиб.

— Нима эди. Билмаганингни билиб олишинг керак.

— Ҳа, оти ҳам эсимдан чиқиб қолди. Нимага ёш бузоқни олиб чиқмади? Ё уни ўйнатиб бўлмайdimи?

— Туғилганидан беш-олти кун кейингина оз-оздан олиб чиқса бўлади. Унинг туғилганига энди тўрт кун бўлди-ку.

— Ҳа, айтмоқчи, нега отини Кенжа қўйдинг?

— Энг кейин туғилгани учун. Сен ҳам Кенжа деб чақиргин. Мен йўғимда сут бериб тургин.

— Хўп. Бўпти. Мен бузоқларга сут берганда доимо отини атаб чақираман. Ойим ҳам шундай қилади. Ойгул бузоқларнинг отини устма-уст такрорлади-да, бир-бирини қувишиб ўйнашиб юрган бузоқларнинг олдига югуриб борди.

— Ака, буларнинг шаталоқ отиб чопишига қара! Бирам чиройлики,— деди Ойгул икки қўли билан икки бузоқни бўйнидан қучоқларкан. Тўлбоши бир силкиниб, Ойгулнинг қўлидан чиқиб кетди. Уларнинг ўйнашини кўриб Абдиласнинг жуда ҳаваси келди.

12. МУҲИМ ПАЙТ

Уқишни тамомлаб чиққан болалар ястаниб ётган кўм-кўк майсазорга суқланиб қарашар, далада ранг-баранг бўлиб очилган гулларни териб ўйнаб юришарди. Енгил кийиниб, бўйинларига қизил галстук тақиб олган ёш пионерлар дала ҳуснига ҳусн қўшиб турарди. Бир тўп болалар қўлларига чиройли гулдасталар олиб, сизир фермасига қараб кетишди. Роза атрофидаги гўзал манзаралардан кўзини узолмай, гуллардан ҳидлаб баҳри очилиб бораркан, майин овоз билан ашула айтиб юборди:

Безангансан гўзал Май,
Ҳамма ойдан улуг ой.
Кўркингга кўрк қўшганмиз,
Чиройингга — гул чирой.

Розанинг ашуласи ёнида бораётган болаларнинг ҳам завқини уйғотиб юборди. Улар ҳам:

Эй, эй, гўзал Май,
Эй, эй, гўзал Май!—

деб жўр бўлишди. Роза жуда севиниб кетди, унинг овози яна ҳам кучлироқ янгради:

Безанавер гўзал Май,
Шон-шухратинг бир талай.
Сенинг порлоқ нурунгдан
Бахт топдик ҳарқалай.
Эй, эй, гўзал Май,
Эй, эй, гўзал Май!

Болаларнинг шўх ашуласи кенг дала бўйлаб эркин парвоз қилар, уларда шавқ-завқ уйғотарди.

— Агар биринчи имтиҳондан «беш» олсанг, сени табриклаш учун шу гулимни сўлитмай сақлаб юр-ман,— деди Роза Абдиласга кулимсираб.

— Ростми, мен ҳам!

— Рост. Бўпти, бер қўлингни.

— Мана.

Иккаласи аҳд қилишиб, бир-бирининг қўлини қаттиқ қиспишди.

— Мен холис. Агар «тўрт» олиб қолсаларинг, иккаланг ҳам гулингни менга берасанлар,— деди Ақай ҳазиллашиб.

— Ақай тўғри айтади. Мен ҳам холис,— деди Қари хохолаб кулиб.

Роза буларнинг гапини ёқтирмагандек ёлғиз ўзи олдинга тушиб кетди. Унинг сал хафа бўлганлиги юз-кўзидан билиниб турарди.

— Нега куласизлар, мен энди сизлар билан гаплашмайман.

— Нега гаплашмас экансан. Нима, ҳазилни ҳам билмайсанми,— деди Қари энсаси қотиб.

— Ҳамманглар бекорга тортишяпсизлар. Қўлларингдаги гуллар унғача сўлиб қолади. Хўш, унда нима қиласизлар, ростми опа,— деб Ойгул Розанинг ёнига бориб турди.

Ойгулнинг гапидан Розанинг кичкиналигидаги қилиқлари эсига тушиб, бир жилмайиб қўйди.

— Ҳозир олиб бориб банкага сув қуйиб солиб қўямиз. Икки-уч кунгача сўлимайди. Янги-янги гул олиб келиб тураман, тушундингми?

— Тушундим. Мен ҳам шундай қиламан. Женгиш ўқишини «беш» билан тугатса, шу гулимни бераман. Иккаламиз доимо бирга ўтирамиз. Нима дейсиз, опа?

— Борди-ю, Женгиш олмаса-чи?— деди Роза ҳазиллашиб Ойгулнинг сочидан силаркан.

— Унда нима қиламан?— деди Ойгул ўйчанлик билан ниманидир ташвиш қилгандай. Розанинг ёнида анчагача индамай борди. Орқадагилар Розаларга етиб олишди.

— Алгебра билан арифметикадан тушунмаган бир қанча масалаларим бор. Имтиҳонда шу масалалар тушиб қолса, шўрим қурийдим. Борганда бир тушунтириб берасанми?— деб Қари Абдиласга ялингансимон қаради.

— Бир оз дам олгандан кейин, учаламиз яхши тушунмаган жойларимизни кунига бир маҳал такрорлаб чиқамиз.

— Эсингдами, арифметикадан бир масала, алгебрадан икки масала берилади, деганди муаллим. Биринчи имтиҳондан яхши ўтиш керак. Бошдан бўшаштирмаслик лозим. Имтиҳонга пухта тайёрланишимиз керак.

13. ЗВЕНО ЙИГИЛИШИДА

— Мана, етти йиллик билимимиздан имтиҳон берадиган вақт ҳам келди,— деди бош вожатий Салий.— Звенодаги ҳар бир пионер имтиҳонга пухта тайёрланиши керак. Аълочилар қолоқларга ёрдам беришсин. Масалан, Роза, Абдилас, Ақай учови Қарига албатта ёрдам бериши керак. Уйинглар ҳам бир ерда. Ўртоқлик ёрдамининг қанчалик муҳимлигини, эсларингда бўлса, мен бир гапириб бергандим.

— Менимча, звенонгизда Қаридан бошқа ҳеч ким ёрдамга муҳтож бўлмаса керак,— деди Салий гапини тамомлаб.

У, хўш, сизлар нима дейсизлар дегандек ҳаммага бир кўз югуртириб чиқди. Салий ҳар бир нарсга ҳақида шавқ-завқ билан гапирадиган, гапга чечан эди. Мана, ҳозир ҳам болалар унинг гапини диққат билан тинглашди. Унинг ҳар бир ишни куйиб-пишиб қилганидан, болалар ўртасида обрўси катта эди.

Унинг шўх қора кўзларидан, қорача юзидан шаддод, серғайрат қизлиги кўриниб турарди. Мана бугун ҳам атайин иккинчи звенонинг йиғилишини ўтказгани келган эди.

Звено вожатийи Абдилас ўрнидан туриб, бир-бирига тикилиб индамай ўтирган ўртоқларига қаради. Гапир-

ганда ранги қизариб-бўзариб, тутилиб қоладиган одати бор эди.

— Салий опам жуда тўғри айтди, ҳар биримиз звенонинг шон-шарафи учун курашишимиз керак. Шунинг учун бир-биримизга қўлимиздан келганча ёрдам беришимиз керак. Қари имтиҳондан ўтолмай қолса, биз ҳам гап эшитамиз. Звеномизнинг шаънига доғ тушади. Қари, бизга ишониб ётиб олмасдан, ўзинг ҳам ҳаракат қил. Мен-ку, Қарига ёрдам беришдан қочмайман-а, лекин ўзинг ҳам бир нарсa дегин-да!

Абдилас гапини тамомлаганда, Қарининг бошига ўртоқларингга юрагингдаги бор гапни очиқ айт, деган фикр келди. У ҳадеб бурнини тортиб, шошиб-пишиб гапира кетди:

— Алгебра билан геометриядан қўрқаман. Яна келиб-келиб биринчи имтиҳон алгебрадан экан. Менга қолса ёмон ўқий дермидим. Жоним борича ҳаракат қилипман. Абдилас билан Ақай доимо ёрдам бериб туришибди. Роза бўлса баъзида жеркиб, сўраган нарсамга жавоб ҳам бермайди. Имтиҳондан яхши ўтишга ваъда бераман.

— Ёлгонни ҳам эви билан гапир. Қачон жеркидим? Ўзинг ўлгунча қўполсан. Бўпти, бундан кейин ёрдам бермаганим бўлсин,— деди Роза аччиғи чиқиб. Салий, қизишмаларинг дегандай қалами билан столни тикиллатиб қўйди. Қари унга бир ўқрайиб қаради-да:

— Мен шу биринчи имтиҳондан қўрқаман,— деди, уч яшар боланинг овозидай ингичка товуш билан қалтираб.

Бошқа бир оғиз ҳам гапирмади.

— Қарининг имтиҳондан яхши ўтишига мана мен ҳам кафилман. Баъзида унинг уйида, баъзида бизникида анчадан буён бирга тайёrlаниб юрибмиз. Айтганимни қилади. Отаси ҳам яхши киши. Қарининг биз қатори имтиҳондан ўтишига ишонаман,— деди Ақай ўтирганларни ишонтириб.

Роза ҳам дарров жаҳлидан тушди. Бир жиҳатдан, ўртоғининг кўнглини қолдиргиси келмаган бўлса, иккинчидан Салийдан уялди.

— Мен ҳам,— деди Роза уларга қўшилиб.— Бундан кейин яхшилаб ёрдамлашаман. Қари кўрслигини ташласин. Улар билан бирга мен ҳам ёрдам бераман. Звеномиз пионерлари бошқа звено пионерларидан қо-

лишмай, имтиҳонга яхши тайёрланади, бошқаларни ҳам шунга чақираман.

— Тўғри, тўғри. Биз ҳам қўшиламиз,— дейишди бошқалар ҳар тарафдан.

Абдилас йиғилишни ёпиқ деб эълон қилди.

14. ТАЙЁРГАРЛИК

Боғдаги дарахтларнинг қалин шох-шаббалари тангадай ҳам қуёш нурини ўтказмай, ҳамма ёққа соя солиб турарди. Боғдаги юмшоқ майса устида дарс тайёрлаб ўтирган болаларнинг шов-шуви аллақандай бир мунозарани эслатарди.

Улар куннинг иссиғидан қочиб салқин жойда арифметика билан алгебрадан биринчи имтиҳонга тайёрланиб ўтиришган эди.

— Мен ўнлик касрларнинг ҳамма амалларини чiqаришда учинчи мисолдан икки-уч жойида янглишиб қолишдан қўрқаман. Консультацияда Ашим акадан сўраб, яхшилаб тушуниб олмасам бўлмайди. Арифметика масалаларининг ҳам баъзилари жуда қийин экан. Сизларга-чи?— деб Абдилас бошқалардан сўради.

— Сен айтган учинчи мисолга менинг ҳам бошим қотиб қолди. Жуда қийин экан. Имтиҳонгача шуларни яхшилаб билиб олмасак, ишимиз пачава бўлади,— деди Роза ўйчанлик билан.

— Мен касрларнинг ҳамма амалларига берилган мисоллардан иккитасини чиқардим. Яна бир-икки машқ қилсам, учинчисини ҳам чиқарсам керак. Лекин арифметика аралаш мисоллардан янглишган ерим кўп,— деб Ақай қўлидаги дафтарига тикилди.

— Агар аралаш касрдан ҳалиги биз чиқара олмаган учинчи мисолни чиқарсанг,— деди Абдилас,— сенга қойил қолардик. Қани бир ишлаб кўр-чи. Роза икковимиз яна бир уриниб кўрамыз. Сен ўзинг қайсисини чиқаряпсан,— деб, у бир ёзиб, бир ўчириб ўтирган Қарининг қоғозига бўйинини чўзиб қаради. Қўлидаги дафтари билан елпиниб ўтирган Қари Абдиласнинг саволига дарров жавоб айтолмай, дудуғланиб қолди.

— Зўрға биринчи мисолни чиқардим. Иккинчи, учинчисини чиқара олмадим. Учинчисига кучим етмайдиганга ўхшайди. Иккинчи мисолнинг бир жойида янглишиб қолдим. Жавоби тўғри чиқмаяпти. Уни беш

марта чиқариб кўрдим, ҳеч бўлмапти. Кел, шуни сизлардан кўчириб ола қолай.

— Йўқ, бўлмайди,— деди Роза шартта кесиб.— Хўп, ҳозир биздан кўчириб оларсан, имтиҳонда-чи, имтиҳонда нима қиласан? Ҳар қандай иш ҳам осонлик билан бўлмайди. Қийналиш, бош қотириш керак. Биз қолганларини чиқазаверамиз. Сен ўша мисолни ишла, сира эринма, қайта-қайта ишлаб кўр, ахир чиқади.

Қари, ишламасам бўлмайди шекилли, дегандай, катта-катта кўзлари маъюс сузилиб, яна иккинчи мисолни чиқаришга киришди. Роза ҳам мисол чиқаришга ўтирди. Бошқалар ҳам ишга киришди.

Улар дафтарларидаги илгари ишланган мисолларга қарамай қўйишди. Ҳар ким ўзича чиқариб, кимники тўғри, кимники нотўғрилигини кейин ўртада кўрмоқчи бўлишди.

Болаларнинг бош қотириб мисол чиқаришлари худди кўп қаватли чиройли бино қуриш учун унинг ипидан-игнасиғача ҳисоблаб, чертёж чизаётган инженерга ўхшарди. Қари иккинчи мисолни қайта-қайта ишлаб, бир амаллаб чиқарди. Учинчи мисолни чиқаришга икки марта уриниб кўрди, бўлмади, ўзича: «Жудаям қийин экан-а»— деб шивирлаб, бошқаларга зимдан назар ташлаб қўйди. Унинг, бутун сеҳнини қўйиб, диққат билан ишлаётган бошқа ўртоқларига ҳаваси келди.

Қари қаттиқ чарчаганидан кўзлари юмилиб, эснай бошлади. Бутун аъзойи бадани бўшашиб, чарчадим, ётиб дам ол, дегандай бўларди. Ўрнидан шартта туриб уйига жўнаб қолгиси келди. Бироқ, ўртоқлари таънали тикилиб, «уялмайсанми» деяётгандай бўлди-да, шаштидан қайтди.

Ақайнинг юзи жиддий, киприклари пир-пир учар, қалами қоғоз устида тез-тез қимирлар эди.

— Учинчи мисолни чиқаздим. Менимча, тўғри. Сизлар ҳам бир текшириб кўринглар,— деб Ақай мақтагандай ўртоқларига кулимсираб қаради. Абдилас билан Роза ёзиб турган қоғозларини ерга қўйишиб, Ақайнинг дафтарига тикилиб қолишди.

— Қандай қилиб чиқардинг? Қани, кўрай-чи,— деб Қари югуриб келди.

— Ҳа, тўғри. Мен бунга оддий касрга айлантириб бутунга бўлган эдим, шунда янглишган эканман,— деди Абдилас болаларга кўз югуртириб.

— Мен мана бу сонни бўлиш ўрнига, уни олибман. Шунда янглишибман,— деди Роза диққат бўлиб.

— Мен бўлсам,— деди Қари,— буни бошқатдан чиқариб ўтирибман-а.

Қари, «Ўзимни қийнаб нима қиламан? Барибир, кўчириб оламан-ку. Яхшиси иккинчи мисолнинг жавобини кўриб олай»— деган хаёлда эснаб Ақайнинг дафтарига қадалди. Болалар бир-бирларига тушунмаган жойларини тушунтиришди. Қари иккинчи мисолни қайта-қайта яхшилаб кўриб, қаерда янглишганини, хатосини билиб олди.

— Тўғри чиқарибсан. Калланг жойида Ақай,— деди Роза ҳазиломуз.

— Энди масалани ишлайлик. Сен ҳам ишла, Ақай. Кейин Қарининг чиқарганларини кўриб, қийналган ерларига ёрдам берайлик. Хўпми?— деб Абдилас Ақайга қаради. Ақай «хўп» дегандай кўзини қисиб, бошини қимирлатди.

Қари Ақайнинг дафтаридан кўриб олган иккинчи мисолнинг жавобини шошиб-пишиб дафтарига ёза бошлади. Кейин бошини кўтариб: «Нима бўлса ҳам Роза билан Абдиласдан қолишганим йўқ-ку. Улар ҳам икки мисолни зўрга чиқаришиб, учинчисини Ақайдан кўчириб олишди-ку» дегандай, гердайиб турарди.

Бошқалар ҳали ҳам масала чиқариш билан овора эди. Қари, шу биринчи имтиҳондан ўтиб олсам бўлгани эди, қолганларидан ҳеч қўрқмайман, деб ўйлади ўзича.

— Сизлар чиқардингларми?

— Йўқ. Ҳеч бўлмапти, бир ерида адашяпман-да. Касрга бўлсам ортиб қолади, олсам ошиб кетади. Кўшсам яна ундан бадтар,— деди кимдир.

— Сен-чи, чиқардингми, Ақай?— деди Роза.

— Йўқ, кел, бир оз дам олайлик, кейин чиқарармиз. Жуда бўлмаса, консультацияда сўраб оламиз-да.

— Тўғри,— деб Қари унинг гапини маъқуллади.

— Бўпти. Қари, қани сен чиқарганларининг олиб кел-чи, кўрайлик-чи... Қайси ерларига тушунмадинг?— деб Абдилас Қарининг дафтарини қўлига олди. Болалар ҳам ёпирилиб қарашди.

— Мана, кўринглар,— деди Қари, бармоғи билан кўрсатиб.— Биринчи, иккинчи мисолни зўрга чиқардим. Учинчисини чиқаролмадим. Сизлар ҳам қийналдилар-

ринг-ку. Масалага ҳали етганим йўқ. Қийин деб унамадиларинг-ку.

— Иккаласини ҳам тўғри чиқарибди.

— Агар, шундай ишласанг имтиҳондан бемалол ўтиб кетасан,— деди Роза, мамнун бўлиб.

— Ишқилиб сизлардан қолишмасам бўлгани. Энди бир оз ўйнаб-кулиш ҳам керак-да!

— Ўйнаб-кулишнинг вақт-соати бор. Имтиҳонга яхшилаб тайёрлан. Биз билан жиқиллашиб юрмасдан, қўлингдан келганича қолганларини ҳам ишлаб кўр. Учинчи мисолни кўчириб ол. Юринглар, ҳозир мактабга борамиз,— деб Абдилас ўрнидан турганда, ҳаммаси бирдан қўзғалишиб мактабга кетишди.

15. ИМТИҲОН

Худди байрамдагидай ясан-тусан кийинишиб, юзларидан қувонч нури порлаб турган болалар ҳар тарафдан мактабга қараб оқиб келишяпти. Май ойининг йигирмаси эди. I—III синф ўқувчилари бугун мактаб билан хайрлашиб, ёзги каникулга чиқиб кетишади. Юқори синф ўқувчилари бўлса имтиҳонларда синовдан ўтишлари керак. Уларнинг ҳар қайсиси имтиҳондан яхши ўтишга, жонажон Ватанинг, меҳрибон отоналарининг ишончини оқлашга ҳаракат қилишади.

Эрталаб VII синф болалари имтиҳон бўладиган синфга йиғилишди. Имтиҳон комиссияси ўтирадиган стол устига, деразаларга ранг-баранг гуллар қўйилган. Деразаларнинг очиқ форточкаларидан енгил шабада дарахт гулларининг хушбўй ҳидини олиб киради.

— Имтиҳон комиссиянинг раиси — мактаб директори, илмий мудир, Ашим акалар конвертни очишяпти. Мен деразадан кўрдим,— деди оқ-саригдан келган бола мақтангандай эшикдан кириши билан ўртоқларини хурсанд қилиш ниятида.

— Қандай масала экан? Эшитдингми? Биз ўтган масалалармикан?— дейишиб ҳалиги болани ўртага олишиб, устма-уст савол ёғдиришди.

— Ўзлик ўзи секин кўришяпти. Мен конвертни очишганини кўрдим, холос. Кўриб қолишмасин деб, қараганим йўқ.

— Конвертни очишганини ўзимиз ҳам биламиз. Бунинг нимасига мақтанасан? Бунинг гапидан нима фойда. Жой-жойларингга ўтиринглар. Нима бўлса ҳам, ҳозир келганларида кўрамиз,— деди синфбоши жиддий. Болалар жой-жойига бориб ўтиришди. Анчадан кейин бир варақ қоғозни қўлига ушлаган Ашим ака билан имтиҳон комиссиясининг аъзолари синфга кириб келишди. Сабрсизлик билан кутиб ўтиришган болалар ўринларидан туриб саломлашишди.

Ашим болаларни бошқатдан ҳар партага иккита-иккитадан ўтқизди-да, досканинг нақ ўртасига узун чизиқ чизиб, чизиқнинг чап томонига «Биринчи вариант», ўнг ёғига «Иккинчи вариант» деб ёзиб қўйди.

— Партанинг ўнг ёғида ўтирганлар биринчи вариантни, чап томонида ўтирганлар иккинчи вариантни ёзинглар,— деб болаларга штамп босилган оқ қоғоз тарқатди. Иккала вариантга биттадан масала, иккитадан мисол ёзди. Болалар Ашим ака айтгандай иккига бўлиниб масала ечишга киришишди. Комиссия аъзолари битирувчиларнинг ўқиган дарсларини қандай ўзлаштирганларини билмоқчи бўлгандай, ҳар бир ўқувчининг масалани қандай ечаётганлигини диққат билан кузатиб боришди.

— Аввал бир қоғозга чиқариб олиб, кейин мен берган қоғозга кўчиринглар,— деди математика муаллими Ашим ака. Ҳозир у ҳар бир бола ҳақида ўйлар, ташвиш тортар, синфда у ёқдан-бу ёққа юриб турарди.

Абдилас икки мисолни қийналмай дарров чиқарди. Утилган қондани эсига тушириб яна бир текшириб кўрди, тўғри ишлаганига қаноат ҳосил қилди. Масалага анча боши қотди. Ҳадеганда чиқмади. Икки-уч варақ қоғозни тўлдириб ташлади. Кейин бирдан қаерда янглишганини топиб суюниб кетди. Абдиласнинг орқасида ўтирган Қари ҳадеб бўйнини чўзиб, ўзиники билан Абдиласнинг чиқарганини солиштириб кўриш пайида бўлди.

Қарининг қийналаётганига Ашим аканинг кўзи тушиб қолди. У секин Қарининг ёнига келиб унинг чиқараётган масаласига кўз югуртди. Биринчи мисолни тўғри чиқариб, иккинчисини ташлаб қўйиб, масаланинг бир ерида янглишганини тушунди.

— Ўзинг билганча чиқара бер. Бировникидан кўчиришга ҳаракат қилма,— деб, учинчи қатордаги пар-

таларни оралаб кетди. Қарининг уялганидан икки бети қип-қизариб кетди, у индамай, яна мисолни ечишга тушди. Қийналганидан пешонасидан тер чиқиб кетди. Синфбоши бош бўлган уч бола имтиҳон комиссия аъзолари ўтирган стол ёнига боришиб ишларини топширишди-да, нима дейишаркин, дегандай стол ёнида туриб қолишди.

— Эшикка чиқа беринглар, кейин эшитасизлар,— деди Керимқул салмоқлаб, кейин болаларга тикилди.

Роза масалани чиқариб бўлди-да, ўрнидан тура-ётиб Абдиласга бир қараб қўйди. Уша пайт Абдилас ҳам чиқарган масаласини янги қоғозга кўчириб, босма қоғоз билан сиёҳини қуритаётган эди. Иккаласи баравар топшириб, эшикка чиқишди. Улардан кейин қолган болалар ҳам бирин-кетин чиқа бошлашди. Ҳадемай синф бўшаб қолди. Комиссия аъзолари текшириб натижасини аниқлаш учун кабинетда қолишди. Болалар бир-биридан: биринчи мисолнинг охири қандай чиқди? Иккинчи мисол-чи? Сеники-чи? Масаланинг жавоби қанча бўлди?— дейишиб сўрашарди. Биттаси, ундай бўлса меники хато, ҳа майли, кейин кўрармиз, деб ташвиш тортарди. Яна бирови бўлса: учовини ҳам тўғри чиқарибман, деб севинчи ичига сиғмасди. Уйи яқин болалар овқатланиб ҳам келишди. Орадан уч-тўрт соат ўтгандан кейин Ашим ака болаларни кабинетга чақирди.

Керимқул ака алгебра ёзмадан 1-имтиҳонда 7-синф ўқувчиларининг олган баҳоларини ўқиб эшитдирди: 24 боладан еттитаси «5», ўн иккитаси «4», тўрттаси «3» олганини айтиб, кейинги имтиҳонларни яхши топширишлари учун болаларга муваффақият тилади. «5» ва «4» олганлар бир-бирини табриклашди, келгуси имтиҳонга тайёргарлик кўриш ҳақида қизғин суҳбатлашиб тарқалишди.

* * *

Мактабдан чиқиб сал нари борганда Роза:

— Тунов кунги ваъданг қани? Мана, ол,— деди қўлидаги гулдастани Абдиласга чўзиб.

Абдилас қаттиқ хижолат бўлиб, Розага нима дейишини билмай қизариб кетди.

— Раҳмат, Роза, мен уятли бўлиб қолдим. Эндиги имтиҳонгача...

— Хўп кўрармиз,— деди Роза кулимсираб.

— Иккаламиз ҳам гулни эсдан чиқариб қўйганимиз учун бир-биримизга эндиги имтиҳонгача қарз бўлиб турайлик. Бироқ мени «3» олди деб гулимни ҳам олмасан,— деб Қари Ақайнинг елкасига бир уриб қўйди.

— Биринчи имтиҳондан учаламиз ҳам «5» олди-у, фақат Қари «3» олиб қолди-да! Қолганларини ҳам шундай топширайлик. Қари, сен хафа бўлма, ошна, эндиги имтиҳонларга тузукроқ тайёрлан,— деб Абдилас ўртоқларига қараб қўйди. Қари, мен алгебрадан шу «3» га ҳам розиман дегандай индамади. Ҳар сафаргидай шўхлик қила бошлади. Қарининг майнавозчилиқ қилиши, юзга шартта-шартта гапириш одати Розага ёқмасди. Баъзида Роза уни қаттиқ-қаттиқ койиса ҳам Қари парво қилмасди. Қарининг ҳазилларини эшитиб, Ақайнинг энсаси қотарди. Қари бўлса, шилқимлигини қўймасди.

— Сизларга ўхшаган аълочи, мияси ўткирлар бизга ўхшаш қолоқларни шатакка олиб, бир ёрдамлашиб юборишса, қолган имтиҳонлардан ҳам лип этиб ўтиб кетишим ҳеч гап эмас,— деди илжайиб.

— Баъзан ҳеч ўйламай гапирасан-а,— деди Роза.— Қани ким ёрдамдан қочяпти? Қани, айт. Ўзинг-ку, ўртоқларингдан ажралиб уйда беркиниб ўтирадиган. Шу одатингни ташла, доим биз билан бўл. «Бўлинганни — бўри ер» деган гапни эшитмаганмисан.

Қари канал қазिश вақтидаги қилиғи эсига тушиб, миқ этмади.

— Мен энди ундай қилмайман, деб ваъда бергандим-ку сизларга,— деди Қари бир оз хижолат бўлиб.— Айтганим айтган. Мен энди сизлардан сира ажралмайман. Абдилас айтгандай, қолган имтиҳонлардан яхши ўтишга ҳаракат қиламан. Мен яхшироқ ёрдам беринглар деяпман-да.

— Ҳа, бу бошқа гап,— деди Абдилас унинг гапини маъқуллаб.— Мен сизлардан ҳеч нарсани яширгим келмайди. Эрталабдан бир нарсага таъбим хира бўлиб турибди. Сизларнинг дадаларинг кўп йиллардан бери сигир фермасида ишлаб келишади. Менинг опам бўлса яқинда борди. Бузоқларга мен қараб турардим. Эртага яйловга кўчиб кетишади. Биз бўлсак бу ерда қолиб, имтиҳон берамиз. Каникулга чиққинумизгача менга ҳам, опамга ҳам қийин.

— Хўш, сенга нима, нега ташвиш қиласан. Яйловда ўзлари ўтлаб юришаверади-да,— деди Қари, гўё бузоқ билан сира иши йўқ одамдай.

— Йўқ, дўстим,— деди Ақай бошини чайқаб.— Иккаламиз ҳам шунча йилдан бери сигир боқамиз-у, лекин айтарли ҳеч иш қилганимиз йўқ. Мен Абдиласнинг сигирлар бузоқлаши вақтида қилган ишларини яқинда дадамдан эшитдим. Ўзим ҳам бориб кўрдим. Абдиласдай ишлайдиган кишининг дўстларидан ажралиши қийин гап.

Роза билан Қари Ақайга ҳайрон бўлиб қараб қолишди. Қари отасининг Абдиласни мақтаганини бир марта эшитган эди. Абдилас ўртоқларидан ажралиб, тўғридаги қишлоқнинг бир четида турган кичкинагина оппоқ ўтовга қараб кетди.

— У нима ишлар қилиб юрибди? Айтсанг-чи ахир, балки бизнинг ҳам қўлимиздан келар,— деди Роза Ақайга савол назари билан қараб.

— Кеч қолдик, каникулга чиққанимизча бузоқларимизнинг бўйни қотиб, катта бўлиб қолишади. Шошмай тур, айтиб бераман. Абдилас биздан яшириб юрибди,— деб Ақай тухумдай оппоқ катта ўтовга бурилди.

Нега у менга қилган ишларини гапирмайди. Чама-си, бузоқларини совхоз болалари парвариш қилгандай парвариш қилса керак, деган фикр Розанинг юрагини ғаш қилди. Қари отасининг гапини эслаб: «Ортда қолдим, тагин бир ишда ўртоғимдан ортда қолдим, шундай ишларга нега ўзимнинг ақлим етмайди, Абдилас нега айтмади? Ҳозир барибир кечикиб қолдим», деб хаёлида Ақайнинг гапини такрорлади.

* * *

Абдилас одатича мактабга барвақт келди. У тунов кун Розанинг олдидаги хижолатини ювиш учун унга гулдаста тақдим қилмоқчи бўлди. У бир даста гул тегиб келгунча сифда она тилидан оғзаки имтиҳон бошланиб қолган эди. Биринчи бола жавоб бериб чиққанда, болалар уни ўртага олиб, нима билан табриклайлик, дейишди.

— Қим билади дейсан, яхши жавоб бердим. Учинчи саволга яхши жавоб беролмадим. «4» қўйишди шекилли,— деди у ўнғайсизланиб.

— Директор ака қўшимча сўроқ бердимми?

— Қўшма гапни сўради. Айтиб бердим.
— Бўпти-да, қани қўлингни бер, табриклаб қўй,— деб Қари ҳалиги болага қўлини узатди.

— Директор оғай ўзи тарихчи бўлса ҳам, грамматикани ҳам, адабиётни ҳам яхши билади.

— Шунинг учун директор-да! Бултур VI синфда она тилидан имтиҳонни ўзи олган!

— Институтнинг тил факультетида сиртдан ўқиган, ҳозир у ҳам имтиҳон топширяпти,— дейишиб бир-бирининг гапини бўлиб чуғурлашиб кетишди. Охирида қорачадан келган бир бола:

— Директор ака унча қийнамайди дейишади. Қўрқмасанглар ҳам бўлади. Муқаш ака бўлса ҳаммамизининг яхши ўтиб олишимизни истайди,— деди ҳалиги гапларни эшитганидан кейин ўзини дадил сезиб.

Учинчи бола жавоб бериб чиқди, Абдиласга навбат келди. У қўлидаги гулини Қарига бериб, кириб кетди. Жавоб бераётган боланинг сўзини диққат билан тинглаб ўтирган Керимқул, стол устидан янги бир билет олиб, қаршисида турган Абдиласга берди-да, бир оздан кейин:

— Саволлар тушунарлими?— деб сўради.

— Тушундим. Билетимнинг номери иккинчи,— деб олдинги қаторга бориб ўтирди. Қўлидаги бир варақ қоғозга уч саволга қисқача жавоб ёзиб қўйди-да, доскада бир гапни таҳлил қилаётган қизга тикилиб қаради.

Қиз ҳамма нарсани чалкаштириб юборди. Ўқитувчининг қўшимча саволлари ҳам ёрдам бермади. Комиссия аъзолари бошларини чайқаб қўйишди. Абдилас: «Дангасаликнинг оқибати шу-да», деб ўйлади ўзича. Қиз иши чатоқлигини сизди шекилли, маъюс бир қиёфада секин юриб синфдан чиқиб кетди.

Керимқул ака Абдиласнинг «Бош гап ва эргаш гап» тўғрисидаги биринчи саволга берган жавобидан жуда мамнун бўлди. Иккинчи саволдаги Тўқтоғулнинг Октябрь революциясига қадар ёзган асарларини тўла айтиб берди. «Беш қобон» («Беш чўчқа») «Эшон қалпа» («Эшон ҳал ғасар») деган шеърларини ёд ўқиб берди. Тўқтоғул ўз асарларида фош қилган золим маноплар, алдамчи эшон-муллалар ҳақида ҳам гапириб берди. Гапни таҳлил қилиш тўғрисидаги учинчи саволга келганда, муаллим Абдиласдан ҳалиги қизнинг адашган

жойини сўради. Абдилас бунга ҳам яхши жавоб берди. Унга бошқа савол беришмади. Керимқул ака, жуда яхши тайёрланибсан дегандай, унга кулимсираб бир қараб қўйди.

Ўртоқлари уни ҳам ўртага олиб, қандай жавоб бердинг, нималарни сўрашди, деб устма-уст савол беришарди. Лекин Абдиласнинг фикри-зикри Розада эди. Розанинг жавоб бериб чиқишини сабрсизлик билан кутарди. Узоқ кутмади. Мана, Роза ҳам чиқди. Унинг кўз қарашидан хурсандлиги билиниб турарди. Роза кулумсираб яқинлашганда Абдилас гулини узатиб:

— Табриклайман! Анув қарзингни олиб қўй,— деди.

— Раҳмат! Мен ҳазиллашгандим. Ўйингни соғинганинг йўқми?

— Соғингани нимаси, келганимга ҳали ўн кун ҳам бўлгани йўқ-ку. Лекин, бузоқларимни соғиндим.

— Бузоқларингни опанг билан синглингдан ҳам яхшироқ кўрасанми?

— Уларга тенглаштириб бўлмайди, лекин яхши кўраман,— деди жилмайиб.

Абдиласнинг шундай жавоб қилишига Розанинг ақли етган эди. «Нега мен ҳам шу ишни қилмадим! Нима, қўлимдан келмасмиди? Нега у бузоқларни яхши кўради...» деган турли ўй-фикр унинг миясини чулғаб олди. Ёнида унга индамай тикилиб турган Абдилас, сенинг қўлингдан келармиди, деб мазақ қилаётгандай бўлди.

— Бу яхши эмас. Пионер билганини ўртоқларидан яширмаслиги керак. Сен бизга билдирмай, яширинча ишлаб юрдинг,— деди Роза жиддий қиёфада. Роза ҳазиллашаётганим йўқ, тўғри жавоб бер, дегандай Абдиласга тикилиб қараб турарди. Абдилас нима деярини билмай, ҳангу-манг бўлиб қолганди.

— Мен сизлардан яшириб ҳеч нарса қилганим йўқ. Ҳаммасини айтиб бераман. Бекорга хафа бўлишнинг нима кераги бор.

— Бузоқларингни қандай парвариш қилганингни нега айтмасдан юрдинг? Бу яширмаганингни? Нега шундай қилганингни энди билдим. Ростини айтсам, сен биздан қизгандинг.

Абдилас Розанинг бу гапига хохолаб кулиб юборди.

— И-е, қизик бўпти-ку! Ахир, бузоқ боқишни менадан ҳам яхши биласизлар-ку, дадаларинг бўлса ал-

лақачондан буён сигир боқишади. Ёз бўлса яйловдан келмайсизлар.

— Хўп, сигир боқишса нима бўпти! Улар айтмаса, биз қаёқдан биламиз? Сен ҳам китобдан ўқиб ўрганган бўлсанг керак? Айтмоқчи, совхозда ҳам кўргандурсан! Майли, биз орқада қолиб кетибмиз. Энди сен билан гаплашмайман,— деб Роза аразлаб тескари қараб кетди.

— Гаплашмасанг гаплашма, менда нима айб?— деди Абдилас Розанинг бу қилиғини ёқтирмай.

16. СОҒИНИШ

— Эртaroқ ёт, дам ол, эртага яйловга жўнайсан, Ойгулга нон ёпиб берай. Қуруқ борсанг, ўксиниб қолади,— деди Қаниш буви қўлига гугуртни олиб ошхонага кираркан.

Абдилас кўрпачага ўтириб ечина бошлади. Онаси билан синглиси яйловга кўчиб кетгандан кейин у Қаниш бувиникида қолган эди. Қаниш буви отасининг яқин қариндоши бўлиб, мулоим, ширин сўз кампир эди. Бировларнинг болаларини ҳам ўз боласидай яхши кўрар, иссиқ-совуғига қараб, бошида парвона бўларди.

Абдилас бошини ёстиққа қўйиши билан дарров ухламоқчи бўлди. Ойиси айтгандай, йўлга чиқиш олдидан тўйиб ухлаб олмоқчи эди. Бироқ, негадир юраги дук-дук уриб, кўнгли бир хил бўлди, кўзига ҳар нарсалар кўриниб, алламаҳалгача ухлаёлмай ётди.

... Ун иккинчи июнь VII синфни битказувчиларга атаб ўтказилган тантанали йиғилишдан кейин болалар ўқитувчилари ва мактаблари билан хайрлашиб, каникулга чиқиб кетишди.

Мана, Абдилас ўртоқлари билан катта, кенг залда юрибди. Мукофотга олган икки китоби, мақтов қоғози билан гувоҳномасини қўлига кўтариб олган. «Мактабимизнинг аълочилари» деган катта фотовитрина унинг диққатини тортди. Абдилас ўзини қидира бошлади, кулимсираб тушган Розанинг сурати ёнида хаёл суриб тушган ўз суратини кўрди. У витринадаги бошқа ўртоқларининг суратини ҳам бирма-бир кўриб чиқди.

— Абдилас яхши дам ол, қилган ишларингдан бизга хат ёзиб тур,— деганди Керимқул ака хайрлашаркан.

— Раҳмат ака, ёзиб тураман,— деб чап томонга бурилиб пионерлар хонасига кирганди.

— Келганинг жуда яхши бўлди, ҳозир чақиртирмоқчи бўлиб тургандим. Сенга топшириладиган анча-мунча вазифалар бор. Ялқовлик қилмайсанми?— деганди Салий кулимсираб.

— Йўқ. Қўлимдан келганча ҳаммасини бажараман.

— Жуда яхши. Яйловда пионерлар кўп бўлади. Сени яйловдаги пионерларга отряд вожатий қилиб тайинладик. Улар билан ишлайсан. Мактабга керакли гербарий, коллекциялар йиғиб келасизлар. Шундай қилингларки, яйловдаги ҳамма болалар чорвадорларга ёрдам беришсин. Қилган ишларингдан кузда ҳисобот берасан. Яйловга комсорг ҳам боради. У ёрдам бериб турали. Билмаганингни тортинмай бемалол сўрайвер. Ҳа, ўзинг ҳам яхшилаб дам ол, хат ёзиб тур. Янги ўқув йилида комсомолга киришингни тавсия қиламиз. Хўп, хайр бўлмаса, ишларингга муваффақият тилайман.

Салийнинг ўша гаплари ҳозир ҳам қулоғига эшитилаётгандай бўлди.

Абдилас, эртага эрталаб жўнаймиз, хайр, каникулни яхши ўтказинглар, деб ўртоқлари билан хайрлашди.

Фақат Роза келиб хайрлашмади. У хафа. Уни мен хафа қилиб қўйдим. Айб менда. Улар бузоқ боқишни билишмайди, оталари бузоқларга ёшлигидан от қўйиб, яхши парвариш қилишни билмаган. Мен ҳам қилмас эдим. Совхоз чорвачилари тўғрисида учинчи синфдалигимдаёқ ўқиган эдим. Булар эса ҳали ҳам ўқишмабди. Ўтган йили «Тўлок» совхозига, холамникига борганимда анча нарсa ўрганиб келдим. Барибир эртага ҳаммамиз жўнаймиз. Ўзr сўраб қўя қоларман. Кейин бузоқларни қандай парвариш қилишни бирма-бир айтиб бераман. Китобни ҳам ўқишга берарман. Ақай, Қари, Роза бузоқ боқишни ўргана бошлади. Яйловга борганда кўп иш қилишимиз керак. Салий опа кўп нарсаларни ўргатади. Анув куни сотиб олган ва бугун мукофотга олган янги китобларимни ҳам олиб бораман. Уларни ўқиб, тагин кўп нарсаларни билиб оламиз...

... Кўм-кўк яйлов, шарқираб оқаётган зилол сув, ўйноқилаб юрган бузоқлар кўз олдидан бирма-бир ўтди. Улар ҳаммаси катта бўлиб қолишибди. Абдилас ҳарқайсисининг отини атаб чақира бошлади. Лекин биттаси ҳам келмади. Ҳаммаси Ойгулнинг атрофида

ирғишлаб юришарди. Абдилас уларни қанчалик соғинганлигини бутун қалби билан ҳис этди. Шулар ҳақида ширин хаёл билан уйқуга кетди.

Иккинчи боб

17. ЯЙЛОВГА ЖУНАГАНДА

Қаниш буви шошиб-пишиб Абдиласни йўлга отлатирди. Кичкина ҳужрасига кириб, қора чарм қопланган катта бир эгарни кўтариб чиқиб, чангини артди, эшик олдидаги қозиқ тагига олиб бориб қўйди. Кейин уйга кириб Абдиласнинг қизил сатин кўрпасини тўрт буклаб олиб чиқди.

— Эгари устидан кўрпача солиб берай. Нега мунча ҳаяллаб қолдйкин? Бугун ҳам от бўлмай, бола бояқиш тўрт кўз бўлиб ўтирмаса бўлгани эди,— деб ўзи билан ўзи гаплашиб йўл тайёргарлигини кўраверди. Қаниш буви отқозиққа суяниб хаёлга чўмди. Абдиласнинг жўнайман деганига бугун уч кун бўлди. Раис яйловга борадиган болаларни йиғиб:— Ҳаммангга биттадан от бераман, аравага қўшиб юрган саккиз отни яйловга чиқариб юборамиз. Отлар оҳактош ташишга юборилган, икки-уч кунда келиб қолишади, деб ваъда бериб, кутдириб юрган эди. Йўл олислигидан Ақай, Қарилар от миниб кетамиз деб, бемалол юра беришди. Абдилас биринчи кунни ўртоқларига юринглар, пиёда кетаверамиз, деб таклиф қилган эди. Ўртоқлари кўнишмади. Абдилас учун кейинги уч куннинг ўтиши жуда қийин бўлди. Раиснинг ваъда қилган кунлари ҳам ўгди. Аравакашлар кечқурун келишган бўлса керак.

— Буви, мен бориб отдан хабар олиб келай, сен эгар-тўқимни тайёрлаб қўявер, хўпми?— деб Абдилас азонлаб ўрнидан туриб чиқиб кетган эди.

Терак бўйи кўтарилган июнь қуёшининг заррин нури ёш дарахт япроқлари орасидан ўтиб, Қаниш бувининг юзида жимирлаб ўйнай бошлади. Кўкиш рўмолининг четидан чиқиб турган оппоқ сочлари қуёш нурида кумушдек товланар эди. Бирдан отларнинг дупур-дупури эшитилиб қолди. От чоптириб келаётган бир гуруҳ болаларни кўриб, кампирнинг севинчи ичига сиғмай кетди.

— Бувижон, Абдиласни тезроқ отга миндириш, бўлмаса кетиб қоламиз,— деди Қари шай бўлиб турган Қаниш бувига.

— Ҳозир, айланай, ҳозир. Овқат ичиб олсаларинг бўларди, шундай тайёр,— деди Қаниш буви типирчилаб турган болаларга меҳрибонлик билан.

— Раҳмат, бувижон, овқат егимиз йўқ, ундан кўра Абдиласни тезроқ чақиринг,— дейишди ҳаммалари бараварига.— Абдилас яйдоқ миниб келган отидан сакраб тушиб қозикдаги эгар-тўқимга қаради.

— Буви, бу бувамнинг эгарими?

— Сени эгарласин деб атайлаб олиб чиқдим. Синдирмай эҳтиёт қилиб тут. Сен ҳам бувангдай бўлгин, болам. Яйловдан қайтганингда олиб келиб берарсан.

— Раҳмат, бувижон,— деб суюниб-суюниб отига эгар ура бошлади. Болалар бўлса «Эй чол» тезроқ бўлсанг-чи, деб жони-қолига қўймай шошилтиришарди.

— Сен ҳам қариб чол бўласан. Нега куласан, тирмизак,— деди Қаниш буви Қарига кулиб.

Абдилас отга эгар-тўқимини урди-да, энди нима қиламан дегандай тўрт букланиб ётган кўрпага қаради.

— Остингга кўрпача қилиб солиб ол. Роза ҳам кўрпача қилиб солиб олувди-ку.

— Ҳа, кўрпача қилиб солиб ол. Биз кўрпа олмамиз,— деди Ақай. Худди биров қитиғлаётгандек Қари бадтар қиқирлаб кулди:

— Ол-а, уялмай, тагингга кўрпача ҳам солмоқчимисан?

— Буви, кўрпани қўя қол. Эгар баланд бўлиб кетар экан,— деди Абдилас изза бўлиб.

— Э, унинг гапига парво қилма. Кўрпанг бўлса сен ҳам солардинг демайсанми, тагинг юмшоқ бўлади,— деб Қаниш буви қўярда-қўймай кўрпани эгарининг устига солиб берди.

— Ие; мен сизларни Тоштепадан ўтиб кетишгандир, десам, ҳали ҳам шу ердამисизлар,— деб Баяли ота отини чоптириб келиб қолди. У аравакаш эди. Раис унга бу отларни яйловдаги отбоқарга топшириб, бошқа отлар олиб келасан, деб тайинлаган эди.

— Қани, юринглар, кетдик. Хайр, буви,— деди Роза ва отини қамчилиб жўнаб қолди. Кетидан қолганлари йўртдириб кетишди. Қаниш буви Абдиласни от устидан энгаштириб пешонасидан ўпди.

— Яхши бор, болам. Бурмага салом деб қўй. Ойгулни ўпиб қўй. Бузоқларингга яхши қара,— деди кузатаётиб.

— Хайр, буви, яхши қолинг,— деди-да, Абдилас ўртоқларига етиб олай деб, отига устма-уст қамчи босди. Қаниш буви уларнинг қораси кўринмай кетгунча орқаларидан қараб турди.

* * *

Офтобнинг тапти қайтган. Ҳамма ёқ сув сепгандай жимжит, гўё бутун мавжудот уйқуга киргандек туюлади. Кун ботар томонга Тоштепадан чўзилиб кетган баланд-паст адирлар, йўловчилар билан хайрлашгандай секин-секин орқага чекинади.

Болалар исиб кетиб кийимларини ечиб, кўйнакчан бўлиб олишди.

Баяли ота кечаси билан оҳактош ташиб ухламаганиданми ё бўлмаса, доимо узоқ йўлда арава ҳайдаб ўрганиб қолганиданми, бўз отининг тизгинини бўш қўйиб, олдинда мудраб борарди.

Болалар ҳам, яйловга тезроқ етиб олайлик деб ошиқишарди.

Кун чиқиш томонда кўм-кўк экинзор ястаниб ётибди. Экин суғориб юрган сувчиларнинг кетмонлари қуёш нурида ярқ-юрқ қилади.

Чигирткаларнинг тинмай чириллашигина атрофдаги жимликни бузади.

Тўққиз булоқдан ўтиб муюлишга етганда шимол-шарқ томонга қараб чўзилган кенг дала кўзга ташланди. Эсини таниб яйловни кўрмаган Абдилас даланинг қоқ ўртасидан ёриб ўтган катта йўлни кўрсатиб:

— Сўнгкўлга қайси йўл билан борамиз? Эсимдан чиқиб кетибди,— деди, чиндан ҳам билмаслигини бўйнига олиб. Қари ҳаммадан олдин:

— Чап томонга қараб юрамиз. Қани, энди бу ёғига сен бошла,— деди отининг жиловини тортиб.

Абдилас отини чоптириб ўртоқларининг олдига тушди-да, чап томондаги йўлга бурилди.

— Бўпти, орқамдан юраверинглар. Ана, тоғдаги қайрағочлар ҳам кўрина бошлади. Ҳозир етамиз. Орқада қолган Қари:

— Сен ёлғиз ўзинг боравер,— деди ва ўзи ўнг тарафдаги йўлга бурилиб кетди. Ҳаммалари бараварига хоҳолаб кулиб юборишди, кейин орқа-олдига қарамай кетиб бораётган Абдиласни чақиришди.

Абдилас Қарининг бу қилигидан жаҳли чиқиб:

— Нега кишини алдайсизлар. Уртоқ деган ҳам шундақа бўладими? Нима, мен сизларга кулги бўлиб қолдимми,— деди зарда билан.

— Вой ўғлим-эй, Қарининг гапига алданиб ўтирибсан-а,— деди Баяли ота. Абдилас нима дейишини билмай, индамай қолди.

— Хўш, нима бўпти, кўп бўлса, икки юз метрча ёлғиз йўл юрдинг. Кўрдингми, шунга ҳам жаҳлинг чиқяпти. Сен бўлсанг, ишингни биздан қизганиб қанча вақт яшириб юрдинг! Уртоқлик шунақа бўладими,— деди Роза хафа бўлиб. Унинг ингичка қора қошлари лўппи юзига ярашиб, ҳуснига ҳусн кўшиб турарди.

Розанинг гапи Ақайга ҳам ёқди. У бир нарсага жаҳли чиққандай қўлидаги қамчисини бир силтади. Кейин оёғини узангига тираб туриб Абдиласга:

— Ие, ҳазиллашган Қари-ку. Бизга нима дейсан? Роза тўғри айтади. Биз сенга ўхшаб қилган ишимизни ўртоқларимиздан яшириб юрганимиз йўқ. Сен фақат ўзингни ўйлайдиган бўлиб қолибсан. Қариндошинг бўла туриб мен билмабман-а! Бузоқларингни ўргатиб турганинг устидан чиқиб қолиб, ялиниб туриб олганимда зўрға айтиб берганинг эсингдами? Унгача нима иш қилиб юрганингни билмас эдим. Менга дадам айтаб берди.

— Сенинг ишингни кўриб ўрганмоқчи эдим, икки-уч кундан кейин дадамлар яйловга кўчиб кетишди,— деди Ақай бошига бир оғир ташвиш тушгандай хўрсиниб.— Мен бузоқларимни ўргатолмай қолдим. Абдилас энди гапирай деганда, оти қоқилиб кетди. Тизгинини қаттиқ тортмаганда, оти йиқилиб тушарди. Айтмоқчи бўлган гапи оғзида қолди.

Абдиласнинг эсанкираб қолганини кўриб, Розанинг эсига ғалати бир ҳодиса тушди. У ноилож пиқ этиб кулиб юборди. Рости ҳам ўртоқларининг аччиқ, таънали гаплари камлик қилгандай отининг мункиб тушгани ортиқча бўлди.

У энди оғзини гапга жўплаган ҳам эди Роза:

— Кўрдингми, гапимизни отинг ҳам маъқуллади,— деди шартга.— Бузоқ боқишдан қолган бўлсак ҳам, уни семиртиришда бошқалардан орқада қолмасмиз. Шунга ҳам хафа бўлиб юрибсанми?— деб Роза Ақайга маъноли қараб қўйди. Абдилас қилган бутун хатосига ич-ичидан иқрор бўлиб, нима дейишини билмай

гангиб қолди. Куннинг иссиғи етмагандай, ўртоқларининг аччиқ гаплари юрагини оловдек куйдирар, у, худди ҳаммомга тушиб чиққандай жиққа терга ботган эди. У қора кўзларини ердан узмасди.

— Ҳамма гапларинг тўғри,— деди Абдилас вазмин,— лекин айб фақат менда эмас. Ота-оналаринг неча йилдан бери сигир боқиб юргани учун, менсиз ҳам билсаларинг керак, деб ўйлаган эдим. Менинг ҳам бу ишларни биринчи қилишим. Сизлардан орқада қолиб кетмай, опамга ҳам ёрдамим тегсин, деб ўзимча ишлаб юрувдим. Ойгул тузукроқ қарамаган бўлса, бузоқларим мени ҳам унутиб қўйгандир?

— Жуда қизиқ бўпти-ку! Биз бир-биримизни яхши билмабмиз-да! Қани айт-чи, бузоқларингга от қўйиб ўргатишни қаёқдан билиб олдинг? Бузоқларингга қанақа от қўйгансан?— деб Роза отининг бошини буриб, Абдиласнинг ёнига келди.

— Мен учинчи синфда ўқиб юрганимда: «Кўк бузоқ» деган бир ҳикоя ўқиган эдим.

— Уни мен ҳам ўқиганман.

— Ўқиган бўлсанг, эсингдами, ўшанда Гулой деган қиз отасининг меҳнат кунига олган бузоғига «Кўк бузоқ» деб от қўйган эди.

— Ҳа, ҳа, эсимда. Мен ҳам ўқиганман. Бироқ сигирни отини атаб чақирса, одамнинг орқасидан эргашиб юришига ақлим етмаган эди. Дадамлар ҳам буни билишмайди,— деди Ақай ҳайрон бўлиб.

— Кейин,— деди Абдилас чўнтагидан рўмолини олиб, терини артаркан,— бултур Қўчқордаги, «Тўлок» совхозидаги холамникига бориб келгандим. Ўшанда Бўлат деган жияним билан Миша деган бир рус бола тўрт-беш бузоққа от қўйиб ўргатишибди. Мишанинг отаси илғор чорвачи экан. У сигирларини ҳам отини атаб чақирар экан. Мен ўшанда мол боқишга жуда қизиқиб қолган эдим. Бузоқларимга Тўлбоши, Гул, Жағо, Кенжа деб от қўйганман.

— Ҳой, тезроқ юрмайсизларми? Нима бало, ухлаб қолдингларми?— деб қичқирди Қари катта терак тагида туриб. У боя олдинга ўтиб кетиб, шу ерда кутиб турган эди. Қари Абдилас уришиб ўтирмасин деб, яна олдинга чопиб кетди. Болаларнинг олдида мудраб келаётган. Баяли ота, сесканиб тушиб, орқасига қаради-да:

— Ҳа, қани тезроқ юринглар. Оқтеракка келиб қолибмиз-ку,— деб қичқирди соқолини силаркан.

Гўзал табиат манзараси болаларни ўзига мафтун этди. Улар соф, оромбахш дала ҳавосидан тўйиб-тўйиб нафас олишар, ҳар бир нарсага суқланиб қарашарди. Абдилас ўзида йўқ хурсанд, у далада кўрганларининг ҳаммасини бир умрга эслаб қолишни истагандай тева-рак-атрофдан кўзини узмайди. Узоқ-узоқларга чўзилиб кетган тоғ тизмалари, унинг этагидаги ям-яшил адир-лар, азим терак ва толлар, шохдан шохга сакраб шўх-шўх сайрашаётган қушлар, уларнинг овозига жўр бўлиб шовиллаб оқаётган Оқтерак суви кишида завқ-шавқ уйғотар, кўнгилга ҳузур бағишлар эди. Тўқайдаги дарахтларнинг кўпчилиги оқтерак бўлгани учун бу водийга Оқтерак деб ном беришган.

Оқтеракда анча ергача кишининг белидан келади-ган кўм-кўк ўт устидан босиб ўтишди. Кичкина тошлоқ тепадан ошиб ўтиб, қайрағочзор оралаб кетишди.

Ўнг томонга қараб юқорилаб кетган тошлоқ дара-дан ўтаётганда Абдилас отини қамчилаб Баяли отага яқинлашиб олди.

— Баяли ота, Мулла доvon дегани шуми, нимага Мулла доvon деб аташган? Довон ошиб Сўнгкўлга етамизми?

— Топдинг. Мулла доvon дегани шу,— деб Баяли ота мийиғида кулиб қўйди.— Шундан ўтсак милтиллаган кўм-кўк Сўнгкўл водийсига тушамиз. Илгари бир мулла зимистон тунда яйловда адашиб кетиб, ҳув анави қоядан йиқилиб ўлган дейишади. Шу-шу бу доvonга Мулла доvon деб ном беришган,— деди тўғридаги пастроқ қояни кўрсатиб.

Абдилас Баяли отанинг жавобига кўнгли тўлиб, кўм-кўк дарадан кўзини узолмай, тева-рак-атрофни томоша қилиб кетди. Азим қайрағочлар, кўм-кўм арчалар, ранг-баранг гуллар очилиб ётган чакалакзорлар, қушларнинг чарх уриб сайраши, булоқ сувининг шилдираб оқиши кишига ором берар эди.

Тор сўқмоқдан юқорига кўтарилишди. Олдиндагилар тоғ ён бағрига етиб, отларига дам бериш учун тўхтадилар.

— Қари, болам, эгар-тўқимингни яхшилаб боғлаб ол, бўлмаса орқага сурилиб кетади,— деди Баяли ота унга яқин бориб. Қари хўп бўлади дегандай бош қи-

мирлатиб, шу заҳоти эгарнинг камарларини тортиб боғлай бошлади.

Абдилас отини етаклаб олди. Ён бағирнинг бир чеккасига чиққунча ҳарсиллаб қолди. Олдинда биринкетин довонга кўтарилаётган отлиқларга кўз ташлади. Чап қўли билан отининг ёлини ушлаб ўртада бораётган Розани кўрди.

Роза довонга от миниб чиққанда, нима, мен чиқолмайманми, деб ўйлаб, яна отига миниб олди. Оти ҳам гўё олдингиларга етиб олмоқчи бўлгандай тобора қадамини тезлатарди. Абдилас бундай баланд тоғни сира ошиб кўрмагани учун, бошим айланса керак, деб қўрққан эди. Лекин унга ҳеч нима бўлмади. Кўм-кўк майса билан қопланган тепаликка чиқишлари билан Ақай ашула бошлаб юборди. Бу ашулани бултур яйловга келиб концерт берган артистлардан ўрганиб олган эди.

Мақтамайин Сўнгкўлни нечун,
Ям-яшилдир атрофи бутун,
Кўп яйловдан сара жой,
Гўзалликда атласдай,
Кўрган киши тонг қолар,
Яна кўришга йўл олар.
Ораласанг бепоён еринг,
Ферманга мўл қўю сигиринг.
Эллик, қирқлаб топасан
Меҳнатдан миллионер бўлганни.

Ўртоқлари табиат кўркига зеб бўлиб тушган бу ашулани мароқ билан тинглаб боришарди. Довонга чиқиб олганларида, уларнинг кўз олдиларида, гўё бутун ер юзига гилам тўшалгандай гўзал бир манзара пайдо бўлди.

— Болалар, отларингнинг сўлиқларини чиқариб ўтга қўйинглар. Соф ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас олиб, мана бу майсада юмалаб ётинглар. Овул ҳам кўриниб қолди,— деди Баяли ота отидан ирғиб тушаркан. Болалар ҳам отларининг сўлиқларини чиқаришиб, ўтга қўйиб юборишди. Ўзлари эса кўм-кўк майса устига юмалашди, баъзилари бориб хилма-хил гуллардан гулдаста териб келишди. Пиёзга ўхшаб ўсган саримсоқларни еб кўришди. Улар атрофга суқланиб қарашарди. Қандай ажойиб, гўзал манзара! Довон баланд бўлганлигидан Сўнгкўл водийсининг анча жойи кўриниб турарди. Ўзоқдаги кўлнинг суви жимир-жимир қиларди.

Ферманинг ўтовлари худди гилам устига тизиб қўйилган тухумлардай, узоқдан оппоқ бўлиб кўриниб турарди. Ферма моллари маза қилиб ўтлаб юрарди.

— Бу ерда турган чорвадорлар қандай бахтли!— деди Абдилас завқ билан, кейин нима деркин деб, ўртоқларига қаради. Улар ҳам, ҳа, гапинг тўғри, дегандай бошларини қимирлатиб қўйишди.

— Баяли ота, бизнинг овул ҳозир қайси томонда?— деб сўради Роза.

— Ҳув анави кўлнинг нариги бошида Жумғал чорвачилари туради,— деди Қари қўли билан ўша томонни кўрсатиб. Баяли ота секин қадам ташлаб болаларга яқин келди. Унинг юзини ажин босиб, сочи оқарган бўлса ҳам, у ҳали тетик, ёшлардай қувноқ, юзидан кулки аримасди.

— Яхшилаб қаранглар,— деди у.— Фермамизнинг ҳамма моллари ёйилиб юрибди. Ҳу анави тепани кўряп-сизларми, шунинг нариги томонида «Буйракбулоқ», «Кўшкўл», «Қорабулоқ», «Гўнгдай» деган ерлар бор. Чорвачилар шу ерларда туришади.

— Мен биламан.

— Мен ҳам биламан. Узоқ йили биз ҳам шу ерларга ўтов тиккан эдик,— дейишди Қари, Роза, Ақайлар.

— Анави баланд чўққининг атрофи мийдай дала, ерлари яхши, «Керагатош», «Қоракеча» деб аталади. У ерларда «Кенгаш», «Кўкжар» колхозларининг моли боқилади. Ундан сал наридаги кўлнинг бўйига Жумғал районининг чорвалари чиқади. Кўл атрофидаги майда-чуйда яйловларда Чўлпон, Қўчқор район чорвачилари мол боқишади. Бу ерларнинг ўти жуда бўлиқ, ширали.

Баяли ота олис-олисларга тикилганча анча вақт индамай ўтирди-да, кейин яна сўзида давом этди:

— Кўлнинг этагидан бизнинг овулгача яйловни поринлик, кулаоқлик чорвачилар эгаллайди. Унда совхознинг ҳам туман-туман моллари боқилади. Ишқилиб, Сўнгкўлда олти районнинг моли боқилади. Қолганини йўлда гапириб бераман.

18. СУЛИМ ЕР

Болалар яйловга келиши билан жуда яйраб дам олишди, турли ўйин-кулгилар уюштиришди. Абдилас ўзича дунёдаги энг чиройли жой шу ер бўлса керак деб ўйлади.

Абдилас, мен йўқлигимда бузоқларимнинг ҳоли не кечди экан, деб қўрққан эди, лекин келиб, Ойгулнинг қилган ишларини кўриб кўнгли ўрнига тушди. Ойгул акасига унинг йўқлигини билдирмай, бузоқларни қандай парвариш қилганини катталарга хос гурур билан гапира кетди:

— Менга ишонавер, ака. Бузоқларнинг ҳаммаси катта бўлиб қолди. Ҳатто Кенжа ҳам баъзида, жини келганда мени думалатиб кетади. Ўзлари ёйилиб ўтлаб юришади. Баъзида уларнинг ёнида юриб гул тераман ё ўтириб олиб китоб ўқийман. Тўйишгандан кейин ётиб ухлашади. Кейин бирдан ўзларича уйга қараб чопиб қолишади. Жуда ғалати бўлишган-да! Юринг, кўрасиз,— деб уйдан эшикка бошлаб чиқди.

Ойгул айтгандай, бузоқларнинг ҳаммаси тенг катта бўлишибди. Тўлбонининг шохлари каттайиб қолибди. Тапаси топ-тоза, қуёш нурида қундуздай ялтирайди. Ўхши парвариш қилишибди, деб Абдилас ич-ичидан хурсанд бўлиб қўйди. Абдилас паст овозда бузоқларини бир-бир чақира бошлади. Бузоқлар анчагача анграйиб қараб туришди, кейин бештаси истар-истамас Абдиласнинг ёнига келишди. Гул билан Кенжа ўрнидан қўзғалишмади ҳам.

— Қани, мен бир чақириб кўрай-чи,— деди Ойгул, унинг овозини эшитишлари билан ҳаммаси бирин-кетин югуриб келишди.

Абдилас тўрт кун деганда бузоқларини ўзига зўрға ўргатиб олди. Роза ҳам ёш бир бузоғига «Букет» деб от қўйиб, ўзига ўргата бошлади. Уни ўртоқларига кўрсатиб, роса мақтанди. Ҳисоб дафтарини очиб опасининг бултургидан бу йил кўп сут соғиб олганини кўрсатди.

Ақай билан Қари бузоқларимиз катта бўлиб қолибди, энди уларга от қўйиб ўргатиш қийин бўлар дейишиб, бунга овора бўлиб ўтиришмади. Улар икки кун сепараторда ёғ олишда акаларига ёрдам беришди. Эртаси бузоқларини тарозида тортишиб, ҳар бирининг қанча семирганини ёзиб олишди-да, Абдилас билан Розага кўрсатишди.

Уларни кўриб Абдилас билан Роза ҳам бузоқларини қанча семирганлигини текшириб кўришди. Болалар, қани кимнинг бузоқлари кўп семирган экан деб, бир-бирлари билан баст бойлашди. Бунини Ойгул дарров онасига етказди...

Бурма опа болаларнинг бу ишига жуда хурсанд бўлди. Ойгул бузоқларини ферма ёнидаги тарози олдига ҳайдаб келди. Бузоқларни Бурма опанинг ўзи тортиб турди. Ақай билан Қари қанча чиққанлигини айтиб туришди. Роза билан Абдилас эса дафтарга ёзиб туришди. Ҳаш-паш дегунча ҳамма бузоқларни тортиб бўлишди.

— Ҳарқайсинг бузоқларининг туғилган вақти ёзилган дафтарларининг ола боринглар. Бузоқларнинг семиришини Батиш опанглар туғилган кунидан ҳисоблаб беради,— деб тайинлади Бурма опа.

— Ойи, олдинги сафар Батиш опа тортиб кўрганда кимнинг бузоғи семиз эди?— деб сўради Абдилас она-сидан.

— Ақайнинг отасининг икки бузоғи билан Розанинг опаси соғиб юрган кўк сигирнинг бузоғи,— деб жавоб берди Бурма опа.

— Бизники-чи?— деб сўради яна Абдилас қизиқсиниб.

Ўғлининг ўртоқлари олдида хижолат бўлаётганини сезган онаси:

— Ҳечқиси йўқ, ўғлим, бунга хафа бўлма. Улар кўп йилдан бери мол боқиб келишади, мол боқишни биздан яхши билишади. Кейинги ўн беш кунда биз боққан бузоқлар, назаримда, тузук бўлиб қолди. Икки бузоғимиз ўша уч бузоқдан кейин туради,— деб ўғлига тасалли берган бўлди.

Болалар ҳар бир бузоқнинг ўн беш кунда қанча семирганини ҳисоблаб чиқишди. Ҳар бири ҳам ферма бошлиғи Батиш опани хурсанд қилсам дерди.

Ҳавоси тоза, атир ел,
Қулп уради яшил ер,
Кенг яйловни кезганман,
Ўзни тетик сезганман.
Юлдуздек кўп мол боқиб,
Яйраб умр кечирдим.
Колхоз чорвасини кўриб,
Яйлатиб сув ичирдим —

деб Батиш хиргойи қилиб отини майсазордан йўргалатиб келар эди. Қора тўриқ от ҳам унинг ашуласига жўр бўлгандай ўқтин-ўқтин бошини қимирлатиб пишқириб қўяр. Атроф кўм-кўк, жимжит, салқин, майин шабада эсади.

Бурма опа болаларнинг бу ишига жуда хурсанд бўлди. Ойгул бузоқларини ферма ёнидаги тарози олдига ҳайдаб келди. Бузоқларни Бурма опанинг ўзи тортиб турди. Ақай билан Қари қанча чиққанлигини айтиб туришди. Роза билан Абдилас эса дафтарга ёзиб туришди. Ҳаш-паш дегунча ҳамма бузоқларни тортиб бўлишди.

— Ҳарқайсинг бузоқларингни туғилган вақти ёзилган дафтарларингни ола боринглар. Бузоқларинг семиришини Батиш опанглар туғилган кунидан ҳисоблаб беради,— деб тайинлади Бурма опа.

— Ойи, олдинги сафар Батиш опа тортиб кўрганда кимнинг бузоғи семиз эди?— деб сўради Абдилас она-сидан.

— Ақайнинг отасининг икки бузоғи билан Розанинг опаси соғиб юрган кўк сигирининг бузоғи,— деб жавоб берди Бурма опа.

— Бизники-чи?— деб сўради яна Абдилас қизиқсиниб.

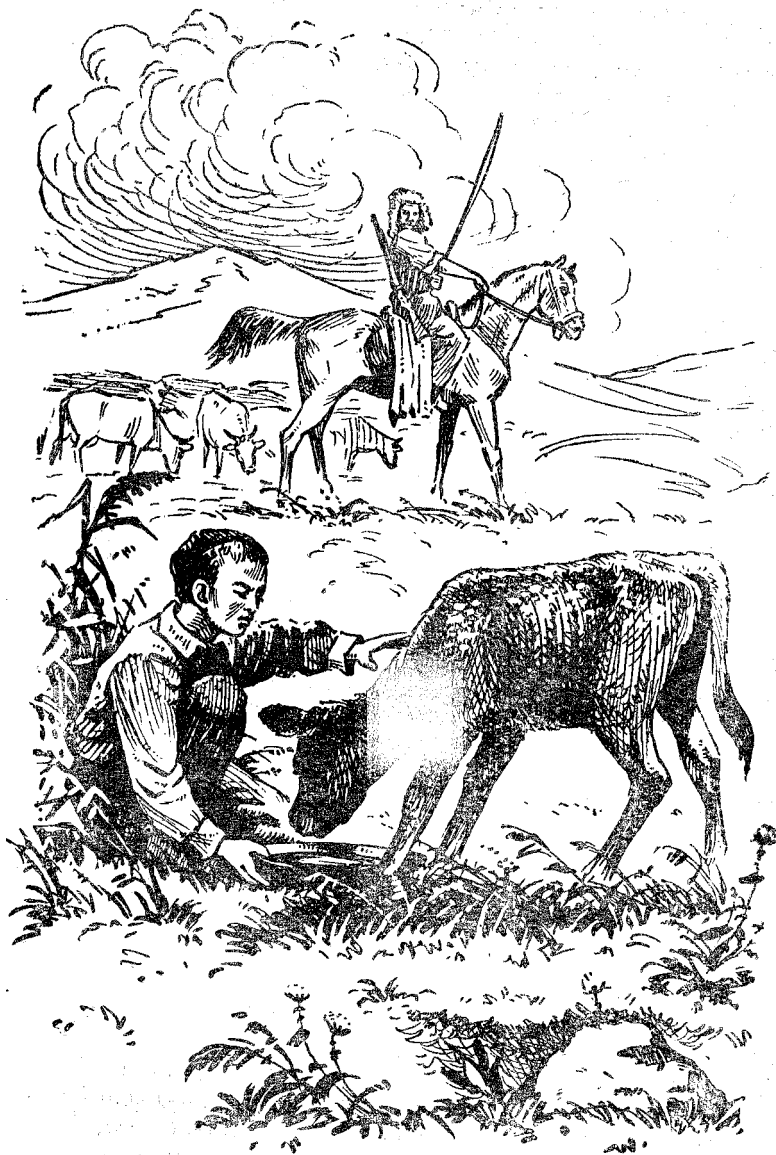
Ўғлининг ўртоқлари олдида хижолат бўлаётганини сезган онаси:

— Ҳечқиси йўқ, ўғлим, бунга хафа бўлма. Улар кўп йилдан бери мол боқиб келишади, мол боқишни биздан яхши билишади. Кейинги ўн беш кунда биз боққан бузоқлар, назаримда, тузук бўлиб қолди. Икки бузоғимиз ўша уч бузоқдан кейин туради,— деб ўғлига тасалли берган бўлди.

Болалар ҳар бир бузоқнинг ўн беш кунда қанча семирганини ҳисоблаб чиқишди. Ҳар бири ҳам ферма бошлиғи Батиш опани хурсанд қилсам дерди.

Ҳавоси тоза, атир ел,
Қулп уради яшил ер,
Кенг яйловни кезганман,
Ўзни тетик сезганман.
Юлдуздек кўп мол боқиб,
Яйраб умр кечирдим.
Колхоз чорвасини қўриб,
Яйлатиб сув ичирдим —

деб Батиш хиргойи қилиб отини майсазордан йўргалатиб келар эди. Қора тўриқ от ҳам унинг ашуласига жўр бўлгандай ўқтин-ўқтин бошини қимирлатиб пишқириб қўяр. Атроф кўм-кўк, жимжит, салқин, майин шабада эсади.

Рўпарада кўз илғар-илғамас овули кўринди. У хотир-
жам бўлиб отининг тизгинини тортди.

Батишнинг сигир ферма бошлиғи бўлиб ишлаётга-
нига роппа-роса уч йил бўлди. Ферма сигирлари йил
сайин кўпаяр эди. Сут, ёғ олишда ҳам орқада эмас.
Эри Бўлат колхоз ҳисобчиси бўлиб ишлаб турган ери-
дан ўтган ёзда армия сафига чақирилган эди.

Бундан беш кун бурун район партия комитети ходи-
ми Қарибек бир қанча ферма бошлиқлари билан келиб,
илғор чорвачилар билан ферма бошлиқларининг об-
ластда кенгаши бўлади деб, кўлнинг нариги томонидаги
«Кенгсоз» колхозига олиб кетган эди. Кенгашда яйлов-
да мол боқиш тўғрисида анча фойдали гапларни эшит-
ди. Социалистик Меҳнат Қаҳрамонлари: Қубатали,
Супай, Исақ оталар ўз тажрибаларидан гапириб бе-
ришди.

Яйловдан тўғри фойдаланмаётган айрим фермалар-
ни область ходимлари танқид қилишди. Кенгаш охири-
да «Совет Қирғизистони» деган ҳужжатли фильм кўр-
сатилди. Шулар ҳақида ўйлаб бораётган Батиш овулга
кириб борганини ҳам сезмай қолди. Тўғридаги тепа-
ликдан бир-бирини қувлашиб чопиб келишаётган бир
тўда болаларни кўриб, қора тўриқ от икки қулоғини
диккайтириб, ялт этиб қаради.

Батиш болаларнинг бараварига «саломатмисиз» деб
қичқаришганини эшитиб, отининг бошини бенхтиёр
улар томон бурди.

— Эсон-омонмисизлар, ўқишларингизни яхши би-
тирдингларми? Ҳа, дам олишга келдингларми?— деб
ҳол-аҳвол сўради. Болалар бирининг гапини бири бў-
либ, Батишга жавоб қайтаришди-да, қора тўриқ билан
ёнма-ён кетишди. Абдилас ёнидан дафтарчасини олиб,
энди гапирмоқчи бўлганда, Роза шартта:

— Опа, хафа бўлмайсиз, сиз йўнгишда бир иш қи-
либ қўйдик,— деди хижолат бўлиб.

— Нима қилдинглар? Қўрқмасдан айтавер.

— Биз бузоқларни тарозида тортиб, сиз тортиб ёзиб
қўйганингиздан бери қанча семирганини ҳисоблаб чиқ-
дик.

— Менинг Тўлбошим, Жағовим, Розанинг икки бу-
зоғи, Ақайнинг икки бузоғи ўн беш кунда бошқаларни-
кидан кўп семирибди,— деди Абдилас ғурур билан,
кейин нима деркин дегандай Батишга тикилиб турди.

Батишнинг болалар ишидан жуда мамнун бўлгани юзидан кўриниб турарди.

— Раҳмат, айланайлар, жуда хурсандман. Ахир сизлар бизнинг келажагимизсиз, бутун умидимиз сизлардан,— деди меҳрибонлик билан.

19. ЯНГИ ДУСТ

Кутилмаганда бир иш Абдиласни ҳаяжонга солиб, негадир, шошилтириб қўйди. Кечаси билан ухлагандай ҳам бўлмади. Тонг саҳарда туриб, майка-трустикда шарқираб оқиб ётган тиниқ сув лабига келди-да, гимнастика қилди. Яйлов ҳавоси салқин бўлганидан кам ухлагани ҳам билинмай, ўзини бардам сездди.

Сигир соғаётган аёллар болаларнинг саҳарда қимирлаб қолганини кўриб ҳайрон бўлишди. Абдилас муздек тоғ сувида белигача ювиниб, уйга қайтиб келди. Танаси сергилиб енгил тортгандай бўлди.

— Ҳозир бориб Ақай билан Қарини уйғотаман. Эртaroқ жўлаш керак,— деб қадамини тезлатди.

— Ўртоқ командир, биз жўнашга тайёرمىз,— деб Ақай унга пешвоз чиқди.

Буларнинг шошганича бор эди. Бу колхозда Вера деган фрунзелик бир қиз икки йилдан бери фельдшер бўлиб ишларди. У мулойим, камтар, ўқимишли қиз бўлганидан, ёшу қари, ҳамма уни ҳурмат қиларди. У тезда ҳамма билан апоқ-чапоқ бўлиб кетди, қирғизча гаплашишни ҳам унча-мунча ўрганиб олди.

Район партия комитетининг ходими Мергенов Қарибек Верани чорвачиларнинг соғлиғига қараб туринг деб, Сўнгкўлга кўчириб келган эди. Ўтган кун кечаси атайин овулга келиб, сигир соғувчиларнинг соғлигини текшириб чиқди, кейин Абдиласни чақириб:— Меники Витька деган сизлардай укам келди, у қирғизча мендан яхши билади, бориб знаком бўлинглар, бирга ўйланглар, сизларни танимаса ҳам ҳаммангга совға бериб юборди,— деб сумкасидан ҳаммага биттадан олма олиб берди.

Аслида олмаларни Витька ўз қўли билан берган эмас эди. Вера укасини болалар билан таништириш учун ўйлаб топган эди.

Хўп, эрта билан борамиз. Витька билан ўртоқ бў-

либ оламиз, айтиб қўйинг,— дейишди Верага, у кетиши олдидан. Абдилас шаҳарлик Витька тўғрисида кечаси анчагача ўйлаб ётди. Уни танимаса ҳам унинг қандайлигини ўзинча тасаввур қилиб кўрди. У билан жуда яқин дўст бўлиб кетишига, ундан кўп нарсалар ўрганишига кўзи етарди.

Уч ўртоқ енгил-елпи кийинишиб тор сўқмоқдан «Бургансув»га қараб кетишди. Беш-олти километр йўл босиш керак эди. Болалар бора-боргунча ашула айтишиб, гул териб кетишди.

Оқтошнинг этагига бориб яна тепаликка кўтарилганларида Қари бир оз олдинга ўтиб:

— Югуринглар, бу ерда ровоч бўлади, топиб еймиз,— деб бақирди. Ўртоқлари ҳам унинг орқасидан тепаликка югуриб чиқиб кетишди. Ҳар ер-ҳар ердан тўп-тўп ровоч узишиб, унинг нордон мазасини татиб кўришди.

— Менда бир таклиф бор,— деди Қари қошини чимириб.— Кеча бизга олма берган Веранинг укасининг ёнига қуруқ бориб бўлмайдими. Бизнинг совға-саломимиз шу, деб, қўртнинг ёнига ровоч ҳам қўшиб олиб борайлик.— У, хўш, сизлар нима дейсизлар дегандай бир кулумсираб қўйди.

— Тўғри айтасан. Ўша овулда қимиз ҳам бор,— деди Ақай хурсанд бўлиб.

Қари ровочларни пиджагига ўраб олди.

Тепаликдан тушиб бир оз юрганларидан кейин овул кўринди. Уюр-уюр бўлиб ўтлаб юрган молларнинг орасидан ўтиб боришди. Семиз-семиз биялар, ўйноқилаб юрган шўх қулин-тойлар болаларни кўриб, сизлар бу ерда нима қилиб юрибсизлар, дегандай бир оз қараб туришди. Болалар шу орада юрган бир чолдан:

— Отахон, Вера қайси овулда туради?— деб сўрашди.

— Бериги ўтовда ўзи туради,— деб чол тўғридаги оқ ўтовни кўрсатди.— Ўртадаги қизил ўтов, наригиси ошхона, энг четгиси Веранинг қабулхонаси.

— Раҳмат, отахон,— дейишди болалар ва жўнаб кетишди.

Худди болалар ўйлагандай бўлиб чиқди. Кириб боришса катта ўтовда ҳалиги шаҳарлик бола ёлғиз ўзи китоб ўқиб ўтирибди. Ҳаммаси, здравствуйте, дейишиб, болага қўл чўзишди. У ҳам:

— Здравствуйте,— деб ўрнидан сапчиб туриб ҳам-ма билан кўришиб чиқди. У ўзини Виктор Семенович деб таништирди. Болалар унинг соддагина қилиб Витька демай, Виктор Семенович деганига ҳайрон бўлишиб бир оз қараб туришди. Кейин ўзларини таништириша бошлашди.

— А, меники Абдилас Мамитов,— деб Абдилас яна қўлини чўзди.

Витьканинг эсига бир нарса тушгандай, «Абдилас» деб қўйди.

— А, меники Қари Абишев,— деди Қари қўл чўзиб.

Витька болаларнинг шаҳарликлардан бошқачароқ гапиришига ҳайрон бўлиб, уларнинг офтобда қорайган юзларига, қоп-қора сочларига зимдан қараб турди. Нима бўлса ҳам, тоғлик одамларнинг болалари-да, деб ўйлади ичида.

Унинг шўх мовий кўзлари, майин, малла сочи, оппоқ юзи, ҳаммадан ҳам чап юзидаги билинар-билинмас кулдиргичи билан худди Верага ўхшаб кетарди. Унинг келишган қадди-қоматига болаларнинг ҳаваси келди. Витька чиройли гулли кигизни кўрсатиб, қани ўтиринглар, дегандай имо қилди. Ҳаммалари чордона қуриб ўтиришди.

— Мазасини татиб кўринг,— деб Қари пиджагига ўралган ровочини Витьканинг олдига қўйди. Шу ўртада ошхонадан Қаримбекнинг онаси Тўқсон буви кастрюлда тўла қимиз кўтариб чиқди-да, ие, булар ким десам, ўз болаларим келишибди-да, деб болалар билан ҳолаҳвол сўрашди. Витька чагоданини очиб дастурхонга мева-чева қўйди. Ақай билан Абдилас чўнтакларидан қурт чиқариб қўйишди. «Бизнинг танишишимиз жуда ғалати бўлди-ку» дегандай, Витька қуртдан, ровочдан еб кўрди, чинни косадаги қимиздан бир-икки хўплам ичди.

* * *

Қизил ўтовнинг ичини кўриб болалар ҳайрон қолишди, у чиройли кигиз ва гиламлар билан шундай безатилган эдики, кирган кишининг диққатини дарров жалб қиларди. Бу ерда радиоприёмник, патефон, қўбиз, шахмат, шашкалар ҳам бор эди. Болалар бу «маданият уйидан» чиққилари келмай қолди.

Болалар икки катта стол устига ёзиб қўйилган ҳар турли китоб, журнал ва газеталарни ўқиб, анча ўтириб қолишди. Витька қўлидаги муқоваси чиройли қилиб безатилган китобни столнинг бир четига қўйди-да, ўзи ўтовда у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. У китоб «Чин инсон қиссаси» деган повесть эди. Уни шу ерга келганда ўқий бошлаган эди. Қари уни бир оз варақлаб кўриб, нима ҳақда ёзилганини янги дўстидан сўрамоқчи бўлди. У китобни қўлига ушлаганича Витьканинг ёнига борди-да:

— Бу китоб, қизиқми?— деб сўради сал тортиниб.

— Ҳа, жуда қизиқ китоб. Эшитгинг келадими?— деди Витька мамнун бўлиб.

Абдилас ўқиб турган китобининг бетини белгилаб қўйиб, уларнинг ёнига келди.

— Алексей Мересьев деган ажойиб баҳодир учувчини эшитганмисизлар?— деб сўради Витька ўртоқларидан.

— Ҳа. Ўқитувчимиз бир гапириб берган эди. Ҳалиги, икки оёғидан ажраб қолган учувчими?— деб сўради Ақай гапга аралашиб.

— Ҳа. Уша учувчи ҳақида ёзилган.

— Бизга мазмунини қисқача қилиб гапириб беролмайсизми?— деб илтимос қилишди, қаҳрамоннинг ҳаёти ҳақида кўпроқ билишни истаган болалар.

Болалар дарров Витькани ўраб олишди. У янги ўртоқларига қаҳрамон ҳақидаги бу ажойиб қиссани завқ-шавқ билан ҳикоя қила бошлади. Болалар кўзларини Витькадан узмай, мароқ билан тинглашар, тушунмай қолган жойларини сира тортинмай сўрашарди. Витька ҳам бажони-дил тушунтириб берар, баъзан сўз тополмай қолганда, имо-ишоралар билан тушунтиришга ҳаракат қиларди. Витька Мересьевнинг ёғоч оёқда самолётда кўтарилиб, душман самолётини уриб туширганини гапирганда, Қари: «Асл баҳодир экан!» деб бақариб юборди.

Бир тўп отлиқ келиб тўхтаганда, Витька энди гапини тугатган эди. Болалар эшикка югуриб чиқиб, келганларнинг отларини бойлашга ёрдамлашишди. Уларнинг ичида Вера, Қарибек, комсорг Қурман ҳам бор экан.

Вера болаларни олдига чақариб, Витька зерикиб қолмасин, у билан ўйланглар, мана, менинг отимга

миндиринглар,— деб тайинлаб, ўзи қабулхонасига кириб кетди.

— Қани бир кўрайлик-чи,— деб Витька отнинг ёнига борди.

Болалар отни бир чеккага олиб чиқишиб, Витькани эгарга миндириб қўйишди. У ҳеч қўрққани йўқ-ку, бироқ тизгинни қўлига олишга унамади.

Ақай отни секин етаклади. Витька икки қўли билан эгарнинг қошини маҳкам ушлаб ҳар замон — «Но!» — деб қўярди. Бир оз боргандан кейин, энди ўзим юраман, деб отнинг тизгинини қўлига олди. Унгача Вера ҳам болаларнинг ёнига келиб етди. Витька аввал секин-секин юриб, кейин йўртдириб кетди. От тез чопган сари у бир томонга қийшая бошлади. Болалар: «Тўхтат!» — деб бақаришиб орқасидан чопишди. Витька шошиб қолди.

Болаларнинг шов-шувини эшитиб от яна ҳам тез чопди. Витька ўзини ўнглаб ололмади биқини билан ерга гуп этиб йиқилиб тушди. Бироқ ҳеч ери огриганини сезмади. Момиқдай ўт устидан ирғиб турди-да, болаларнинг ёнига келди.

Вера ҳам дастлаб от минганда худди шундай бўлганини эслаб, хохолаб кулиб юборди. Витька у мендан куляпти деб ўйлаб, қизариб кетди. Вера от минишни қандай ўрганганини айтиб берганда ҳаммалари хохолаб кулиб юборишди.

— Ростингни айт-чи, Витька, Сўнгкўл яйлови сенга ёқдими?— деб сўради Вера бу гўзал водийдан кўзини олмай.

Болалар, у нима жавоб бераркин, деб қизиқсиниб кутиб туришди. Витька бир оз хаёл суриб турди-да:

— А, сенга-чи?— деб сўради опасидан.

— Мени қўявер, ахир, мен энди ўзимни шу ерликман десам ҳам бўлади. Сен гапир,— деб Вера Витьканинг бўйнига қўлини ташлади. Сўзга аралашмай, ўзларини бир четга олиб турган болалар, яна бу жой менга ёқмади деса-я, дейишиб ўзларича ҳар хил тахмин қилишди.

— Жуда яхши ер экан. Айниқса ҳавосини айтмайсанми, мен бундай жойни сира кўрган эмасман. Ҳамма ёқ кўм-кўк майса, гуллар ранг-баранг бўлиб очилиб ётибди. Ҳу анави кўл бўйига иморат солинса борми, жуда ажойиб дам оладиган жой бўларди-да, кўрмаяп-

санми, бир-икки кундаёқ юзимга қон югуриб қолди,— деди у чап қўли билан юзини силаркан.

— Бу ер жуда шифобахш жой,— деди Қари ғурур билан.

— Ҳалиги отни тағин бир миниб кўрсанг-чи. Яна беш-олти марта йиқилсанг ўрганасан-қўясан,— деди Вера, хохолаб кулиб.

— Ҳозир кўрасан, йиқилмасдан ҳам ўрганиб оламан. Қани, менга бир ёрдамлашиб юборинглар,— деди Витька ва бойлоғлиқ турган отлар томон кетди.

Ақай ундан олдин югуриб бориб, бир отни ечди-да, Витьканинг ёнига етаклаб келди. Витька болалар етиб келгунча чаққон отга ҳам миниб олди. Болалар ҳам бир-бир отга миниб олишиб янги ўртоқларига от минишни ўргатмоқчи бўлишди.

20. ОҒАЛАР АЙТДИ

Қурман яйловга келиши билан яйловда қанча комсомол ва пионерлар борлигини аниқлаб, уларнинг ишлари билан танишиб чиқди. Қарибек билан яйлов Совет-тининг ишига ёрдам бера бошлади.

Қарибек Қурманнинг чаққон йигит эканини илгаридан биларди. Кеча комсомолларни йигиб, қизил ўтовда йиғилиш ўтказди. Ёшларнинг бўш вақтларини кўнгилли ўтказишлари учун ўйин-томоша ҳам уюштирилди. Ёшлар кечқурун йиғилишиб ўйин-кулги қилишди, ашула айтишди. Қўбиз чалишиб, радиоприёмник эшитиб кетадиган бўлишди. Чорвачиларнинг қизил ўтовини яйловдаги маданият ўчоғи дейишлари бечиз эмас эди.

Қурман пединститутни битириб келиб, икки йилдан бери район марказидаги ўрта мактабда илмий мудир бўлиб ишлайди. Ёзги каникул вақтида яйловга бориб комсомол, пионер ишларига ёрдамлашиб юбор; бир йўла ўзинг ҳам бир оз тўлишиб келасан, деб райком комсомоли комсорг қилиб юборган эди. Ўзи ҳам бу ишдан жуда хурсанд эди. Яйловга келгандан бери анча соғайиб қолди. Иши оғир эмас. Кўпинча чорвачилар орасида бўлади. Қарибек билан бир уйда туришади.

Бўш вақтларида ёшларнинг ўйин-кулги кечаларига қатнашиб, Вера билан танца ҳам тушади. Китоб ўқий-

ман деса, ана қизил ўтов тўла китоб. Ишқилиб зерикмайди.

... Қарибек бир нарсадан ташвишда, стол ёнига ўтириб олиб қоғозга алланималарни чизарди. У ручкасини стол устига қўйиб, секин ўрнидан турди-да, тароғини олиб сочини таради. Тўрдаги гулли кигиз устига солинган кўрпачада ёнбошлаб ётиб китоб ўқиётган Қурманга анчагача тикилиб қараб ўтирди.

— Менимча,— деди пихоят Қарибек,— агитаторларимиз етарли. Энди уларнинг ишига кўз-қулоқ бўлиб туришимиз керак. Почтальон сўраб колхоз раисига хат ёзиш керак. Газета, журналсиз иш битмайди. Кейин қизил ўтовга навбатчилар тайинлашимиз керак. Уларнинг рўйхатини тузиб чиқсанг дейман.

Қурман Қарибекнинг гапини маъқуллаб ўқтин-ўқтин бош қимирлатиб қўярди. Бирдан жавоб бергиси келмади. Унинг миясига бошқа бир фикр келди. Шу тўғрида маслаҳатлашиб олмоқчи бўлди.

— Хўш, сиз нима дейсиз,— деди Қарибек Қурманнинг индамай ўтирганини кўриб.

— Фикрингизга тўла қўшиламан,— деди Қурман мулойимлик билан.— Навбатчиларни кўпроқ ёшлардан тайинласак. Менда уларнинг рўйхати бор.

— Жуда соз. Рўйхатни илиб қўйиш керак.

— Сиз йўқ демасангиз, почтальонликка ҳам колхоздан одам сўраб ўтирмай, пионер болалардан битта-яримтасини тайинлаб қўя қолсак, хўш, нима дейсиз?

Қарибек Қурманнинг бу таклифига қўшилгиси келмади. Болалардан ҳеч бирининг бекор, санқиб юрганини кўрганим йўқ, бу иш қўлидан келадиган болани излаб топгунча иш тўхтаб қолади, деб ўйлади ўзича.

— Менимча, сиз айтган болани бу ердан топиш осон эмас. Топилганда ҳам узоқ ердан газета-журнал, пакет, хат ташиб туриш болага жуда оғирлик қилади.

— Ҳалиги Жума билан Керимқул айтган болаларни биласизми? Улар шу ерда юришибди. Почтальон бўладиган болаларни тайёрлаб қўйганман. Мен уларнинг ўзлари билан гаплашганман. Жуда пишиқ, чаққон болалар, почтальонликни бемалол эплашади. Улар ҳозир келишади. Ўзингиз гаплашиб кўринг,— деди Қурман таклифи ерда қолишидан кўрққандай шошиб-пишиб. Унинг муддаоси болаларга берган ғаъдаси устидан чиқиш эди. У, бу

ҳақда кеча Абдиласлар билан гаплашган. Қари, Ақай, Абдилас учови ҳам истак билдиришиб, бир-бирлари билан талашиб кетишган эди. Қурман, уларга ўзаро келишиб, эртага эрталаб жавобини берарсизлар деган эди.

— Бўлмаса, болалар келганда гаплашиб кўрармиз,— деди Қарибек ҳали ҳам Қурмanning таклифига қўшилгиси келмай.

Ҳадемай болалар ҳам етиб келишди. Улар кечадан бери маслаҳатлашиб, почтальонликка Қарини лойиқ топишди. Унинг ота-онаси ҳам рози бўлишди.

— Хўш, йигитлар, маслаҳатлашиб бўлгандирсизлар! Қани эшитайлик. Пионер ваъдасининг устидан чиқиши керак, шундай эмасми?— деди Қурман ва гапим ёлғон чиқиб Қарибекка уятли бўлмасам эди, дегандай, қатор тизилиб турган болаларга қаради.

Ақай, қани тезроқ гапир дегандай, ёнида турган Қарини тирсаги билан секин туртиб қўйди. Қарибек, қани булардан нима гап чиқаркан дегандай улардан кўзини узмай, индамай тураверди. Абдилас ҳам, нега анграйиб турибсан, гапирсанг-чи дегандай, Қарига бир ўқрайиб қаради.

— Мен ишлайдиган бўлдим. Булар бошқа иш қилишади,— деди Қари, эшитилар-эшитилмас.

— Почтани кечиктирмай ўз вақтида етказиб тура оласанми? Почтани «Кенгаш» колхозидан олиб келасан. Ахир, бир кунлик йўл-а,— деб сўради Қарибек ишонмагандай.

— Ўз вақтида етказиб тураман. Яхши от олиб берсангиз бўлди,— деди Қари ишонч билан.

— Айтмадимми, оқсоқол, ёшларимиз ҳеч қачон ишдан бош тортмайди, ўзи айтгандай, яхши от олиб берсак, қойил қилади.— Кўнглидаги иш бўлганидан Қурман ўзида йўқ хурсанд эди.

— Бу учовига мактаб директори Керимқул билан колхоз раиси Жума бошқа вазифа топширишган. Айтмоқчи, тагин бир қиз ҳам бор.

— Қандай вазифа экан?— деб сўради Қарибек ҳайрон бўлиб.

— Мактаб дирекциясининг топшириғи билан улар икки иш қилишлари керак:— Биринчидан, яйловнинг географик шароити билан танишиш мақсадида экскурсия қилишади. Турли ўт ва гулларни қуришиб олишади. Иккинчидан, сигир фермасида ишлайдиган ота-оналарга

ёрдам беришадн. Бузоқларни ёшлигида оталикка олишибди. Ушаларни кузгача боқишга ёрдамлашамиз, деб ваъда беришибди. Ҳисоб-китоб ишларига ҳам қарашиб юборар экан. Кеча Батишнинг айтган гапини эшитмадингизми?

— Эшитганман. Қўлдан келганча бу йигитларга ёрдам бериш керак экан. Сен мактаб ишини мендан кўра кўпроқ биласан-ку, иложи бўлса ёрдамни сира аяма,— деди Қарибек Қурманга.

— Ҳа, қани ўзларингнн бир кўрсатинглар-чи. Бўш вақтларингда газета-журнал ўқиб, кундалик янгиликлардан ота-оналарингизни ҳам хабардор қилиб туринглар!— деди у болаларга кулумсираб. Кўринишдан оғир, қаттиққўлга ўхшаган бу одам болаларга ҳам дарров ёқиб қолди. Болалар энди тортинмай дадил гапира бошлашди.

— Албатта ўқиб бериб турамиз. Қари газета-журналларни вақтида етказиб турса бўлди. Ҳамма гапимизни Қурман акага айтганмиз,— деди Абдилас манглайидаги терни артар экан.

— Менга кўрсатган ўн беш кунлик иш планингиз жуда маъқул. Ҳа, айтмоқчи, Витькани ёлғизлатиб қўйманглар, доим бирга юринглар. Шаҳарлик эмасми, ундан кўп нарсаларни ўрганиб оласизлар,— деб Қурман насиҳат қилди.

— Ўртоқ янги почтальон,— деди ҳазиллашиб Қарибек,— қани, биз билан ҳозир бориб ўзингга бир от танлаб ол. Мен идорага хат ёзиб бераман. Йўқ дейишмас. Қилган ишингга меҳнат куни ҳам ёзишади. Колхоз ўзи ҳам, барибир, шу ишга бир одам тайинламоқчи эди. Сизлар ҳам ишлай беринглар. Бирон зарур ишингиз чиқиб қолса, тортинмасдан бизга айтинглар. Яхши ишласанглар, Қурман иккаламиз райком комсомолга сизларни мақтаб хат ёзиб берамиз. Хўпми,— деди болалар билан хайрлашар экан. Болалар ўзларида йўқ хурсанд бўлиб чиқиб кетишди.

— Кўрдингми, ажойиб одамлар экан. Иккаласи ҳам бизга жуда яхши маслаҳат беришди. Айниқса яйловга Қурман аканинг келгани яхши бўлди-да. Қани энди бир ишлайлик, дўстим,— деб Ақай Абдиласнинг елкасига қоқиб қўйди.

— Бўлмасам-чи!— деди Абдилас кулимсираб.

Овулининг рўпарасидаги кўринишда худди чўккан туяга ўхшаб чўзилиб, усти кўм-кўм майса билан қопланган тепага болалар бирин-кетин чиқиб кетяпти. Ойгул Витька билан Абдиласнинг орқасидан кетяпти. Оқтош томондаги пастликдан уч бола келишди. Икки тарафдан келишган болалар бир-бирлари билан учрашиб, катта кишилардай ҳол-аҳвол сўрашишди.

— Қўй фермасида сизлардан бошқа болалар йўқми?— деб сўради Ақай келган болалардан.

— Учовимиздан бошқа ҳеч ким йўқ. Яна беш-олтита бола бор эди, кичкина бўлганлари учун олиб келмадик,— деди малла бола. Унинг юзи қорайиб кетган, кўзлари шўх боқарди, чети духоба опоқ қалпоғи ўзига жуда ярашиб турибди. Витька бу хил қалпоқни биринчи марта кўргани учун узоқ қараб турди.

— Бўпти бўлмаса,— деди Абдилас кутулмаганда,— энди бирпас жим ўтирсанглар, қиладиган ишларимиздан гаплашиб олсак.

Болалар кўк ўт устида давра қуриб ўтиришди.

— Ўзимиз атиги уч-тўрт киши эканмиз,— деди Қари ёнидаги қўй фермасидан келган боланинг қулоғига шивирлаб. У бола ўгирилиб:

— Ҳа, айтгандай сени почтачи бўлди дейишганди-ку. Хат-газеталарни қачон олиб келасан?— деб сўради жиддий бир қиёфада.

— Эртадан бошлаб ишлайман. Ўзинг газетага ёзилганмисан?

— Бўлмаса-чи. Менга «Ёш ленинчи» билан «Қирғизистон пионери» олиб келиб турасан. Айтмоқчи, биз билан экскурсияга бирга борасанми?

— Улгура олсам бораман. Ҳамма қилган ишларимизни бош вожатий Салий опага айтиб бераман.— Қари хизматидан мамнун эди. Боядан бери чуқур хаёлга чўмиб турган Роза:

— Ҳа, эсимда борида чўнтагингга солиб қўй. Чўлпонга олиб бориб бер. Очма,— деб чўнтагидан бир конверт олиб берди.

— Қари ака, мен ҳам пионер газетасига ёзилганман, вақтида етказиб турасиз-да,— деди Ойгул.— Кейин қишлоқдан қўғирмоч ола келинг,— деб қўшиб қўйди.

— Хўп, хўп, жоним билан,— деди Қари эркалаб.

— Мажлис бошлансин, деган таклиф бор,— деди Ақай овозини баланд қилиб, кейин сизлар нима дейсизлар, дегандай ўтирганларга бир қараб қўйди.

— Бошлансин!— деди ҳалиги болалардан бири.

Абдилас ўрнидан туриб ўртоқларига бир қараб қўйди. У мажлисларда, йиғилишларда кўп гапирaverиб анча ўрганиб қолган эди. Шунинг учун қўнглидаги бор гапни сира тортинмасдан шартта-шартта гапириб қўя қоларди.

— Хўп,— деди у гапини давом этдириб.— Бу йиғилишимизни тоғдаги пионерларнинг қўшма йиғилиши ёки кенгаши деб атаймизми? Йиғилишда қатнашувчилар бир звено пионерларидан ҳам кам бўлганидан, раис сайлаб ўтирмасак ҳам бўлар. Ўтирганлар, тўғри дегандай, бошларини қимирлатиб қўйишди. Абдилас кўкрак чўнтагидаги кичик блокнотини олиб, унга бир оз тикилиб турди.

— Ўзингларга маълум, яйловга чиққан баъзи ўқувчиларга директор, вожатий опа анча топшириқ берган. Менга ҳам тайинлашган эди. Гапнинг қисқаси, олдимизда мана бундай вазифалар турибди: биринчи вазифамиз — оталикка олган бузоқларимизни, қўзиларимизни семиртириб, нобуд қилмасдан боқиш; буни ҳозир қиялпиз. Бундан кейинги катта вазифамиз — ўлкамизнинг табиати билан танишиш, гербарий, коллекциялар йиғиш, экскурсия қилиш. Бу ҳақда илгари ҳам гапирган эдим. Эртага экскурсияга чиқсак деган таклифим бор.

— Тўғри! Тўғри айтасан, айни вақти!— дейишди ҳар томондан. Бу таклиф ҳаммага маъқул бўлди. Витька жуда севиниб кетди. Қувонмасдан бўладими?! Витька кўпдан буён бу гўзал яйлов ерлари билан танишсам, деб юрарди. Шунинг учун у сира иккиланмай меҳмондўст ёш дўстлари билан бирга саёҳат қилгиси келди. Витька қўлини кўтариб:

— Менда бир таклиф бор,— деди.

— Гапир,— деди Абдилас унга бурилиб. Қўй фермасидан келган болалар гапга аралашмай, бир чеккада жим ўтирган бегона меҳмоннинг уларнинг ишига қизиқиб қолганига ҳайрон бўлишди. Витька тортиниб-нетиб ўтирмасдан гапира кетди. Ҳамма, қани у нима деркин деб, гапига қўлоқ солиб ўтиришди.

— Сизларнинг бу ишинглар жуда яхши,— деб сўзида давом этди у.— Агар узоқ ерга бориб тунасак, гулхан

ёқишимиз керак. Овқатни мўл қилиб олишимиз керак. Менинг фотоаппаратим бор. Бўлган жойларимизнинг ҳаммасини суратга оламиз. Мен ҳам сизларнинг бу чиройли ўлкангиз билан танишгим келади.— Витька менга саволларинг йўқми дегандай, ўтирмасдан тик тура берди.

Абдилас буни пайқаб, ўтир дегандай секин ишора қилди. Витька яйловга келгандан бери қирғизчага анча тушуниб қолган. У опаси Вера билан ҳам қирғизча гаплашишга ҳаракат қиларди. Болаларга унинг таклифи жуда маъқул бўлди. Болалар янги дўстларидан жуда хурсанд бўлишди. Абдилас бу экскурсия плани яйлов комсорги Қурман билан бамаслаҳат тузилганини ўртоқларига айтди. Экскурсия плани билан ҳаммалари танишиб чиқишди.

Ундан бир нусха кўчириб Қарига беришди, у старший вожатий Салийга олиб бориб бермоқчи бўлди. Уч жойга экскурсия қиладиган бўлишди. Булар кўл бўйи, Ўйбулоқ, Еркатал деган жойлар эди. Кенгашда Ойгул ҳам қатнашди. Ичида улар билан бирга экскурсияга боргиси келди.

— Сен ҳам борасанми, опа?— деб сўради у Розадан. Роза кулимсираб:

— Йўқ,— деди у.— Мен кўлга борганим билан сузишни билмайман. Иккаламиз иккинчисига борамиз, хўпми? Булар келгунча биз мана бу тепаларда гул териб юрамиз. Бу ёқда бузоқлар ҳам бор-ку.

— Опажон, биз ҳам борайлик. Витька ҳар хил суратлар оламиз... деяпти! Бормасак, иккаламиз расмга тушмай қоламиз,— деди Ойгул маъюс бир қиёфада.

— Эшитдингми Витька?— деди Абдилас гапга аралашиб.— Мана булар хафа бўлишяпти-ку. Роза билан Ойгулни қўлларига гулдаста ушлатиб қўйиб, бузоқлари билан расмга оласан-да.

— Албатта оламан.

Ойгул кўна қолди. У Абдиласга:

— Кенжа билан Жағомни қучоқлаб туриб суратга тушаман,— деди кўзларини ўйнатиб.— Сиз ҳам Букетингизни ушлаб турасиз-да,— деб Розанинг ёнига суяниб олди.

Болалар эрталаб шу ерга тўпланадиган ва юкларини Ақайнинг ҳўкизига ортмоқчи бўлишди.

Ақай йўл билганидан юк ортилган ҳўкизни етаклаб олдинда борарди. Енгил-елпи кийинган болалар тез-тез юриб боришарди. Улар хурсанд: дам қўшиқ айтишар, дам ҳазиллашар, дам у ёқ-бу ёқдан гаплашар эди.

Узоқдаги кўм-кўк денгиз жимираб кўзга ташланар, худди буларни ўзига чорлаётгандай бўлиб туюларди.

Витьканинг қалин зангори мовутдан тикилган спорт костюми ўзига қўйиб қўйгандай эди.

— Жуда саёҳатбоп кийим экан. Ўзи ҳам пишиқ, ти-кишни ҳам жуда боплабди,— деди юзи ёрилиб кетган малла бола Абдиласга қўли билан Витькани кўрсатиб. Витька елкасидаги фотоаппаратини олди-да, Ақайнинг олдида тўхтади.

— Расмга оласанми?— деб сўради Ақай камарини тузатаркан.

— Ҳамманг жой-жойингга, ҳозир суратингларни оламан,— деди Витька, кейин фотоаппаратнинг у ёқ-бу ёғини бурай бошлади. Болалар, қачон оларкин, деган-дай бетоқат бўлиб Витькадан кўзларини узмай қараб туришди.

— Ҳозир. Қимираммай туринглар. Кулиб туринглар. Ақай, бошигни ўнг томонга бур. Қани, менга қаранглар,— деб Витька ўртоқларининг расмини олди.

Кун тепага келганда кўл бўйига етишди, елкаларидаги юк-пукларни қўйиб, бемалол овқатланиб олишди. Кўл бўйига бориб атрофни томоша қилишди.

Майин шабадада кўлнинг юзи жими-жими қиларди. Ҳар жой-ҳар жойда тўп-тўп бўлиб сузиб юрган ғоз-ўрдаклар кўзга ташланарди. Кўл устида балиқчи қушлар учиб юришарди. Ҳар тарафдан кўк қўтон ва қалдирғочларнинг бир меёрда сайраши эшитилиб турарди.

Витька яқинда «Советская Киргизия» газетасида «Сўнгкўл» деган қизиқ бир мақолаи ўқиган эди. Шу эсига тушиб қолди. Қариялар ҳам «Сўнгкўл» эмас, бурунги оти «Сўнункўл» (яъни «Сўлимкўл») бўлган дейишади. Шунга асосланиб олимлар унинг асл номи «Сўнункўл» («Сўлимкўл») эканлигини аниқлашди.

Мақолада «Сўнгкўлга» («Сўнункўлга») Ҳиндистондан, Африкадан, СССРнинг Кавказ ва жануб тарафларидан дунёда жуда кам учрайдиган қушлар учиб кела-

ди, деб ёзилган эди. Шундай қушлардан ўттиз-қирқтасининг номи кўрсатилган эди.

— Аттанг, қайиқ бўлганда сузиб томоша қилардик,— деди дум-думалоқ кичкина қора бола афсусланиб, кейин кўлга суқланиб қараб турган Витька билан Абдиласга қайрилди.

— Ошиқма, дўстим,— деди Витька кўлдан кўзини узмай:— Ҳадемай моторли қайиқда сузадиган бўламиз. Бугина эмас, ҳу анави ерлар,— у кўл бўйидаги овулни кўрсатди,— курорт бўлади, маза қилиб дам оламиз. Яқинда бир олимнинг газетада шу ҳақда мақоласи босилди. Уқимадингми? Кўкдаги парча-парча булутлар аста-секин ғарб томонга қараб сузиб кета бошлади. Соҳилдан юз метрча узоқликда чўзинчоқ бир орол бор эди. Болалар унга бемалол сузиб бориб келишарди. Оролчани турли ўт-ўлан босиб кетган эди. Болалар ўт оралаб юришиб, ўрдак, балиқчи қуш ва бошқа турли қушларнинг бир неча тухумини топиб олишди. Жўжалари эса, болаларга тутқич бермай сузиб кетишди.

* * *

Пешинда Қўқийқир деган тепаликдан ошиб, Уйбулоққа етиб келишди. Қўқийқирда ғир-ғир шамол эсиб турарди. Қиш кунлари қаттиқ бўрон бўлгани учун унга чорвадорлар «Қўқийқир» («Хатарли қир») деб ном қўйишган эмиш. Улар бир оз юришиб, юкларини бир горнинг оғзига қўйишди.

Абдилас, Витька ва ҳалиги кичкина қора бола учовлашиб чуқур кавлашди, узун тайёқлар ўрнатишиб, устига шолча ёпиб чодир қилишди.

Ақай бошлиқ яна уч бола ровоч излаб кетишди. Ақай Уйбулоққа ҳар йили келиб турарди. Уйбулоқнинг ровочи жуда қалин бўлиб ўсади, бунинг устига ўзи ҳам кеч чиқади. Улар ўтин ҳам ола келгани чилвир олиб кетишган эди.

Чодир битгандан кейин қора бола «энди менга қиладиган иш қолмади» дегандек, ровочга кетган болаларнинг орқасидан кетди. Витька анчагача фотоаппарати билан овора бўлиб ўтирди. Чўнтагидан «кундалик дафтарчаси»ни олиб, унга нималарнидир ёза бошлади. Абдилас ҳам кўрганларини дафтарига ёзиб борарди. Витька бир оз ўйланиб ўтирди-да, дафтарига қуйидаги сўзларни ёзиб қўйди:

— «Бу келишим жуда фойдали бўлди. Яйлов жуда гўзал жой бўларкан. Табиатини айтмайсанми?! Мен бундай ерни умримда ҳеч кўрган эмасман. Чорвачилар ҳаёти жуда қизиқ бўлар экан. Бугунги юришимиз жуда ҳам кўнгилли бўлди. Мен янги дўстларим билан саёҳатга чиқдим. Овқат ва юklarимизни ҳўкизга ортиб олдик. Кўлга етиб келдик. Кинода кўрган Болтиқ денгизидаги қушларни бу кўлда ўз кўзим билан кўрдим. Газетада босилган мақолада тасвир қилинган «Сўнункўл» мана кўз олдимда ястаниб ётибди. Унда айтилган ҳамма гаплар рост экан. Битта айби — кемаси ва кўл бўйида дам олиш уйлари йўқ экан. Дўстларим билан кўлда икки соатча чўмилдик. Мен уларни ҳар хил кўринишда суратга олдим. Улар мени жуда яхши кўришади. Бир қир ошиб Уйбулоқ деган ерга етиб келдик.

Бугун шу ерда тунаймиз. Кечқурун гулхан ёқамиз. Дўстларим ёмғир ёғади, дейишяпти. Кечаси ёмғир ёғмаса бўларди. Ўзимиз қурган чодирдан чакка ўтиб кетармикин, деб қўрқяпмиз. Э, ёғса ёғавермайдими! Ёзги ёмғирнинг нимасидан қўрқади. Жуда бўлмаса горга кириб олармиз.— Эртага экскурсияга халақит бермаса бўлгани. 12 июль».

Қош қорайиб қолганда Ақайлар бир бойлам қуруқ ўтин, бир қўлтиқдан ровоч кўтариб келишди.

— Нима, экиб қўйган ровочинглар борми, дейман,— деди Абдилас ҳазиллашиб.

— Бўлмаса-чи!— деди Ақай жилмайиб. Малла бола горнинг оғзига тош териб, гулхан ёқишга жой тайёрлади.

— Сўнгкўлнинг шуниси ёмон-да,— деди қора бола осмонга қараб.— Қаранглар, ҳалитдан томчилай бошлади. Бир парча булут бўлса ҳам ёғади-да.— У бу гапларни қариялардан эшитган эди.

— Юринглар!— деди қора бола.— Юринглар, юklarимизни горга ташиб олайлик. Бўлмаса, тонг отгунча қалтираб чиқамиз.

Болалар дарров гор ичига кириб жойлашиб олишди. Ақай ҳўкизини яйдоқ арқонлаб қўйди.

Осмон бетини қора булут қоплаб олди, бирдан жала қуйиб юборди. Теварак-атрофни қоронғилик босиб, қуёш инига яшириниб олди. Гоҳда момақалдироқ гумбурлаб чақмоқ чақилар, ҳамма ёқ ярқ-ярқ этиб кетарди.

Болалар тагларига шолча ёзиб, уст-бошларини кийиб олишди. Ақай билан сариқ бола кўтариб келишган ўтинларни гуруллатиб ёқишди, тутун гор тепасига қараб ўрмаларди.

— Ана, гулхан ҳам тайёр. Энди гаплашиб ўтирамиз,— деди Витька ёнбошлаб ётиб кўзи юмилиб бораётган Абдиласнинг тирсагидан туртиб уйғотаркан. Ақай тарелкадаги толқонни эҳтиётлаб сув қайнаб турган чўян чойнакка солди.

Қора бола хуржунидан сут қуйилган флягаларнинг биттасини олиб, қайнагандан кейин қўшамиз дегандай гулханнынг ёнига қўйди. Хуржуннинг иккинчи кўзини очиб, бўғирсоқ билан бир банка консерва олиб қўйди. Абдилас билан Витя бўлса гулханга ўтин ташлаб гаплашиб ўтиришарди...

Болалар овқатланиб бўлгандан кейин ҳам анча гаплашиб ўтиришди. Улар гап билан овора бўлиб ёмғир тинганини ҳам, анча вақт бўлиб қолганини ҳам сезмай қолишди.

* * *

Кеча кўп юриб чарчаганлари, бунинг устига гулхан атрофида анча маҳалгача гурунглашиб ўтириб кеч ётганлари учун эрталаб ўринларидан зўрға туришди. Улар уйқудан турганда қуёш анча кўтарилиб қолган эди.

Ҳаммаси аввал ич кийимида гимнастика қилишди, кейин пастга, сув бўйига тушиб тиниқ, муздек сувга ювинишди. Ақайнинг таклифи билан болалар бугун икки гурппага бўлиниб саёхат қиладиган бўлишди.

Бир гурппа — Жерқайталгача бориб, отилиб чиқадиган булоқни кўриб келадиган бўлди. Иккинчи гурппа шу Уйбулоқ атрофини томоша қиладиган бўлди. Кечқурун яна шу гор ёнида учрашадиган бўлишди.

Ақай бошлиқ гурппа Жерқайталдаги қалин қарағайзордан ўтиб бир тошлоққа чиқишди. Қарағайзордан ўтиб боришаётганларида олдиларидан уч буғу боласи чиқиб қолди. Буларни кўриши билан шартта орқаларига қочиб қолишди.

— Аттанг, милтиқ олиб келсак бўлар экан,— деди ачиниб Витька.

— Шу харсанг тошлардан пастга тушишимиз керак. Эҳтиёт бўлиб юринглар,— деди Ақай ва ўзи ҳам

бир-бир босиб пастга туша бошлади. Болалар қиррали тошларни ушлаб-ушлаб, эҳтиётлик билан юриб кичкинагина тепачага тушиб олишди.

Ақай болаларга қайрилиб қарамасдан чап тарафдаги қумликка югуриб борди-да:

— Бу ёққа келинглар. Худди ўзини топдим,— деб қичқирди, худди йўқотган нарсасини топиб олгандай севиниб.

Болалар югуриб боришди. Ер остидан сув худди фонтандай ярим метрча баландликка отилиб чиқиб турарди. Болалар анчагача қараб туришди. Баъзи бирлари сувдан ҳовучлаб ҳам ичишди.

— Мазаси йўқ-ку! Ўша ўзимизнинг сувимиз-ку!— деди малла бола тамшаниб.

— Кўриб қўйинглар, бу артезиан қудуғи. Кавказ, Қрим тоғларида бундан ҳам катта артезиан қудуқлари жуда кўп бўлади, дейишади. Сизлар ҳам ўқигандир-сизлар?— деб сўради Витька кулимсираб.

— Ҳа. Ўтган йили биз бешинчи синфда география дарсида ўқигандик-ку!— деди Абдилас Ақайга қараб.

— Тўғри, ер остида бир неча сув қатламлари бўлади. Тошлар орасида қисилиб қолган сув баъзида юмшоқроқ қатламга дуч келиб қолса тик отилиб чиқади. Ўқитувчимиз бундай қудуқлар артезиан қудуғи дейилади, деб ўқитган эди.

— Ҳа, ҳа. Муаллим доскага расмини ҳам чизиб кўрсатган эди. Айтмоқчи, ўшанда муаллим мана шу қудуқни ҳам мисол қилиб келтирган эди-ку?!

Ўқитувчилари гапирган артезиан қудуғини ўз кўзлари билан кўришганига болалар жуда хурсанд бўлишди. Бу ҳақда ўқитувчиларига албатта гапириб беришни кўнгилларига тугиб қўйишди.

— Бугина эмас,— деди Витька мовий кўзини ўйнатиб.— Тоғ, кўл, атмосфера тўғрисида географиядан ўқиган кўп нарсаларни ҳам тоғларда кўрдим. Ишонмасанглар, ҳаммасини исбот қилиб бераман.

Унинг оқиш юзига қизиллик югурди. Ўрта мактабни тамомлаб университетнинг геология-география факультетига кириб ўқисам, геолог-инженер бўлсам, кейин шу қирғиз тоғларини текширсам, деган ширин хаёл унинг кўнглидан чуқур жой олганди. Ўртоқлари ҳам унинг географияга жуда қизиқишини дарров пайқаб қолишди. Миясига келган фикрларини шу заҳоти

блокнотига ёзиб қўймоқчи бўлди-ю, кетмоқчи бўлиб турган ўртоқларини кўриб, ниятидан қайтди.

Горга яқинлашганларида Қари уларга пешвоз чиқиб, салом берди, ўртоқларини кўриб қувониб кетди.— Мен бекорга келганим йўқ. Сизларга хат, газета олиб келдим,— деди у ғурур билан.— Мана, олинглар! У сумкасида Абдиласга, Витькага хат олиб берди, бошқаларга газеталарни улашди. Ҳаммалари ўзларида йўқ хурсанд бўлиб, хат ва газеталарни ўқишга тушишди. Кўп янгиликлардан хабардор бўлишди. Қари бўлса: «Менинг хизматим ҳам осон эмас-а» дегандай уларга фаҳр билан қараб турарди.

Абдилас сабрсизлик билан конвертни очиб хатни ўқий бошлади:

«Қимматли Абдилас! Боргандан бери қилган ишларингни эшитиб, жуда хурсанд бўлдик. Саёҳат тўғрисида бериб юборган планинг менга жуда маъқул бўлди. Қурман билан маслаҳатлашиб турганинг жуда яхши. У билан маслаҳатлашиб тур. Сизларнинг ишингиз тўғрисида райкомга хат ёзиб юбордим, ҳеч бўш келмай ишлай беринглар. Берилган топшириқларни тўла бажаришга ҳаракат қилинглар. Синфдошларинг Бубуш деган қизга ўртоқларинг билан Ашим ака ёрдам бериб, кузги имтиҳонга тайёрлашяпти. Пионерларнинг ҳаммаси ўт ўришда ёрдам беришяпти. Узинглар ҳам яхшилаб дам олинглар. Ўртоқларингга мендан салом айтиб қўй. Опанг Салий».

Абдилас хатни ўқиб бўлгач:

— Раҳмат, дўстим!— деб Қарининг қўлини қаттиқ қисди, пешонасидаги терини артди. Абдилас, Салий опасидан беҳад хурсанд бўлди. Энди унга яхшилаб жавоб ёзиб юбориш керак, деб қўйди ўзича. У Салийнинг хатини болаларга ҳам ўқиб берди.

23. ЕР ЮТСИН УРУШНИ

Ҳар қайси овулдан беш-ўнтадан ёшлар тўп-тўп бўлишиб Бургансув томонга қараб кетишди. Уларнинг қувноқ ашулалари, шўх-шўх кулгилари эшитилиб турарди. Колхоз ёшларининг сайили бахтли, эркин ҳаётнинг бир лавҳаси бўлиб дала ҳуснига ҳусн қўшиб турарди. Уларга қариялар ҳам, ёш болалар ҳам эргаш-

ган. Байрам кунларида бўладиган тантана ҳукм су-
рарди. Ойгул билан Роза эрта саҳарлаб тепалик бағ-
рида гул териб юришибди. Ойгулнинг қучоғидаги гул-
даста қуёш нурида хилма-хил рангда товланарди.
Бирдан Ойгулнинг кўзи йўлда кетаётган бир тўп одам-
ларга тушиб қолди. У чопганича Розанинг олдига
борди.

— Кўрмаяпсанми, опа, ҳамма одамлар Бургансув-
га кетишяпти. Томоша бўлса керак.

— Рост, бир нима борга ўхшайди,— деди Роза.—
Балки артистлар келишгандир.

— Ҳа, ҳа, артистлар келишади дейишган эди.
Юринг, опа, биз ҳам борамиз. Ашула эшитиб келамиз.
Яхши-яхшилариини ўзимиз ҳам ўрганиб оламиз. Юринг,
уларга етиб олайлик,— деб Ойгул Розани қўлидан тор-
та бошлади. Улар тепадан тушиб келаётганда отлиқ
Қарини кўриб қолишди. У қизларда бирор зарур иши
бордай шошилиб келаётган эди.

— Тезроқ бўлинглар, югуринглар, бўлмаса ажойиб
томошани кўролмай қоласизлар,— деб бақирди Қари
узоқдан.

Ойгул бўлса ҳадеб шошилтирарди.

— Ўзи нима гап, ростини айта қолсанг-чи?— деди
Роза тутақиб. Қари одатича бир оз ҳазиллашиб тур-
гиси келди-ю, лекин овулдагиларининг, айниқса Батиш-
нинг қизларни тез олиб кел, дегани эсига тушиб, бор
гапни айтиб қўя қолди:

— Қарибек билан Қурман ака Кўнгдайдаги овул-
ларга одам юборибди. Қизил уйда бугун катта мажлис
бўларкан. Райкомдан киши келибди, мажлисни ўзи
ўтказар экан. Жуда муҳим масала кўрилармиш. Маж-
лисдан кейин Фрунзе артистлари концерт қўйиб бери-
шармиш. Ҳаммани ўшанга йиғиб кетишди. Овулда
битта ҳам киши қолмади. Мени, сизларни олиб кел,
деб юборишди. Боядан бери қидириб юрибман.

— Ана, кўрдингизми, сал бўлмаса концерт кўрол-
май қоларканмиз-да,— деди Ойгул севинчи ичига
сиғмай.

Қари Роза билан Ойгулни эгарга ўтқазиб, ўзи ор-
қаларига мингашиб, Бургансувга қараб жўнаб ке-
тишди.

Қизил уй олдидаги майсада одамлар давра қуриб
ўтиришарди. Катта ўтовнинг эшиги бир очилиб-бир

ёпилиб, яйлов активлари кириб-чиқиб туришибди. Ўтирганларнинг ўзаро гурунглашганлари, ёшларнинг шўх кулгиси қулоққа чалинади. Баъзи бировлар қачон бошлашаркин, дегандай ўтов эшигидан ичкарига қараб-қараб қўйишади.

Қари ўтовдан анча узоқда қизларни туширди-да, отини бойлади. Ойгул чоғиб ўтов олдида борди-да, кўпчилик ичидан кўзи билан кимнидир қидира бошлади. Артистлар яшириниб ўтиришган бўлса керак, деб ўйлади у ўзича. Қизил ўтовдан икки йигит стол кўтариб чиқиб ўртага олиб келиб қўйишди, устига қизил алвон ёпишди.

— Қизик, артистлар йўқ-ку! Стол кўтариб чиқишгани нимаси, ахир, бу мажлис эмас-ку,— деди Ойгул ҳайрон бўлиб, кейин худди ёлғончи бўлиб қолгандай Розага ялт этиб қаради.

Бир четда уялинқираб ўтирган қорачадан келган бир келин:

— Розажон, ҳув ануви қизларнинг олдида ўтиб ўтирсанг-чи,— деб ўрнидан туриб йўл берди. Ўрнидан қимир этмай турган Ойгулнинг ҳам ҳалиги гапига жавоб бериб:— Артистлар ҳозир чиқишади,— деди,— тайёрланишяпти. Ҳув ана ойинг ўтирибди, кўрдингми, сен ҳам ўша ёққа ўта қол.

— Ростми?— деб суради Ойгул ишонқирамай.

— Сенга ёлғон гапирармидим, бор, бора қол. Бу ердан яхши кўролмайсан,— деди келин кулимсираб.

— И-е, шунақа денг?— деб қичқириб юборди Ойгул қувонганидан, ўзи ҳам сезмай. Ўтирганлар унга қараб кулиб қўйишди. Баъзи бировлар гап ташлади. Ойгул уларнинг гапига парво қилмай онасининг ёнига қараб кетди.

Шу пайт ўтовдан бир неча киши чиқиб, стол ёнига ўтиришга бошлашди. Ойгул ҳайрон бўлиб:

— Ие, бу нимаси, артистлар ашула айтишади дейишганди-ку,— деди онасининг қулоғига шивирлаб.

— Жим ўтириб, қулоқ сол, қизим,— деб онаси қизининг елкасига қўлини қўйди. Қарибек доклад учун райком вакилига сўз берди. Ойгул, оёисидан яна бир нима сўрамоқчи бўлди-ю, лекин ҳамманинг докладчининг гапини берилиб тинглаб ўтирганини кўриб, индамай қўя қолди. Докладчи шошилмай, дон-дона қилиб

гапирар, унинг ҳар бир сўзи тингловчиларнинг юрак-юрагига бориб тегарди.

— Бу бахтли, қувноқ ҳаётни бизга Совет давлати берди. Урушга ташналар бизнинг бу бахтли турмушимизни кўра олмай, уруш оловини ёқмоқчи бўлишади, бироқ улар мақсадига ҳеч қачон етолмайди, чунки бутун дунёдаги юз миллионлаб соф кўнгилли кишилар бир тан-бир жон бўлиб тинчлик учун курашмоқда. Тинчлик тарафдорларининг ҳаракати кун сайин кенг қулоч ёзмоқда. Тинчлик — миллионлар овози, миллионлар умиди! Тинчлик тарафдорларининг бирлашган кучи — бизнинг ишонган тоғимиз. Уруш оловини ёқувчилар тинчлик кучи олдида ожиз.

Бизга урушнинг кераги йўқ! Ҳар биримиз тинчлик тарафдоримиз. Ватанимизнинг тинчлик сиёсати халқимизнинг моддий ва маданий ҳаётини янада ўстиришга, янги, коммунизм биноларини қад кўтаришига қаратилган. Шунинг учун ҳам Бутун дунё тинчлик тарафдорлари Совет комитетининг чақириғига бир тан-бир жон бўлиб имзо чекайлик!

Докладдан кейин бир зум жимлик чўкди, кейин ғовур-ғувур бошланди.

Мунқиллаб қолган, сочи қордай оппоқ бир кампир олдинга чиқиб антикиб-антикиб гапирар бошлади.

— Уруш дегани — қайғу дегани. Халқнинг бошига ғам-ғусса солмоқчи бўлган ҳаромиларга, болам айтгандай, дунёдаги ҳамма қариларининг қарғиши тегсин. Уруш мени уч боламдан жудо қилди. Уруш бўлган ерда қирғин бўлади. Катта уйда мен икки кичкина неварам билан қолдим. Тинчлик бор ерда хурсандчилик бор. Невараларим уруш кўрмасин дейман. Уруш чиқараман деган аҳмоқлар, илоҳим, яхшилик кўрмасин. Мендайларнинг кўз ёшига қолсин. Мен умримнинг охирида тинч яшасам дейман. Тинчлик тарафдорларига қўшилиб қўл қўяман, — деб стол ёнида йиғилиб имзо чекаётганларнинг ёнига борди. Яна бир неча киши чиқиб гапирди. Гулдурос қарсақлар, чақириққа, янги ғалабалар билан жавоб берамиз! — деган хитоблар янгради.

Тўққиз-ўн ёшлар чамасидаги бир қиз чиқиб гапирганда Ойгул ундан кўзини узмай қараб турди. Унинг, уруш бўлмаганда мен дадамдан ажралмас эдим, деган сўзларини эшитиб, Ойгулнинг кўнгли бузилиб кетди.

«Мен ҳам дадамдан ажраб қолмас эдим. Йўқолсин уруш!»—деб пичирлади Ойгул. Бурма опа буни пайқамай қолди. Ҳамманинг қалби тинчлик учун кураш туйғуси билан тепар, ўз она-Ватанларининг тинчлик қўрғони эканлигидан кўнгиллари фахрланиш ҳисси билан тўлиб-тошарди.

* * *

Навбат артистларга келди. Улар ўз талантларини намоён қилдилар. Дилни қитиқловчи, ажойиб рақсга тушдилар, киши кўнглининг энг нозик торларини чертувчи, ёқимли, жўшқин лирик ашулалар айтишди, киши қалбини сеҳрловчи оҳанграбо куйлар янгради. Одамлар уларнинг ҳар бир чиқишини зўр гулдурос қарсақлар билан кутиб олишар, яна такрорлашини талаб қилиб қий-чув кўтаришар эди.

Пешинда халқ кўрган-эшитганлари тўғрисида ўзаро гаплашиб аста-секин уй-уйларига тарқала бошлади.

* * *

Туйнукдан тушиб турган ой шуъласи ўтов ичини ёритиб турарди. Ўтовнинг Бурма ётган томонидаги қизилга бўялган керагалари ой нурида худди устига кумуш хал берилгандай ялт-ялт қиларди. Унинг тундек қоп-қора, қалин соч ўримлари оппоқ пар ёстиқ устида ёйилиб ётарди. Ойиси билан ёнма-ён гужанак бўлиб Ойгул ётарди. Унинг юпқа лаблари алланима деб пичирлар, ингичка қўлларини қимирлатар, баъзида эса тишларини ғижирлатиб қўярди. Ўқтин-ўқтин уйқусида чўчиб тушарди.

Ойгулнинг алаҳсираб гапиргани опасининг қулоғига кириб, уйғониб кетди. Уйқули кўзи билан қизини бошқа ёнига ётқизиб қўйди, юз-қўлларидан силади.

Лекин Ойгулнинг алаҳсираши босилмади.

— Сенга нима бўлди, қизим?—деб қизининг бошини тиззасига қўйди. Ойгул бўлса энтикиб-энтикиб: «Ер ют... син... Ер ютсин урушни»—деб шивирлади. Бурма опа гап нимадалигини дарҳол тушунди.

Унинг оналик меҳри жўш уриб, қизининг юз-қўлларидан ўпди, бағрига босиб эркалади, шу порасида қизнинг кўнглига ҳам гулгула солган уруш оловини ёқувчиларга қарши қалби чексиз ғазаб ва нафрат ўти билан ёнди.

Роза Ойгулни эргаштириб олиб, овулдан сал наридаги тепаликларда ранг-баранг гуллар, сийрак учрайдиган ўсимликлар терди, уларни биология ўқитувчилари айтгандай қилиб қуритди. Унга Ойгул ёрдамлашиб турди. Розанинг ишларига қизиқиб, Абдилас атайлаб кўргани унинг уйига келди. Абдилас Розанинг ишлаётгани устидан чиқиб қолди.

— Кел, Абдилас, менга қарашиб юборсанг-чи?— деди Роза кулимсираб, ерда сочилиб ётган гулларни тераркан.

— Вой-вой. Қуритиб ҳам олибсан-ку. Ойгулнинг айтгани рост экан-да,— деди Абдилас тўп-тўп қилиб қўйилган гулларни ушлаб кўраркан. У Розанинг қилган ишларига қойил қолиб, анчагача индамай гулларга қараб турди.

— Буларни бир-бирига аралаштириб бўлмайди,— деди Роза ҳар бир ўсимликни ўзи ясаган папкаларга соларкан.— Кўрдингми, бўлак-бўлак қўйилишининг сабаби бор. Бошқа-бошқа тепалардан терилган ўсимликларни бир-икки кунда қуритиб олиш осон эмас. Ўзим ҳам роса қийналдим. Муаллимнинг бултур дарсларда ясаб кўрсатгани жуда фойда берди. Энди ўрганиб олдим.

Розанинг юзи севинчдан порлар, кўзларида табасум ўйнарди, хўш, яхши қилибманми, дегандек дўстига қараб-қараб қўярди.

Абдилас унга бажони-дил ёрдамлашди. Қуритилганига анча бўлган ўсимликларни аввал папкаларга солиб, кейин чамадонга жойлаштиришди. Абдилас чамадондаги бир даста папкани кўриб:

— «Ўлкамизда қандай гуллар ўсади» деган гербарий ясаймиз-а?— деди Розага жилмайиб.

— Йўқ,— деди Роза мийиғида кулиб.— Ўлкамиз жуда катта. Бу «Сўнгкўлда қандай гуллар ўсади?» деган темадаги гербарий бўлади, билдингми? Энди узоқ ерлардан йиғишимиз керак. Янги ўқиш йилига янги совғалар билан борсак ёмон бўлмас.

— Жуда тўғри топдинг,— деди Абдилас бир оз ўyllаниб тургач.— Менимча, фақат гул эмас, гиёҳлар, сийрак учрайдиган ўтлар ҳам йиғишимиз керак. «Сўнгкўлда ўсадиган гиёҳлар, сийрак учрайдиган ўтлар» де-

ган темада яна бир гербарий ясаб олиб кетайлик. Биз ҳам ёрдамлашамиз.

Абдилас бу фикримга қўшиларсан, деган умид билан Розага қаради. Роза «ҳа» дегандай бош қимирлатиб қўйди. Абдилас иккинчи саёҳатга Розанинг ҳам боришини эшитиб, жуда хурсанд бўлди. Кейин кўнгли тўқ бўлиб, тепалик этагида ўтлаб юрган бузоқларининг олдига кетди. Бузоқлари, келдингми, дегандай бошларини кўтариб Абдиласга қараб қолишди.

— Ўтлай беринглар,— деди Абдилас Гулни елкасидан силаб, кейин сал нарида кичкина чуқурча ёнида ётган Тўлбошининг ёнига борди. Тўлбоши кўзларини катта-катта очиб, ялингандай Абдиласга қаради. Абдилас бунни сезмади. У чўккалаб ўтириб бузоғининг кичкина шохларини ушлаб кўрди, бошидан силади. Тўлбоши бўлса: «Менга тегма, бир оз ухлаб дам олай» дегандай зўрға бошини чайқаб қўйди.— Ухлай қол. Сенга халақит бермай қўя қолай,— деди Абдилас бузоғининг тилига тушунгандай ва ўрнидан туриб нари кетди. Абдилас тепага чиқаверишда қопқондан суғур олаётган Ақайни кўриб қолди. Ақай, бу ёққа кел, дегандай қўл силтади. Иккаласи суғур терисини шилиб олишиб, қопқонни бошқа инга қўйишди.

— Ие, овчилик ҳам қўлингдан келаркан-ку?— деди Абдилас унга ҳазиллашиб.

— Қопқон қўйиш ҳам ов эканми? Бултур ўттизтача суғур тутиб, Заготживсирьёга топшириб, анча мол олдим. Бу йил шу билан зўрға ўн икки суғур тутдим. Дадам йигирматача тутибди,— деди Ақай кулимсираб.

— Қопқоним йўқ-да, бўлса мен ҳам бир қўйиб кўрар эдим,— деди Абдилас.

— Дадамнинг тўртта қопқони бор. Биттасини сўраб олиб берайми? Бўш вақтларингда қўйиб, кетишингда ташлаб кетарсан.

— Қани энди, жуда соз бўларди-я,— деди Абдилас хурсанд бўлиб. У Охун отанинг йўқ демасини яхши биларди.

Абдилас Ақайни бир оз ергача кузатиб қўйиб, кейин бузоқларининг олдига кетди. Тўлбоши ҳали ҳам ўрнида қимир этмай ётарди. Бошқалари ўйноқилаб ўтлаб юришибди. Абдилас ҳавотирланиб Тўлбошининг ёнига борди. Қараса, Тўлбоши олдинги чап оёғини олдинга чўзиб, бошини қуйи солганча мўлтираб ётарди.

Абдилас унинг оёғидаги шишни кўриб қўрқиб кетди. Бармоқлари билан секин силаб кўрди. Оёғи ўт-олов бўлиб ёнарди. Оғриди шекилли, Тўлбоши оёғини тортиб олди.

— Қизиқ, нега шишди экан? Синган ёки чиққан бўлмасин тағин?— деб ташвишланди у. Абдилас Тўлбошининг сонига уриб-уриб қўли билан турғиза бошлади.

Тўлбоши шишган оёғини ерга босолмай, уч оёқлаб турди. Абдилас уни бир оз ерга ҳайдаб борган эди, оқсаб йиқилиб тушаёзди. «Бир нарса чақдимикин?» деб атрофини айланиб қаради. Орқа томонидаги чуқурчанинг бир чеккаси сал ўпирилиб тушганини кўрди. «Э, чопиб келаётиб чуқурчага йиқилиб тушган экан-да», деб ўйлади ўзича. «Шошма, синган бўлмасин!» деган фикр бошига келмасидан Тўлбоши яна ётиб олди.

— Аттанг!— деди Абдилас Тўлбошига қараб.— Шундай семириб қолгандинг-а!— Абдилас нима қилишини билмай анчагача унинг ёнида туриб қолди.— Охун отам билан Батиш опамга хабар берай,— деб овулга қараб чопди. Боланинг авзойини кўриб Охун ота билан Батиш иккаласи гап нимадалигини дарров тушунишди ва Абдиласни олдиларига солиб, моллар ўтлаб юрган жойга етиб келишди. Абдилас шиши бор дегани учун Батиш бир шишада марганцовка олиб олган эди. Борди-ю, синган бўлса, тахтакачлаб қўярман деб, Охун ота тахта билан кигиз ҳам олиб келган эди. Ҳадемай ойиси ҳам етиб келди.

— Ҳечқиси йўқ, сал лат ебди,— деди Охун ота Тўлбошининг оёғини ушлаб кўриб.— Марганцовка суркаб қўйиш керак.

— Хайрият-э, ўғлим бечоранинг юраги чиқиб кетибди-я,— деди Бурма опа севиниб.

Абдилас бузоқчасини алоҳида жойда, бир ҳафтагача ҳеч қаёққа чиқармай, дори-дармон қилиб боқди. Тўлбоши ҳеч ўзгаргани, ҳатто озгани ҳам йўқ.

Абдилас бузоғини икки марта мол докторига қаратиб, маслаҳат олди. Вақт топиб қопқонидан ҳам хабар олиб турди. Бузоғининг оёғидаги шиш қайтгандан кейин ўтлоққа чиқарди. Абдиласнинг бу ишига Охун ота, Батиш, овулдаги одамлар қойил қолишди. Тўлбошини ўтлаб юрган молларга қўшиб юбориб Абдилас билан Ойгулнинг кўнгли ўрнига тушди.

— «Кўп қўзғалса кўл бўлур, кўл қўзғалса сел бўлур» деб, қариялар бекорга айтган эмас.— деди Охун ота.— Халқ қудрати зўр, у билан ўйнашиб бўлмайди. Кимда-ким бировга чуқур қазиса, унга ўзи йиқилади.

— Рост, қонхўрлар халқни қириш учун ёқаётган оловда ўзлари қоврилади,— деди Батиш ҳам унинг гапини қувватлаб. Бир оз гурунглашиб ўтиришгандан кейин бирин-кетин тарқалиша бошлашди. Абдилас билан Қари ўқиб берган газеталарини йиғиштириб қўйишди. Иккаласи «Қизил Қирғизистон» газетасининг тўртинчи бетидаги халқаро обзорни ўқиб беришганди. Унда уруш оловини ёқувчиларнинг босқинчилик планлари ошкора қилинган эди. Эндиги сафар «Тажрибали сигир соғувчи» деган очеркни ўқиб беришмоқчи бўлишди. Улар энди ўринларидан туришган ҳам эди, Бургансув томондан уч отлиқ тўппа-тўғри булар томонга келаверди.

— Яйлов Советининг одамлари келишяпти. Абиш ака, бориб сигирларингга қара, бизнинг газета ўқиётганлигимизни улар қаёқдан билади, яна бекорга валдирашиб ўтирибди, деб ўйлашмасин,— деди Батиш ва шошиб-пишиб ўтовга кириб кетди. Сигир соғувчилар ҳам ўтовларини супуриб-сидириб қўйгани кетишди.

Ойгул югурганича ўтлоқдаги бузоқларининг олдига кетди. Батиш отлиқларни қарши олиб, кўришди-да, ўтовга таклиф қилди. Болалар югуриб чиқиб отларининг тизгинидан ушлашди.

— Ҳалиги айтган йигитларим шулар,— деди Қурман ёнидаги қотма йигитга болаларни кўрсатиб. У йигит бир кулимсираб қўйди.

— Отинг нима?— деб сўради Абдиласдан, паст бўйли, малла йигит ўтовга кириб бораётган еридан орқасига қайтиб.

— Абдилас,— деди у уялинқираб.

— Сеники-чи?

— Ақай.

— Сеники-чи?

— Қари.

— Айни ўзлари! Ҳа, айтмоқ-чи, Роза, Ойгул деган қизлар ҳам шу овулда туришадими?— деб сўради Қурмандан, чўнтагидаги блокнотини оларкан.

— Бизнинг отимизни қаёқдан билиб олишибди, нима ишлари бор экан?— деб шивирлади Қари Абдиласнинг қулоғига.

— Ҳа, қизлар ҳам шу овулда. Бузоқларини ўтлатиб юришган бўлса керак,— деди Батиш Қурмандан бурун.

Меҳмонлар ўтовга кириб ўтиришди. Батиш дастурхон ёзиб, чойга ҳозирлик кўрди. Меҳмон йигитлар болаларни меҳрибонлик билан олдиларига чақириб, ёнларидан жой беришди.

Болалар меҳмонларнинг муомиласидан, уст-бошларидан, ўзларини тутишларидан уларнинг шаҳардан келишганини дарров билиб олишган эди.

— Булар Фрунзедан келишганга ўхшайди,— деди Ақай Қарининг қулоғига. Ҳалиги қотмадан келган, чиройли йигит болаларнинг ҳаммасига зимдан назар солиб ўтирди. Қурман томоғини қириб бир йўталиб олди-да, болаларга меҳмонларни таништира кетди:

— Бу аканглар Фрунзедан командировкага келишибди. Тўрда ўтирган акангларнинг фамилияси Жаманақов — «Қирғизистон пионери» газетасининг масъул секретари,— деб қотма йигитни кўрсатди.— Бу аканглар бўлса ўша газетада фотокорреспондент бўлиб ишлайди. Фамилияси Ийманов. Сизларнинг ишларинг билан танишмоқчи бўлиб келишибди. Ана, энди ўзларинг бир бошдан гапириб беринглар. Қандай ишлаётганликларингни ўзлари ҳам бориб кўришади.

Қурманнинг кўзлари ўйнаб ёш дўстларига бир-бир қараб олди. Қурманнинг гапларидан болаларнинг боши осмонга етди. Болаларнинг севинчи ичига сиғмай, юзларидан табассум аримасди.

— Ишимизни айтасизми? Унчалик арзийдиган иш қилганимиз йўқ-ку,— деди Абдилас дудуқланиб. Тўғри гапирдиммикин ишқилиб, деб ўзидан-ўзи хижолат бўлар, уялганидан икки кўзини ердан узмасди.

— Тортинмай, бемалол гапиравер. Биз ҳаммасини биламиз, Қурман гапириб берди. Халқ сиз сингари ватанпарвар ёшлар билан фахрланади. Сизнинг ўт-олов бўладиган вақтингиз. Ўткир, ғайратли бўлишингиз керак,— деди Жаманақов, Абдиласнинг елкасига қоқиб кўяркан.

— Азаматларимизнинг ишлари билан танишмоқчи бўлсаларингиз, қани юринглар, уларнинг оталиққа

олиб боқиб юрган бузоқларини бориб кўрайлик,— деди Батиш.— Қизларни ҳам ўша ердан топамиз. Бу йигит-қизларнинг қуришиб олган гулларини ҳам томоша қилинлар. Чорвачиларнинг болалари билан биргалашиб саёҳатга бормаган жойлари ҳам қолмади. Уни ўзлари гапириб беришади. Қолганини мана биз — Қурман иккаламиз айтиб берамиз.

Батиш қаерда бўлмасин, ҳеч нарсадан тап тортмай шартта-шартта гапириб қўя қоларди. Батишнинг гапи билан ўтлоққа қараб кетишди. Ўтлоққа яқинлашганларидан ҳаммалари отдан тушишиб пиёда кетишди.

Гул териб юрган Роза билан Ойгул келган одамлардан тортиниб ҳам ўтиришмади.

— Хўш, катта қиз бўлиб юрибсизларми?— деди Жаманақов қизларнинг олдига бориб.

— Раҳмат,— деди Ойгул.

Меҳмонлар шаталоқ отиб ўйнаб юрган семиз, зотли бузоқларни кўздан кечиришди. Кўм-кўк майсага ёнбошлашиб, болалар билан узоқ суҳбат қилишди.

Болалар улар бирпасда апоқ-чапоқ бўлиб кетишди, тортинмай, бемалол гаплашди. Витьканинг бугун кетиб қолганига ўкинишди. Ҳа, майли, борганимизда ҳаммасини бирма-бир айтиб берамиз, деб Қурман ўртоқларини тинчитиб қўйди. Ийманов болаларга, ҳозир сизларни бузоқларинг билан бирга суратга оламаң, деди. Болалар хурсанд бўлиб, ўз бузоқларининг отини атаб чақира бошлашди. Ойгулнинг бузоқлари унинг овозини эшитишлари билан дарров чопиб келишди. Меҳмонлар кичкина қизчанинг бузоқларни ўзига шунчалик ўргатиб олганини кўриб ҳайрон қолишди. Болалар ҳар хил кўринишда бир неча марта суратга тушишди.

Роза ўзи қуриган ҳар хил тоғ гулларининг ўрғасида туриб суратга тушди. Қарини эса Ақиш холанинг ўрғидан келган хатни унга ўқиб бераётганини суратга олишди. Болалар бениҳоя хурсанд, суратларнинг қандай чиқишлиги тўғрисида ўзаро қизғин баҳслашарди. Жаманақов бўлса ён дафтарига алланималар ёзиш билан овора эди.

Ийманов Фрунзегга борганидан кейин суратларни почта орқали ҳар бирига биттадан юборишга ваъда берди. Саёҳат маҳалида тушган суратларини Витькадан олиб кетмоқчи бўлишди.

олиб боқиб юрган бузоқларини бориб кўрайлик,— деди Батиш.— Қизларни ҳам ўша ердан топамиз. Бу йигит-қизларнинг қуришиб олган гулларини ҳам томоша қилинглар. Чорвачиларнинг болалари билан биргалашиб саёҳатга бормаган жойлари ҳам қолмади. Уни ўзлари гапириб беришади. Қолганини мана биз — Қурман иккаламиз айтиб берамиз.

Батиш қаерда бўлмасин, ҳеч нарсадан тап тортмай шартта-шартта гапириб қўя қоларди. Батишнинг гапи билан ўтлоққа қараб кетишди. Ўтлоққа яқинлашганларида ҳаммалари отдан тушишиб пиёда кетишди.

Гул териб юрган Роза билан Ойгул келган одамлардан тортиниб ҳам ўтиришмади.

— Хўш, катта қиз бўлиб юрибсизларми?— деди Жаманақов қизларнинг олдига бориб.

— Раҳмат,— деди Ойгул.

Меҳмонлар шаталоқ отиб ўйнаб юрган семиз, зотли бузоқларни кўздан кечиришди. Кўм-кўк майсага ён-бошлашиб, болалар билан узоқ суҳбат қилишди.

Болалар улар билан бирпасда апоқ-чапоқ бўлиб кетишди, тортинмай, бемалол гаплашишди. Витьканинг бугун кетиб қолганига ўкинишди. Ҳа, майли, борганимизда ҳаммасини бирма-бир айтиб берамиз, деб Қурман ўртоқларини тинчитиб қўйди. Ийманов болаларга, ҳозир сизларни бузоқларнинг билан бирга суратга оламан, деди. Болалар хурсанд бўлиб, ўз бузоқларининг отини атаб чақира бошлашди. Ойгулнинг бузоқлари унинг овозини эшитишлари билан дарров чолиб келишди. Меҳмонлар кичкина қизчанинг бузоқларни ўзига шунчалик ўргатиб олганини кўриб ҳайрон қолишди. Болалар ҳар хил кўринишда бир неча марта суратга тушишди.

Роза ўзи қуриган ҳар хил тоғ гулларининг ўртасида туриб суратга тушди. Қарини эса Ақиш холанинг ўрлидан келган хатни унга ўқиб бераётганини суратга олишди. Болалар бениҳоя хурсанд, суратларнинг қандай чиқишлиги тўғрисида ўзаро қизгин баҳслашарди. Жаманақов бўлса ён дафтарига алланималар ёзиш билан овора эди.

Ийманов Фрунзегга борганидан кейин суратларни почта орқали ҳар бирига биттадан юборишга ваъда берди. Саёҳат маҳалида тушган суратларини Витькадан олиб кетмоқчи бўлишди.

Болалар чин юракларидан миннатдорчилик билдиришиб, газетачи акаларини узатиб қўйишди. Улар ҳам болаларга бундан кейинги ишларида янгидан-янги муваффақиятлар тиладилар. «Қирғизистон пионери» газетасига хабар ёзиб туринглар, деб тайинлашди.

Бу кўнглили учрашув болаларни яна ҳам рағбатлантирди, уларнинг ёш қалбида ўчмас из қолдириб, ширин ҳис-туйғулар уйғотди.

26. ҚУРА АЙЛАНАСИДА

Қоронғи кеча, кўкдаги юлдузлар узоқ-узоқларда милтиллаб кўринган шаҳар чироқларидай жимир-жимир қиларди.

Гўзал табиат қўйнида ўйнаб юришган қиз болалар табиат кўркига зеб бериб турарди. Уларнинг: «Кетди!.. Ушла!.. Қўлдан чиқарма!.. Қани, тез югур!..»— деб қичқиришган овозлари, кўнғироқдай шўх кулгилари салқин ёз кечасидаги булбулнинг чарх уриб сайрашини эслатарди.

Пойлоқчи итларнинг чўзиб-чўзиб ҳуриши, қўйчивонларнинг «айт-айт!» деб қичқиришлари қулоққа чалиниб турарди. Ўқтин-ўқтин милтиқ овози эшитилади.

Кеча тунда икки молхонага қашқир келибди, деган хабар бир зумда бутун овулга тарқалди. Чўтир, малла боланинг отаси саройни ремонт қилгани паст овулга кетганига анча бўлган. Онаси иккаласи кечаси билан мижжа қоқмай қўрани қўриқлаб чиқишди. Кечанинг тинч ўтганидан жуда хурсанд бўлишди. Қашқир келибди, мерганлар излаб кетишибди деган шум хабарни эшитиб онаси иккаласи ҳам қўрқиб кетишибди.

У кичкиналигидан ёзи билан далада ишлаб, юзини шўра босиб кетганидан ота-онаси уни «Шўрам» деб чақиришарди.

— Кундузлари қўйни мен ўтлатай. Сен ўртоқларингдан кечалари хавфли бўлиб қолди, дадам келгунча бир-икки кун кечаси қўрани қўриқлашинглар, деб илтимос қилиб кўр. Хўп дейишса, эргаштириб кел,— деб ойиси Шўрани Абдиласларнинг ёнига юборди. Ойиси Ойим опа юраги кенг, хушмуомала, уй-рўзғорга пишиқ аёл эди. Эри бирон жойга кетса, у йўқлигида

— Шундай қилинг. Бугун кечаси ҳам ухлаганингиз йўқ. Ўйин қизигунча мен ўзим қўриқлаб тураман, ҳўпми, ойи, сиз ётиб дам олинг,— деди Шўра ойисига.

— Майли, яхшилаб қўриқланглар, яна ўйинга берилиб кетиб... Тун ҳам жуда ўйнайдиган бўлиб турибди. Ҳа, ҳа, мен қанча-қанча бундай ойдин кечаларни мижжа қоқмай ўтказганман. Боринглар, ҳув қўранинг ташқарисидаги дўнг тепага чиқиб ўйнанглар. Сизларнинг қий-чувинглардан қўрқиб бўри ҳам йўламас. Бора қолинглар, деб болаларни узатиб қўйди. Ақай, биринчи мен навбатчилик қиламан, деб Ойим опанинг ёнида қолди.

Ойим опа бир-бирларини қувлашиб чошиб кетишган болаларнинг орқасидан узоқ вақт қараб турди, кейин қўйларини оралаб, секин кетди.

Болалар иккига бўлинишиб «Оқ чўлмак» ўйнашди. Бир томонга Абдилас, иккинчи томонга Витька бош бўлди. «Оқ чўлмак» туянинг сутдай оппоқ, ялтироқ жағтиши эди. У қўлга яхши илиниши учун силлиқлаб текисланди. Чўлмакни олиб келган бола уни хоҳлаган томонига улоқтиради. Қолган ҳамма болалар оқ чўлмак ирғитилган томонга югуриб бориб, уни қидириб топишлари керак. Зарб билан улоқтирилган оқ чўлмак «энди мени топиб бўлсан» дегандай ўт орасида «яшириниб ётади».

Оқ чўлмакнинг орқасидан ўқдай қувиб келган икки тараф болалар зўр бериб уни қидира бошлашди. Чўлмак тушган жойни тўғри топган бола уни ола солиб маррага қараб чопди. У билан ёнма-ён югуриб кетаётган шериклари уни қўлма-қўл ўтказишиб маррага тезроқ олиб бориб ташлашга ҳаракат қилишди. Иккинчи тараф «чопқирлари» чўлмак ушлаган боланинг орқасидан қувлашиб, унинг қўлидан тортиб олиш пайдан бўлишади.

— Бу охирги ўйинимиз. Бор кучимизни ишга солишимиз керак. Бу сафар ҳам чўлмакни қўлимиздан бериб қўйсак, ютқизиб қўямиз,— деди Абдилас шерикларига энтикиб, кейин оқ чўлмакни улоқтирмоқчи бўлиб турган Қарига қаради. Қари Витька томонда эди.

— Сизлар ҳам бор кучларингни йиғинглар,— деди Витька шошиб-пишиб ўз шерикларига.

— Есть, товарищ командир!— дейишди болалар ҳазиллашиб. Қари олдинга икки-уч қадам ҳатлаб, ўнг

қўлини кучининг борича силкиди. Болалар уни оқ чўлмакни улоқтирди деб ўйлашиб ўша қўл силтаган томонга чошиб кетишди. Шу пайт Қари ўнг томонга шартта бурилиб чўлмакни улоқтирди. Қарининг ҳийласини фаҳмлаган болалар бекорга овора бўлганликларидан жаҳлилари чиқди, баъзилари ичида Қаридан хафа бўлишди. Бошқалари яна чошиб кетишди.

Витька унча чопоғон бўлмаса ҳам жуда чаққон эди. Улар Абдилас иккаласи баравар етиб боришди. Болалар бошларини ердан кўтармай чўлмакни ахтаришга киришди. Кумушдай ялтираб ётган оқ чўлмакни Абдилас билан Витька баравар кўриб қолишди.

Абдилас эгилгунча бўлмай Витька лип этиб чўлмакни ола қочди. Абдилас, ана кетди, Витькани ушл...а, деб қичқирганча орқасидан чопди. «Тез ушла! Ақай, олдини тўс! Маррага тезроқ етиб ол! Қари, жонинг борми, олсанг-чи! Бўл, етиб қолди-ку!» деган қичқириқлар эшитилиб турарди. Абдилас Витьканинг енгидан ушламоқчи бўлиб энди қўл чўзганда, Қари олдидан кесиб чиқиб чўлмакни унинг қўлидан тортиб олди-ю, қушдай учиб кетди. Буни сезмай қолган Абдилас Витька билан олиша кетди. Кейин қараса Қари аллақачон олиб кетибди. Абдиласнинг жуда жаҳли чиқди. «Ҳой, мунча шалвирайсанлар, тезроқ югурсанглар-чи!» деб ўшқирди у. Қари маррага яқинлаганда чўлмакни секин билдирмай ёнма-ён югуриб келаётган шеригига тутқизди, у ҳамманинг Қарига ёпишишини пойлаб туриб, чўлмакни маррага олиб бориб ташлади, 20:18 ҳисоби билан Витькалар ютиб чиқишди.

Югуравериб роса чарчаган болалар момикдай майса устига ўзларини таппа-таппа ташлашиб, ярим соатча дам олишди. Улар яйловнинг соф, мусаффо ҳавосидан тўйиб-тўйиб нафас олишди. Уйқулари қочиб кетди. Ҳа, айтмоқчи, улар бугун ухламаймиз деб келишиб олишган эди. Ҳаммаси ўринларидан туриб тўппа-тўғри Ойим опанинг ёнига боришди. У болаларга вақт ярим кечадан ошиб кетганлигини айтди.

Болалар қўрадан ташқарига чиқиб, яна «Думпулдоқ», «Тоқту сўрамай», «Элдек, элдек эл чопар»¹ деган жуда қизиқ ўйинлар ўйнашди.

¹ «Думпулдоқ», «Тоқту сўрамай», «Элдек, элдек эл чопар» — кирғиз халқ ўйинлари.

Витька тоғ болаларининг бу ажойиб ўйинларини кўриб жуда ҳайрон қолди. Витька, ҳар бир жойининг ўзига хос ўйинлари бўлар экан-да, деб ўйлади ичида. Шаҳарнинг асфальт-тош кўчаларида бу хил ўйинларни ўйнаб бўладими, ахир. Бу ўйинларни фақат кенг майсазордагина ўйнаш мумкин. Спорт майдонида болалар «Оқ чўлмак»ни ўйнаса бўлади. Лекин ойдин кечада футбол ёки волейбол ўйнаб бўлардими! Витьканинг хаёлини шу хил ўй-фикрлар чулғаб олганди.

Тонг отганда болалар ўйинни тўхтатиб, Ақайнинг таклифи билан бошқа қўралардаги чўпонларнинг олди-га ҳам бориб хабар олмоқчи бўлишди. Итдан қўрқамиз, бормаймиз, деганлар ҳам бўлди. Ойим опа болаларнинг бу таклифини маъқуллади.

— Бу ҳам бир саёҳат-да,— деб кулди Витька.— Нима, борсак бораверамиз. Бир вақтлар, тунда ҳам саёҳат қилгандик, деб эслаб юрамиз.

Шўра болаларни Бектен отанинг қўрасига бошлаб кетди.

Тепаликка кўтарилишганларида қир бағрида ёйилиб юрган қўйларнинг олдидан чиқиб қолишди.

Болаларнинг қорасини кўриб қўйлар аввалига гур этиб бошқа томонга отилишди. Катта бир ит қўйлар атрофида айланиб «яқин йўламанглар» дегандай вовиллаб болаларнинг олдини тўсди. Шўра итнинг отини айтиб чақирди-да, ўзи болалардан нари кетди. Ит унга эргашганда болалар қўйларнинг ёнидан ўтиб, Бектен отанинг уйига кетишди.

— Бу қўйлар қўйчивонсиз қандай ўтлаб юришибди?— деб сўради Қари ҳайрон бўлиб.

— Бектен ота тонг ёришди, деб ухлаб қолган бўлса керак. Юр, иккаламиз бориб уйғотиб қўямиз. Бошқалар шу ерда қўй пойлаб туришсин. Ит вовиллагани билан кишига тегмайди,— деди Шўра, кейин қўйларнинг нима сабабдан қўйчивонсиз ўтлаб юрганини тўшунтириб берди. Унинг қўй боқишни бошқалардан тузукроқ билиши кўриниб турарди. Унинг қўйлар, қўйчивонлик ҳақида завқ-шавқ билан гапириши, унинг бу ишни қанчалик яхши кўришлигидан далолат бериб турарди.

— Бўпти, лекин бизни узоқ кутдириб қўймаларинг. Нима бўлса ҳам тезроқ бориб хабар қилинглар,— деди Ақай.

— Агар ярим соатда келмасаларинг, қўйларни узоқ жойга ҳайдаб кетамиз,— деди Қари қўли билан узоқдаги бир бекани кўрсатиб.

Абдилас билан Шўра Бектен отанинг ўтовига қараб тез-тез юриб кетишди. Ит бўлса Витькаларга дарров ўрганиб қолди. У болаларнинг «ўғри» эмаслигини билди шекилли, думини ликиллатиб уларнинг ёнидан кетмади.

Бектен ота қўранинг бир четида милтигини қўлтиғига қисиб олганча данг қотиб ухлаб ётган экан. Болалар унинг тенасида бир оз индамай туришди. Кейин Шўра чўккалаб олиб: «Бектен ота, кўзингизни очинг! Қўйлар қани?» деб елкасидан туртиб уйғота бошлади. Бектен ота «аҳ» деб чўчиб тушди.

— Сизлар кимсизлар? Қўйлар қаерда дедингми?— деди Бектен ота энтикиб-энтикиб. У кўзини уқалай-уқалай ўрнидан ирғиб турди. Олдида тизилиб туришган болаларни кўриб хижолат бўлди.

Бектен ота ҳувиллаб бўшаб қолган қўрасига бир оз қараб турди. Миясига, ишқилиб бир гап бўлмасайди, деган ваҳимали фикр келиб, кўнгли ғаш бўлди. Болалардан очигини сўрашга ботина олмади.

— Саҳарлаб қаёқдан келяписизлар, болаларим,— деди у секин,— мени уйғотиб қўйганинглар жуда савоб иш бўлди-да...— Унинг изза бўлгани юзидан билиниб турарди.

— Қўйларингиз ёйилиб кетган экан, биз мана бу жарликка ҳайдаб келдик. Бир тўда болалар қўриқлаб туришибди,— деди Абдилас виқор билан.

— Умринглар узоқ бўлсин, айланайлар. Тонгга яқин кўзим илиниб кетибди. Худо ёрлақасин сизларни, айланайлар,— деб Бектен ота болаларнинг манглайдан ўпди.

Абдиласлар Бектен ота билан қуйиқ хайрлашиб, ўртоқларининг олдига кетишди.

27. КУТИЛМАГАН СУЮНЧИ

— Ҳар нарсанинг ўз ҳусни бор.— деди Охун ота соқолини силаб.— Ҳаётимиз кундан-кунга яхшиланиб борапти. Шукур, ҳамма нарса етарли. Қўл билан қилинадиган ишлар ҳаммаси энди машинада бажариляпти.

Яйлов ҳеч қачон ҳозиргидай сўлим бўлган эмас. Яйлов ҳозир бахтиёр, эркин чорвачиларнинг бой макони бўлиб қолди. Болаларим, сизлар жуда ажойиб замонда яшайсизлар, еганларнинг олдингда, емаганларнинг кетингда, ўқийман десангиз, ана мактаб, истаган ҳунарни эгаллашингиз мумкин. Партия ва Ҳукуматимиз доимо ғамингизни ейди. Сизлар ҳам шунга яраша яхши ўқишларнинг керак, болаларим.

Унинг қулимсираган юзида бахт нури порлаб турарди. Набиралари унинг кўзига энди қулф урган ниҳолларга ўхшаб кўринарди.

Охун ота қаршисида унинг сўзларига диққат билан қулоқ солиб ўтирган болаларга меҳр тўла кўзлари билан қаради. Охун ота турмушнинг баланд-пастини яхши биладиган, ишга астойдил киришадиган миришкор одам. Гапни ҳам, ўзи айтмоқчи, «ўрнига қўйиб, қотириб» гапиради. Бўш вақтларида катта-кичик демай ҳаммага бошидан кечирганларини бажони-дил гапириб беради.

Бир-бирига гал бермай важир-вужур қилиб гаплашаётган хотинлар ҳам, Охун ота оғиз очиши билан жим бўлишиб, унинг гапига қулоқ солишарди.

— Охун отанинг бугун болалар билан суҳбатлашадиган кун экан,— деб Батиш Бурманинг қулоғига секин шивирлади. Батиш йилқи фермасидан икки санач қимиз олдириб, бир кўзи сўйиб овулдагиларни меҳмон қилаётган эди.

Ҳаво очиқ бўлганидан эшикка, майса устига шолча солиб жой қилишди. Дастурхон ёзилиб, унга ноз-неъматлар тўкилди. Ҳамманинг олдига бир косадан қимиз қўйиб чиқилди. Охун ота қимиз қуйилган гулдор косани кўлига олиб:

— Қани, болалар, кўтаринглар!— деди ва ўзи бир шимиришда ичиб тамомлади-да, негадир, узоқ-узоқларга кўз тикиб, хаёлга чўмди.

— Бу чоли тушмагур биздай чоғида қандай бўлганикин, деб ҳайрон бўлиб тургандирсан-а, ўғлим!— деди Охун ота бир оз жимликдан кейин. У ўзидан кўзини узмай турган Абдиласнинг шапкасини бошидан олиб, кўлида ушлаб турди-да, сўзида давом этди.— Сизлардай вақтимда Қожой деган бойнинг қўйларини боқардим. На кийимга ёлчирдим, на қорним тўйиб овқат ердим. Бошим калтақдан чиқмасди.— Охун ота оғир

бир хўрсиниб қўйди. У ўтмишни эслаб болаларнинг кўнглини бузиб нима қиламан, деб ўйлади шекилли, гапни шу билан тамом қилиб қўя қолди. Абдиласнинг шапкасини қўлида ўйнатиб жим ўтираверди. Унинг чап юзидаги бой қамчисининг зарбидан қолган чандиқ ҳам отанинг ўтмишда қандай мусибатли ҳаёт кечирганлигидан далолат бериб турарди.

Онда-сонда қимиздан хўплаб, Охун ота билан болаларнинг гапига қулоқ солиб ўтирган Абиш ота ҳам гапга аралашди. Абиш ота электр қуввати билан сигир соғиш, қўйнинг жунини қирқишдан гап очиб қолди.

Батиш ўз кўзи билан кўрганларини гапириб берди. Ундан кейин экскаватор, ўзи юрар комбайн, ер ҳайдайдиган, ўт ўрадиган машина тўғрисида ҳам гаплашишди. Ўрни келганда — болалар ҳам пойтахтдаги янгиликлар, эшитган, кўрган, ўқиган нарсалари тўғрисида гапириб беришди.

Дастурхонни энди йиғиштириб бўлишган ҳам эди, Қари от чоптириб келиб қолди.

— Ҳой бола, мунча чоптирмасанг, тинчликми ўзи? — деб сўради Абиш ташвишланиб, кейин унинг олдига югуриб борди. Ўтирганлар жойларидан туришиб, «нима хабар олиб келдийкин!» дегандай Қарини ўраб олишди.

— Тинчлик, тинчлик. Яхши хабар, ҳамманг суюнчини чўзаверинглар, — деди Қари отидан тушмай, юзидаги терини артаркан.

— Хайрият-эй! Яна бир гап бўлиб қолдимикин деб ҳаммамиз кўрқиб кетдик, — деди Абиш оғир хўрсиниб.

— Қани, кўп чўзмай, айта қолсанг-чи энди, — дейишди Ақай билан Абдилас отининг тизгинидан ушлаб.

— Аввал Роза учаланг мени отдан кўтариб тушириб қўясанлар. Уйдагиларинг билан маслаҳатлашиб суюнчини ҳам тайёрлаб қўясанлар. Ана шундан кейин айтаман, — деди Қари гердайиб. Одамлар қандай хабар экан, деб ҳайрон бўлишарди.

— Майли розимиз. Суюнчингга бир коса сармой берайлик, отдан тушириб қўйишга болаларнинг бўйи етмас, улар учун мана мен тушириб қўя қолай, — деди Охун ота ва Қарини шартта кўтариб олди. Болалар хохлаб кулиб юборишди.

— Вой отахон-э, сал жим турсангиз бўларди, уларнинг кучини бир синаб кўрардик, — деди Қари ҳали

ҳам бўш келмай, кейин елкасидаги сумкасини тита бошлади.

— Ҳой, сен бизни ким деб ўйлаяпсан. Ақай иккаламиз сени қушдай кўтариб олиб кўярдиг-у... Кел, кўп ноз қилавермай, айта қолсанг-чи! — деди Абдилас хуноб бўлиб.

— Армиядаги йигитлардан хат келгандир-да! — дейишди Бурма билан Батиш.

— Бизларни қийнамай айта қолсанг-чи энди, айланай, — деди Батиш ҳам тоқати-тоқ бўлиб.

— Ҳозир айтаман, ҳаммангга тегишли нарсаси. Қуриб жуда хурсанд бўласизлар, — деди Қари ва сумкасидадан бир даста газетани олиб биттадан улаштира бошлади. — Газетани ўқиб бўлиб, суюнчини тайёрлай-веринглар, — деб қўшиб қўйди у. Газетада нима бор экан, дейишиб ҳар бири газетани кўздан кечирира бошлади.

— Ие, булар анув куни тушган суратларимиз-ку, — деди Ойгул ўзида йўқ хурсанд бўлиб. — Ҳаммадан ҳам менинг Кенжам билан Гулимга бир қаранглар, жуда яхши тушишибди-я! Роза опамни қаранг. Роза опамнинг, худди ўзлари-я! Акам бўлса худди подачининг ўзи-я. Ойгул газетадаги суратларни бирма-бир ойисига кўрсатарди.

Болалар бир-бирларига суратларини кўрсатишар, қизгин баҳслашар, кулишар эди. Уларнинг назарида ҳозир бу газетани Қирғизистоннинг ҳамма пионерлари ўқиётгандай бўларди. Ота-оналари ҳам беҳад хурсанд бўлиб, шундай ўғиллари борлигидан фахрландилар. Улар ҳам кўзларига ишонмагандай болаларга қараб-қараб қўйишарди. Ям-яшил майсазор ҳам, барқ уриб очилган чечаклар ҳам ҳозир уларнинг кўнглига севинч бағишлар, гўё бутун гўзал табиат уларни олқишлаётгандай бўларди.

«Қирғизистон пионери» газетасининг учинчи бети бошдан-оёқ шу болаларнинг яйловдаги ишига бағишланган эди. Газетанинг шу бетидagi йирик-йирик ҳарфлар билан «Қаникул вақтидаги совғаларимиз» деб ёзилган сарлавҳа кўзга яққол ташланиб турарди. Унинг тагида суратлар, кичик-кичик мақолалар босилган. Кўпчилик хабар ва мақолалар тагига болаларнинг фамилиялари қўйилган. «Ёш ватанпарвар» деган мақолани ўқиб чиқишиб, Жаманақовнинг ёқимли сий-

мосини кўз олдиларига келтиришди, унга қайта-қайта раҳмат айтгилари келди. Ҳар бир сурат ёнидаги «Ийманов фотоси» деган сўзни ўқишиб фотограф акаларининг номини ҳурмат билан тилга олишди.

Болалар газетани бир неча бор ўқиб чиқишди, суратларга узоқ-узоқ тикилиб туришди.

— Кип-кичкина бўлиб Ойгулнинг яхши тушганини айтмайсизми, бузоқларининг чиройлилигини-чи. Ўғлинг бузоқларини ўтлатиб юрибди. Худди чўпоннинг ўзи-я, тавба! Энди, кеннойи, бир зиёфат қилиб бермасанг бўлмайди,— деди Батиш Бурмага ҳазиллашиб.

— Бўлмаса-чи. Ўғли бутун Қирғизистонга танилади-ю, зиёфат қилмайдими,— деди Батишнинг ёнида турган сигир соғувчилардан бири, унинг сўзини қувватлаб.

— Жуда бахтли болаларсиз-да! Сизларнинг меҳнатингизни кўриб фақат биз хурсанд бўлдик десак, бутун Қирғиз элига маълум бўлибсизлар-ку!— деди Охун ота ва яна газетага тикилди.— Ие, Ақай, сени, суғур инига қопқон қўйётганингда олишганми дейман?

— Ҳа. Қопқон қўйяпганимда суратга олган эди,— деди Ақай кулимсираб.

— Қари, мана бу аёлнинг қаршисида қоғоз ушлаб турган сенмисан? Худди почтачининг ўзисан-а? Мана бу аёл ким?— деб сўради Охун ота газетани кўзига яқин олиб бораркан.

— У Ақиш опам. Самақ акамдан келган хатни ўқиб бераётган эдим,— деди Қари гурур билан.

— Бурма, болам, эртага йилқичилардан қимиз олдириб, Батиш айтгандай зиёфат қилиб бермасак булардан осонликча қутулолмайдиганга ўхшаймиз,— деди Охун ота кулиб.— Болалар сизлар ҳам ўртоқларингга хабар қилиб қўйинглар. Мана, қўзиси менадан.

— Хўп. Мен қўлимдан келганча тайёргарлик кўриб қўяман,— деди Бурма опа севиниб.

— Мен ҳам тўйга бир нарса қўшарман,— деди Абиш ота қўлига носвой шишасини оларкан.

— Биз ҳам қуруқ қолмасмиз. Бундай пайтда четда туриб бўладими? Ҳаммамизнинг ҳам болаларимиз-ку,— деди сигир соғувчилардан яна биттаси. Қа-

ри сумкасидан битта катта конверт, учта кичикроқ конверт олиб, Абдиласга узатаркан:

— Мана бу каттаси Фрунзедан, Ийманов акадан келибди. Газетадаги суратлардан биттадан юборган бўлса керак... Жуда қалин. Ваъдасида турадиган одам. Мана бу учтаси табрик хатлари,— деди.— Энди бориб Витькани суюнтирай.

Қари айтгандай, катта конвертдагининг ҳаммаси сурат экан. Абдилас суратларни биттадан улашиб чиқди, ҳаммалари яна бир мартадан кўриб чиқишди. Газетадагига қараганда аниқ, равшан олинган суратларни кўриб, кўнгиллари яна ҳам кўтарилиб кетди.

Хатлар Керимқул, Жума, Салийдан келган экан. Аввал Керимқулнинг хатини очиб ўқишди. Хат қисқа ва маъноли қилиб ёзилган эди:

«Қимматли ёш ленинчилар: Абдилас, Роза, Ақай, Ойгул, Қари! Сизларнинг республикамиздаги ҳамма пионерларга ўртак бўла оладиган самарали меҳнатларинг мени, сизларни тарбиялаган педагогларни жуда хурсанд қилди. Сиз ўз ишингиз билан пионер номини яна ҳам юқори кўтардингиз. Сизларнинг бу ватанпарварлик ишингиз катта янгилик бўлди. Бундан кейин ҳам шундай қилинглар. Янги ўқув йилига ажойиб соғалар билан, яхши дам олиб келишингизни тилайман.

Акаларинг *Керимқул*».

Хатни улар зўр ҳаяжон билан ўқиб чиқишди. Улар ўзларини худди Керимқул акалари билан ёнма-ён туриб гаплашгандай ҳис этишди.

— Директор мени ҳам ёзибди-ку. Эшитдингми, ойи,— деб Ойгул акасининг ёнига югуриб борди.

Салийнинг хати ҳам шу мазмунда эди.

— Қани, менга бер-чи,— деб Ақай Жуманинг хатини Абдиласнинг қўлидан олди. У сал шошди-ю, лекин дона-дона қилиб ўқиди:

— «Қимматли болаларим: Абдилас, Ақай, Қари, Роза, Ойгул! Сизларнинг колхозга, мактабга яқиндан ёрдам бериб катта ишлар қилаётганликларингизни эшитиб жуда хурсанд бўлдим. Бундан кейин ҳам ана шундай ёрдам бериб туришларинг-

га қаттиқ ишонаман. Оталарингни сизлардан тала-
би шу. Кўришгунимизча хайр, болаларим.

Жума».

Абдилас Керимқулнинг хатиға яна бир бор кўз югуртиб чиқиб: «Сизларнинг бу ватанпарварлик ишингиз катта янгилик бўлди. Бундан кейин ҳам шундай қилинглар»,— деб ўзича такрорлади. Демак, яна анча иш қилишимиз керак экан. Бу, акамиз айтгандай, ишнинг фақат бошланиши. Бу зўр қувонч уларнинг ёш қалбига қанот бериб, кўкларга парвоз қилдирди.

28. ХАЙРЛАШУВ

Яйловдаги ўтлар сарғайиб, бурунги яшил тусини йўқота бошлади. Ҳаво ҳам кундан-кунга айний бошладди. Эрталаб ва кечқурун изғирин шамол эсиб, одамнинг бадани жунжикадиган бўлиб қолди. Кечалари чорвачилар қалин кийиниб оладиган бўлишди. Ўроққа ҳам тўрт-беш кун қолган эди.

Август ойининг бошида ҳавонинг бундай бирдан ўзгариб қолиши чорвачиларни шошириб қўйгани йўқ.

Чорвачилар, бу йил куз яхши келса керак, деб юришарди. Подаларни яйловдан бу йил кечроқ олиб кетамиз, деб сира шошилмасдан молларини бемалол ўтлатиб юришаверди. Болалар яйловда яхши дам олиб, каникулни кўнгилдагидай ўтказган бўлса ҳам ўй-фикрлари қишлоқда бўлиб қолди, чунки йигим-терим вақти яқинлашиб қолган эди.

Дангиллама мактаб биноси, қуёш нурида олтиндай товланиб, денгиздай тўлқинланган бепоён бугдой даласи, завқ-шавқ билан ишлаётган колхозчилар, гўзал колхоз манзаралари уларнинг сира кўз олдидан кетмасди.

Баъзи бирлари қишлоққа ўқиш бошланишидан беш-ўн кун бурунроқ бориб, керакли китобларни тахт қилиб қўйиш ҳақида ўйларди.

Юқори синф ўқувчилари кундалик дафтарларига қиладиган энг зарур ишларини ёзиб қўйишди. Улар «Ёзги каникулни қандай ўтказдим» деган мавзуда ўқитувчилар топширган баённи ёзишга тайёрланиб юришган эди.

Витька уйдан хат олиб, кетаманга тушиб қолди. Хатда тезда қайт, ҳадемай мактабга борасан, уйда ҳам анча-мунча қиладиган ишларинг бор, деб ёзишган эди. Хатнинг қўлига кеч текканидан бир оз хафа бўлди.

— Э, бунақа бўлишини билганимда илгарироқ ҳаракат қилар эдим. Икки-уч кунда жўнаб кетишим керак. Бу нарса Веранинг хаёлига ҳам келмаган эди. Дўстларим бўлса бутунлай беҳабар. Улар, яна ўн беш-йигирма кунлардан кейин кетарсан, деб юришган эди. Уйдагилар бўлса жуда тез қайт деб ёзишибди,— деди Витька ўзига-ўзи кўнгли гаш бўлиб.— Барибир индинга жўнаб кетаман, фақат Верадан сўрашим керак, аҳволни тушунтирсам, дўстларим ҳам хафа бўлишмас. Тушунадиган, яхши болалар-ку. Барибир, хат ёзишиб турамиз. Шаҳарлик дўстларим ҳам мени соғинишиб қолгандир? Уларга кўрганларимнинг ҳаммасини айтиб бераман.

Шу хил ширин хаёллар билан Витька эшикка қандай чиққанини билмай қолди. У бу хабарни бориб ўртоқларига айтмоқчи бўлди. Бироқ, кун кеч бўлиб қолганди. Агар борса қўниб қолиши турган гап. Бунинг устига Вера ҳам уйда эмас. Шунинг учун эрталаб бормоқчи бўлди.

Овулдан кеч қайтган Вера укасидан ҳалиги хабарни эшитиб ҳайрон қолди. Анчагача хатга тикилиб, индамасдан ўтирди.

— Бўпти,— деди у бир оз жимликдан кейин рўпасида ўтирган укасига тикилиб.— Чоли-кампирни ҳам эсдан чиқармайлик. Уларнинг гапига қулоқ солиш керак. Мен бу йил октябрь-ноябрь ойларида отпусқа олиб бормоқчиман. Қачон жўнамоқчисан?

Витька ота-онасини жуда соғинган эди.

— Хўп десанг, индинга кетаман,— деди Витька ва опам нима деркин, дегандай унинг юзига тикилди. Вера, мен сенга йўқ дермидим дегандай, бир кулимсираб, укасини бағрига босиб, юзидан ўпди. Витька шу қадар хурсанд эдики, ўзини худди ҳозир учиб кетмоқчи бўлган қушдек енгил ҳис этарди.

— Майли, мен розиман,— деди Вера.— Ҳамма нарсани тайёрлаб, индинга жўнасанг бўлади. Машинагача ўзим кузатиб қўяман. Эртага ўртоқларинг билан хайрлаш. Қурман ака билан ҳам хайрлашиб кел. Мергенов

иккаласи чорвачилар ёнида қўниб қолишди. Эртага келишади. Менга ҳам ётиб қол дейишган эди, кўнмагандим. Худди билиб келган эканман.

Витька тез кунда жонажон шахрини, меҳрибон ота-онасини, дўстларини кўриш ҳақидаги ширин хаёлларга берилиб кечаси алламаҳалгача ухлаёлмади. У эрталаб, Веранинг отига миниб ўртоқларининг ёнига кетди. Яйлов манзаралари унинг кўзига яна ҳам гўзал, молларини ўтлатиб юрган оқ қалпоқли чўпонлар кўпдан бери таниш, энг қадрдон кишиларидай бўлиб кўринди. У теварак-атрофга сўнгги марта назар ташларкан, яйловда кўрган ҳар бир нарсани хотирасида абадий сақлаб қолишни истарди.

— Мен бу ерларни, бу ажойиб, меҳмондўст кишиларни сира ҳам унутмайман,— дерди Витька ичида. У тўғри Абдиласнинг олдига борди. Ўрнидан энди турган Абдилас Витьканинг бир иш билан келганлигини дарров сездди. Дўстининг кулиб боққан юзини кўриб, севинчли хабар бўлса керак, деб ўйлади.

— Витька, нега мунча эрта келдинг, нима гап?— деб сўради Абдилас ўртоғининг қўлини қисиб кўришаркан. Витька кетишимни шартта айтсам бўлмас, деб бир оз ўйланиб қолди.

— Ўзим, шундай... Ақай, Қари, Роза, Ойгулларни йиғ, бир гап айтаман,— деди у зўрға.— Ўзимиз бора қолайлик.

Абдилас, ҳаммамизни йиғиб айтмоқчидир-да, деб бошқа қистамади.

Ҳаммаси тўпланишди. Нима хабар олиб келди экан, деб дўстлари Витькадан кўзини узишмасди.

— Қани, гапир энди. Қулоғимиз сенда,— деди Қари. Витька гапни нимадан бошлашини билмай, анчагача миқ этмай турди.

— Нима дейишимни ҳам билмай турибман,— деди у ниҳоят.— Бир иш чиқиб қолди, шунга маслаҳатга келгандим, сизларни ҳам овора қилдим, кечирасизлар.

— Ҳечқиси йўқ, ўртоқлик шундай вақтда билинади-да,— деди Ақай ўртоғини хижолатдан қутқазиш учун.— Сира тортинма, юрагингдагини очиқ гапиравер.

— Озми-кўпми бирга ишладик, бирга ўйнаб-кулдик, бир-биримизга жуда ўрганиб қолувдик. Сизларга катта раҳмат. Мен сизларнинг бу дўстлигингизни ҳеч

унутмайман. Сўнггўлда яна бир неча кун бўламан, деб юрган эдим, уйдан хат келиб қолди. Тез кел дейишибди, эртага жўнасам керак. Сизлар билан хайрлашай деб келган эдим...

Охирги гапини айтганда томоғига бир нарса тиқилгандай бўлди, мовий кўзларини катта очиб ўртоқларига термилиб қаради.

— Ростданми? Илгари ҳеч нима демагандинг-ку?— деди Абдилас ҳайрон бўлиб.

Ўртоқлари, нега мунча шошпаган деб суруштириб кетишди. Витька ҳамма гапни тушунтириб берди. Ўртоқлари ноилож рози бўлишиб, ўринларидан туришди.

— Ҳа, майли, нима ҳам деймиз,— деди Ойгул ачиниб.— Ие, куппа-қуруқ кузатиб бўладими? Ҳозир опамга бориб, Витька акамга совға тайёрлатдираман.

Ойгул ғизиллаганича уйига кетди.

— Кичкина бўлса ҳам шунга ақли етганига қаранг,— деди Қари кулиб.— Бу ҳаммамизнинг ҳам ўйимизда бор. Қуруқ жўнатмаймиз.

— Бўлмаса-чи!— деди Абдилас, унинг гапини маъқуллаб.

Лекин ҳаммаси ҳам Витьканинг барвақт кетаётганига ич-ичидан ўқинишди.

Витька бўлса бу гаплардан хижолат бўлиб:

— Раҳмат. Менга ҳеч нарса керакмас,— деди секин.— Хайрлашиб кетай деб келгандим. Бекорга овора бўлманглар. Сизларни ҳеч қачон унутмайман. Яхшииси адресимни ташлаб кетай. Хат ёзишиб турайлик.

Витька бир варақ қоғозга адресини ёза бошлади.

Шу ўртада Бурма опа қўзи қорнига солинган учтўрт килограмм сариёғ кўтариб келди.

— Акам иккаламизнинг совғамиз, Витька ака,— деди Ойгул ойисининг қўлидаги сариёғни кўрсатиб.

— Витькажон, Абдилас билан дўст бўлдинг. Биздан ота-онангга совға, ола қол, болам,— деди Бурма опа қўлидаги сариёғни Витькага узатаркан.

— Раҳмат опа, лекин ҳеч нарса олмайман. Шундаям дўстмиз,— деди Витька қўлини кўксига қўйиб.

Қирғизларнинг урф-одатини сал-пал билса ҳам, совға олишга ҳеч қўли бормади. Бу орада бошқа ўртоқлари ҳам совға-салом олиб келгани уйларига кетишди. Витька Бурма опа, Абдилас ва Ойгулларнинг,

олмасанг хафа бўламиз, дегандек илтижо бўлиб боққан кўзларига қараб шаштидан қайтди:

— Хўп, майли, олсам ола қолай. Энди мен кетай, майда-чуйда ишларим кўп. Совғангизни Абдиласлар олиб боришар,— деб Бурма опани ишонтирди. Уларнинг совғасини олмай кетса, жуда хафа қилиб қўйишига кўзи етди. Ўртоқлари биргаликда уни кузатиб қўйишмоқчи бўлишди. Витька Бурма опанинг уйида ўртоқлари билан бирга овқатланиб, кейин йўлга отланди.

— Яхши бор, айланай. Ота-онангга биздан кўпдан кўп салом айт, ўзинг хат ёзиб тур,— деди Бурма опа Витьканинг пешонасидан ўпиб.

— Сен энди жўнайвер. Эртага эрта билан бориб кузатиб қўямиз,— дейишди ўртоқлари хайрлашишар экан.

* * *

Бурма опа ўрнидан турганда тонг ғира-шира ёришиб келаётган эди. Ширин уйқу қучоғида ётган ўғлини секин туртиб уйғотди. Абдилас кеча ойисига эртароқ уйғотиб қўй, дегани эсига тушиб, ўрнидан ирғиб турди. Шошиб-пишиб кийиниб эшикка югуриб чиқди, мусаффо тонг ҳавосидан тўйиб-тўйиб нафас олди. Атрофдан сигир соғаётган хотинларнинг ўзаро гаплашганлари, сутнинг челака шиг-шиг қуйилаётгани қулоққа чалиниб турарди.

— Ҳаммамиз ҳам эрта турибмиз. Қани, жўнаймизми?— деди отига тўқим ураётган Қари Абдиласга.

Ҳозир жўнаймиз. Роза билан Ақай туришдимикин?

— Улар боя туришган.

— Ойгулни уйғатганмисан? У бормаса балога қоламиз-а!

— Ҳозир кириб уйғотамаң,— деб Абдилас энди уй томонга юрган эди, Ойгулнинг ингичка овози эшитилди:

— Аллақачон турганман, кийиняпман,— деди-да, ҳадемай уйқули кўзларини уқалай-уқалай югуриб чиқди.

Синглисининг зийраклигидан Абдилас жуда хурсанд бўлди, кеча ойиси тайинлаган мойни олиб чиқиб, Розанинг хуржунига солди-да, хуржунни Қарининг отига юклади. Отага Роза билан Ойгулни миндиришиб, ўзлари яёв кетишди. Розанинг онаси, шаҳарликларга тансиқ нарсаси-ку, деб бир челака қурт солиб берди. Қари ҳам бир қўзи қорнига мой солиб олди.

— Совға-саломнинг ҳаммаси егуликка чиқиб кетмасин. Ота-онасига, ўртоқларига қирғиз дўстларимнинг совғаси деб кўрсатишга арзирли бирор нарса қилишимиз керак, ўғлим, белбоғингни бойлатиб юбор,— деди Бурма опа Абдиласга.

* * *

Шарқдаги тоғларнинг чўққилари қуёш нуридан чўғдай қизариб, қуёшнинг ўзи эндигина чиқиб келаётганда болалар Витька турган овулга етиб келишди.

Витька ўртоқларининг қорасини узоқдан таниб, уларга пешвоз чиқди.

Хайрлашишнинг қанчалик оғирлигини ҳар бир бола чуқур ҳис этар, бирга ўтказган қувноқ, ажойиб кунларини эслар, ўз дўстларини хурсанд қилиб жўнатишни истар эди.

Вера улар ўртасидаги самимий дўстликни кўриб жуда хурсанд бўлди. Бунга қувонмай бўладими?! Худди бир ота-онанинг боласидай бир-бирига шундай меҳрибон ва ғамхўр-а!

Вера укасининг ўртоқларини уйига олиб кириб меҳмон қилди.

— Сизларнинг тотув дўстлигингиз, бахтли келажакнингиз учун!— деди Вера қўлига қимиз қуйилган пиёлани кўтариб. Кичкина дўстлар бир-бирларининг пиёлаларини уриштириб қимизни ичиб юборишди. Шу орада Қарибек билан Қурман ҳам етиб келишди. Витьканинг жўнаб кетмоқчи бўлганини билиб Қурман унга, менинг отимни миниб кета қол, деди. Вера Витькани отда Жумғал совхозига кузатиб, у ердан машинага тушириб юбормоқчи бўлди. Отлиқ кишига учтўрт соатлик йўл.

— Агар йўқ демасаларинг, совхозгача мен ҳам бирга борардим. Почтани индинга олиб келаман,— деди. Қари Қарибек билан Қурманга ялингансимон қараб.

— Майли, Вера опамга қайтишда салт отни етаклаб келиш оғирлик қилади,— деди Ақай Қарининг ёнини олиб.

— Бўпти. Лекин шу бугундан қолма келгилар— деди Қарибек.

— Бўлмасам-чи, нима, қўниб қолармидик. Жумғалдан Рибачига қатнайдиган пассажир машина совхоздан худди соат бирларда ўтади. Унга албатта ул-

гурамиз. Витькани машинага туширсак бўлди, орқамизга қайтаверамиз,— деди Вера уларни ишонтириб.

Болалар Витькага совға-саломларини топширишди. Витька кеча бориб дўстлари билан хайрлашиб келганини опасига айтди, ўртоқларининг совға-саломидан ҳам гап очган эди, опаси ўзинг биласан, мен нима дердим, деди. Ун икки литрлик банкага Вера тўрт литр ёғ қўйиб қўйган экан. Абдилас билан Қари олиб келган ёғни ҳам унинг устига қўйишган эди, банка тўлди.

— Лекин қурт чиндан ҳам биз шаҳарликларга жуда тансиқ, уни қандай қилинишини ҳам билишмайди. айтиб берсам ҳайрон қолишади-ку. Мен уни чамадонимга солиб ола қолай,— деди Витька чамадонини очаркан.

— Юкинг оғирлик қилмасмикин?— деди Вера укасига ачингандай.

— Йўқ, нимаси оғир. Бошқа нарсаларни қолдирсам ҳам, ўртоқларимнинг совғаларини қолдирмайман,— деди Витька.

Ҳамма нарсани жойлаб бўлишганларидан кейин Ақай белбоғини ечиб Витьканинг белига боғлади:

— Сенга қилган совғам шу. Боғласанг боғларсан, боғламасанг бирор жойга илиб қўярсан.

Болалар, зап иш бўлдим дегандай хурсанд бўлишиб кўзларини улардан узмасди. Вера бўлса, шунча совға етади-ку, буни олмаса ҳам бўларди, деб ўйлаб укасига кўз қирини ташлади.

— Раҳмат, дўстим. Бу белбоғинг ўзингда қолсин. Бундай чиройли, қиммат баҳо белбоғларни отоқли қирғиз артистларининг боғлаб юрганини Фрунзеда кўрганман. Йўқ, буни сира ҳам олмайман,— деди Витька белбоғни Ақайнинг елкасига соларкан.

— Витька тўғри айтяпти, шундаям кўп совға қилдингиз, раҳмат,— деди Вера миннатдорчилик билдириб.

— Дўстингнинг белига боғлаб юбор. Ҳар кўрганда бизни эслаб юради, деб дадам берганди,— деди Ақай.

— Охун отам сенга атаб қўйган экан, бизга ҳам тайинлаб юборди,— дейишиб ёнидаги ўртоқлари ҳам Ақайнинг сўзини тасдиқлашди.

— Қария эмасми, Охун отам тоғликлардан бир эсдалик бўлсин деган-да. Олмаса хафа бўлади, Вера, ахир ўзинг бир ўйлаб кўр,— деди Қарибек.

— Бу бизда бир одат, олмаса хафа бўламиз,— деди Қурман ҳам. Вера нима дейишини билмай ўйланиб қолди.

— Охун отанинг ҳимматига раҳмат,— деди Вера бир оздан кейин.— Витька шундай ҳам ўртоқларини сира эсидан чиқармайди.

— Сизлар билан бир умрга дўстман. Белбоғинг ўзингда қолсин,— деди Витька Ақайнинг қўлини маҳкам қисиб. Ҳар қанча қисташса ҳам Витька белбоғни олмади. Ўртоқлари ноилож кўнишга мажбур бўлишди. Вера чамадонини очиб. Витьканинг кечқурун тайёрлаб қўйган нарсаларини олиб берди.

— Менинг ҳам арзимаган совғаларим бор,— деди Витька ва ўз қўли билан ўртоқларига совғасини улаштира бошлади. Олмасликнинг иложи бўлмади, чунки бу ишни бошлаган ўзлари эди. Витька Розага ипак косинка берди. Вера ўзининг янги косинкасини унга атаб олиб қўйган экан. Ойгулга янги пионер галстуги, бир қути ҳар турли қалам берди. Абдиласга «Чин инсон қиссаси», Қарига «Полк ўғли», Ақайга «Оқ қайин» китобларини эсдалик қилиб ёзиб берди.

— Оз кўрманглар. Ҳозир биз тарафларда ўрик-олмалар ғарқ пишган. Боришим билан посилка юбораман. Мана, хайрлашадиган вақт ҳам келди. Улар бир зум жим бўлиб қолишди. Витька уларнинг ҳар бири билан самимий хайрлашди, бир-бирларига сиҳат-саломатлик тилашди. Дўстлари отни йўртдириб кетган Витьканинг орқасидан анчагача қараб туришди.

29. КОМСОМОЛ УСТАВИ

Бекорчилик Қурманнинг тез жонига тегарди. Бўш вақтларида қўлидан китоб тушмасди. У ҳеч бекор ўтиролмайди. У майда-чуйда ишлар билан овора бўлиб вақтнинг қандай ўтганини сезмай қолди. Бугун ёлғиз эди. Қизил уйнинг тўридаги гиламга кўрпача ёзиб, ёнбошлади-да, хотираларини ёзиб юрган блокнотини варақлади. Кўп нарсалар кўз ўнгидан бирма-бир ўтди.

— Кўрган-билгани ёзиб бориш яхши экан. Ёзмасанг улардан баъзиларигина эсингда қолмаса, кўпчилигини унутиб юборасан. Бир йил давомида ёзганларингни ўқисанг шу бир йил ичида қилган ишларинг кўз ўнгингда намоён бўлади,— деди у ўзига ўзи.

Кейин у блокнотининг иккинчи бўлимини очди. Унда ёшларга, айниқса комсомолларга бағишлаб ёзилган шеърлардан парчалар кўчирилган эди. Уйда ўзидан бошқа ҳеч ким йўқ, кимдан ҳам уялсин... Ҳалиги шеърларни овозини чиқариб ўқий бошлади:

Кумуш каби ёшлик кез,
Мақтовига сўз етмас.
Комсомоллик пайтдир бу,
Тиғдай ўткир, ўқдай тез.

* * *

Бахт бўлмас, бойлик бўлмас бундан зўр,
Менинг номим — тўрт орденли комсомол.
Учмайди ҳеч олтин ҳарфлар абадий,
Ленин бобо ўзи қўйган номдир шул.

Шухрат бўлмас, шараф бўлмас бундан зўр,
Менинг исмим — тўрт орденли комсомол.
Тинч кунларда, курашларда чиниқиб,
Келажакка ўрнатилган бўлур бизнинг йўл.

— Яхши ёзган,— деди Қурман шеър ўқишдан тўхтаб.— Шоир Ленин комсомолининг шонли ҳаёт йўлини тўғри тасвирлаб берган. Номини ҳам «Тўрт орденли» деб жуда топиб қўйибди.

Қурман бир нарсга эсига тушиб, стол устида ёйилиб ётган китоблар ёнидаги сумкасини қўлига олиб, ниманидир қидира бошлади. Районга борганида ВЛКСМ Уставидан бир нусха олиб сумкасига солиб қўйган эди, шуни ахтараётган эди. Комсомол тўғрисидаги шеърларни ўқиши билан Устав эсига тушди. Сигир фермасидаги болаларни Устав билан таништирмақчи эди. Айрим жойларини тушунтиргандан кейин ўзлик-ўзларига бериб қўйсам ҳам бўлади, деган фикрга келди. Еттинчи синф ўқувчиларининг шу янги ўқув йилида комсомолга ўтамиз деганини ўз қулоғи билан эшитган эди. Улар жуда серғайрат, кўп ишларга актив қатнашган болалар. Ўқишлар ҳам яхши. Одобли, ўзларидан каттани ҳурмат қилишади. Ленин комсомолининг юксак номини, темирдай интизомини кўз қорачиғидай сақлаш қўлларидан келади. Қурман болаларнинг ҳаммасини бир-бир кўз олдидан ўтказди. Керак бўлса тавсия қилишни ҳам ўйлаб қўйди. Мактаб комсомол комитетининг секретарига тайинлаб қўйиши, райком бюросида ёқлаб чиқиши ҳам шубҳасиз.

Сўнгкўл бўйидаги ўт-ўланлар сарғайиб, кунлар ҳам анча совиб қолди. Ўтлоқдаги сигирларнинг сути ҳам анча камайиб қолди. Ҳар йили бу маҳалда сигирлар яйловдан ҳайдаб кетиларди... Батиш, яйлов парторгидан рухсат олмай ўзбошимчалик қилиб кетсак яхши бўлмас, деб яйловда бундан буён қолишнинг иложи йўқлигини билса ҳам, индамай юраверди. Қачон кўчамиз, деб келган сигир соғувчи аёлларга, бир-икки кун сабр қилинглари, хабар келиб қолар, деб жавоб қилди. Иккинчи куни Батишнинг ўтовига Охун ота кириб келди. Охун ота бир нарсадан аччиғлангандай:

— Батиш, болам, бу ишларинг чакки,— деди бўғиқ овозда.— Бултургидан бугун роса тўрт кун ўтиб кетди. Сигирлар энди пастликнинг илиқ кунлари, ширали ўтларини соғиниб қолди. Ҳозир уларнинг энг кўп сут берадиган вақти. Бир жиҳатдан, сигир соғувчиларга ҳам жавр бўлди. Бўлмаса, парторгларинг ўзи келармиди? Бориб гаплашиб кел, болам. Мен унғача пастга тушиб хабар олиб келай.

Батиш Охун ота билан ади-бади айтишиб ўтиришни ўзига эп кўрмади. Нега десангиз, бир жиҳатдан кексалигини сийласа, иккинчидан, фермадаги ҳамма одамлар ҳам шу фикрда эди. Агар Батиш «хабар келиб қолар» деб жавоб қилса, Охун отанинг парторгга ўзи учраши турган гап эди.

— Хўп, отахон. Мен ҳозир бориб келаман. Сиз пастдан хабар олиб, жой-пойларни тўғрилаб турунг,— деди Батиш Охун отани тинчитиб.

— Шундай қилгин, болам. Молга ҳам увол бўлмасин. Сўнгкўлингни сигир бундан нари ёқтирмайди. Ўтлоқдаги сигир совуқда яхши сут бермай кўяди. Бир неча кундан кейин қўйлар ҳам пастга тушади. Йилқилар бўлса қишни ҳам шу ерда ўтказишади. Йилқи жониворга сарғайган ўт арпадай ёқади. Парторгга яхшилаб тушунтир, бекорга сигирларни соғиндан қолдириб ўтирмасин. Эрта-индиндан қолмай кўчайлик.

Охун ота ҳамма айбни Батиш билан парторгга қўйди. Батиш жўнаб кетгандан кейин, Охун ота сигир соғувчиларнинг олдига бориб, тайёрланиб турунглари, эрта-индин кўчамиз, деди.

Кун нақ тепага келганда Батиш қайтиб келди.

Овулдагилар, нима хабар олиб келдийкин, деб унинг уйига тўпланишди.

— Кўчадиган бўлдик. Илгарироқ хабар олсак бўларкан. Айб менда, Охун ота келса гаплашиб, эртага ёқ қишлоққа тушиб кетамиз,— деди Батиш ва сигир соғувчиларнинг талабини бажо келтирганидан ўзини енгил ҳис этди. Яйловдагилар эртага кўчадиган бўлишиб, кўчларини тайёрлашга киришди.

Охун ота қишлоққа қош қорайганда кириб келди. Батишдан кўчиш хабарини эшитиб кўнгли анча ўрнига тушди. Бундай пайтда Охун отанинг йўқотган нарсасини топгандай ўзида йўқ севиниб, очилиб-ёзилиб кетишини ҳамқишлоқлари яхши билишарди.

— Мен бугун жой қидириб, кўп ерларни айланиб келдим,— деди Охун ота кулиб.— Қашқа кўк отим ҳам йўрғалади-турди.— У отини мақтаб кетди.— Тулғатошдаги қўнишни кўриб келдим. Сигирларимиз маза қилиб ўтлайдиган ер. Икки ҳафтага бемалол етади. Сойдан икки қулоқ сув оқиб турибди. Болаларнинг ҳам жони киради. Қари мен билан бирга эди, кейин ўз иши билан кетди. Эртага почтани олиб келишимда кўчни шу қўнишда кутиб оламан, деди. Қорағайлибулоқ атрофидаги қарағатнинг меваси эзилиб пишиб ётибди. Ҳосилининг кўплигидан шохлари эгилиб ерга тегай-тегай дейди.— Охун ота ёнида ўтирган ўғлига бир жилмайиб қўйди. Батиш Охун отанинг таллаб келган янги қўнишини маъқул кўрди.

* * *

Сигир соғувчилар ҳар кунгидан барвақт туриб, сигирларини соғиб олишди, чунки бузоқларини ҳам ҳайдаб кетмоқчи бўлишди. Овулдагилар ўтов боғларини еча бошлашди, Абиш ота билан Абдилас, Ақайлар сигирларни эрталаб ҳовлидан янги ўтлоққа ҳайдаб чиқаришди. Охун ота кўчни саранжом-сарашта қилишни ўз зиммасига олди. Бузоқлар оналари билан бирга кетаётганларига суюнишгандай думларини ликонглатиб ўйнашар эди. Улар гўё:

— Хайр, Сўнгкўл!— деб хайрлашаётгандай бирин-кетин маърашарди. Ақай билан Абдилас ҳар тарафга ёйилиб бетартиб бораётган сигирларни ҳайдаб боришди. Абиш ота уларга кўз-қулоқ бўлиб борди.

Эркин ўтлаб юришга ўрганган сигирлар ҳадеганда уларга бош бермади. Тоштепадан ўтишлари билан сигирлар сўна теккандай думларини хода қилиб, бир-бирларини қувиб кетишди.

— Тўсинглар, айланайлар! Бошқа ёққа бурилиб кетишмасин,— деб қичқирди Абиш ота болаларга.

Ақай билан Абдилас югура-югура сигирларни бир жойга йиғишди. Бир ўтлаб юрса, бошқаси чарчагандай ётиб олганди.

Пешинда Тулғатошга етишиб, сигирларни ёйиб юборишди.

— Сигирларга мен қараб тураман. Сизлар бориб қарағат териб енглар,— деди Абиш ота болаларга.

Ақай Абдиласни ёнига олиб Қарағайлибулоққа олиб борадиган пастликка тушиб кетди. Абдилас қарағат еб юргани билан, унинг қаерда ўсишини кўзи билан кўрмаган эди. Юзини йўсин босган харсанг тошлар орасида чирмовиқдай ўсиб, шохлаб кетган қарағатлар жарликка зеб бериб турарди. Жарликдаги қоя тошларнинг катталиги худди сандиқдай келарди. Болалар жарликнинг ичкарисига кириб боришди. Қизлар тақадиган мунчоқдай думдумалоқ бўлиб ялтираб пишиб ётган рябина, ёввойи қарағат, итбурунларни кўриб, Абдилас ҳайрон бўлиб улардан кўзини узолмай қолди.

— Мана етдик!— деди Ақай суюниб. Улар қарағатзорни оралаб кетишди. Абдилас, секин билдирмасдан қарағатни новдаси билан синдириб олиб, уч-тўрт тасини оғзига солди. Эзилиб пишган қарағат оғзида эриб кетди. Улар кўч келиб тушганда ҳаммани шу мева билан меҳмон қилмоқчи бўлишди.

— Ҳаммадан ҳам Ойгул жуда суюнади-да,— деди Абдилас Ақайга қараб.

— Жуда яхши кўради. Қани тез-тез тер,— деди Ақай Абдиласга.

Шу пайт бирдан тепа орқасидан ҳуштак овози эшитилди. Абдилас билан Ақай ҳайрон бўлишиб ён-атрофларига аланглашди.

— Бу тўтига ўхшаган қуш бўлса керак. Одамга ўхшаб ҳуштак чалади, қулунга ўхшаб кишнайди, деб эшитганман. Бўл тезроқ, чўнтакларингни тўлди. Қайтиб бориб кўч келишини кутиб турайлик,— деди Ақай ва ҳеч нарсадан ҳайиқмай қарағат тераверди.

Абдилас бўлса бир сесканиб тушди-ю, лекин яна ўзини тутиб олди.

Қари ваъдасининг устидан чиқиб янги жойга етиб келди. Отасига учраб, бўлган ҳамма гапни эшитди. Ичида болаларни бир қўрқитар эканман, деди-да, олиб келган почтасини шу ерда қолдириб, ўзи чакалакзор оралаб кетиб, болалардан яшириниб турди. Икки марта хуштак чалди, болалар индамагач, ёнидаги катта тошни пастга ағдариб юборди. Тош Абдилас билан Ақайнинг ёнидан гулдираб пастга тушиб кетди.

— Қоч! Бу нимаси? Ё кийик ағдариб юбордимкин?— деди Абдилас қўрқиб ҳам ҳайрон бўлиб, у сал нарига қочиб бориб турди.

— Ҳечқиси йўқ, тоғ-тошлик ерда тош қулаб тушаверади,— деб Ақай ўрнидан қўзғалгани ҳам йўқ. Абдилас у мени қўрқоқ экан деб ўйламасин, дегандай қайтиб ҳалиги қарағат териб турган жойига борди. Қари бекиниб ётган жойидан яна худди Ақайга қараб тош иргитди. Тош Ақайнинг худди оёғи остига тушди.

— Вой... Ҳой!.. Ростдан ҳам бизни биров пойлаб юрибди шекилли! Юр, очиқ жойга чиқайлик. Қўлингга тош олиб ол,— деди Ақай шошиб-пишиб, қўлига тош оларкан. Абдилас ҳам икки қўлига тош олиб, ён-атрофига аланглади.

— Уришмоқчи бўлсанглар, қани яқин келинглар!— Юқоридаги бир тепачадан Қарининг гавдаси кўринди. У қотиб-қотиб куларди. Абдилас билан Ақай қўрққанликларини билдирмаслик учун қўлларидаги тошларни секин ерга ташлашиб, ҳеч нарса бўлмагандай бемалол чиқиб боришди.

— Вой, сенмисан, жин урдими сени, нега мунча куласан? Нима, бизни қўрқитмоқчимидинг?! Сендан ким қўрқарди, биз сен ўйлаган қўрқоқлардан эмасмиз!

Абдилас билан Ақай Қарининг ёнига бориб ўтиришди. Сир бой бермасликка ҳар қанча уринишса ҳам, қўрққанлари юзларидан кўриниб турарди. Қари ҳаммасини кўриб турган бўлса ҳам ўртоқларини уялтирмай деб, «Ҳа, довюррак экансизлар» деб қўя қолди.

Қари одати бўйича ўртоқлари билан яна бир оз ҳазиллашиб ўтиргиси келди-ю, лекин вақт зиқ эди,

ҳазилнинг хонаси эмасди. У бугунги почтани Сўнг-кўлдаги чорвачиларга етказиб бериши керак. Яйлов Советига топшириладиган пакет ҳам бор эди.

— Мен ҳамиша сизларни хурсанд қилиб юраман, менинг яхшиликларимни билмасаларинг кўр бўласизлар. Қани юринглар, тезроқ етиб олайлик. Сизларга тагин бир ажойиб нарса кўрсатаман. Суюнчи ҳам сўрамайман. Чунки, барибир бериб ёлчитмайсизлар,— деди Қари илжайиб. Ўртоқлари Қарини шу шўхлиги, ҳазилкашлиги учун жуда яхши кўришарди.

— Айтган гапларинг ҳаммаси рост. Қани бошқа гапни қўй, ҳалиги ажойиб нарсангни тезроқ кўрсат,— деди Абдилас.

Ўртоқлари Қари яна нима гап топиб келдийкин, деб ундан кўзларини узишмасди.

— Витька дўстимиздан посилка келибди. Ун икки килограмм мева бўлса керак.

— Дўст деган шунақа бўлади-да! Асл йигит экан,— деди камгап Ақай ўзида йўқ севиниб.

— Уйига етиши билан жўнатибди-да. Очиб кўрдингми?— деб сўради Абдилас қизиқиб.

— Мен эмас, сизларнинг ҳам очишга ҳақинглар йўқ. Кимнинг номига юборган бўлса, фақат ўша киши очиши керак,— деди Қари кўзларини ўйнатиб.

— Нима деяпсан? Кимга юборибди?— дейишди болалар ҳайрон бўлишиб.

— Биттасининг номига юборсам бошқалари хафа бўлишар деб ўйлаган бўлса керак. Ақлли бола-да. Розага ёки Ойгулга тегсин деб ёзибди.

Қари ўртоқларига мактабдаги ўқув йилига тайёргарлик ишлари, икки-уч кунда Жума билан Керимқулнинг тоғдаги чорвачилар олдига келмоқчи бўлишаётганликларини гапириб берди.

— Янги ўтлоқ бизни янгиликлар билан кутиб олди. Нима дедиларинг,— деди Ақай ўртоқларига.

— Тўғри айтасан,— деб Абдилас унинг гапини маъқуллади.

Улар пастга қараб юришганда янги қўнишга энди кўч тушаётган эди. Болалар кўчиб келганларни Фрунзе ва Қорағайлибулоқ мевалари билан меҳмон қилишди.

Ҳаммадан ҳам Ойгул хурсанд бўлди. У ҳадеб:

— Янги юрт! Яхши юрт!— деб чапак чалиб дик-дик сакрарди.

Фируза осмонда енгил булут парчалари сузиб юрарди. Болалар, осмоннинг тиниқлигини кўриб хурсанд бўлишган бўлса, Тулғатошнинг гўзал манзараларини кўриб яна ҳам баҳралари очилиб кетди. Бугун болалар овулдан пастроқдаги бир тепачага йиғилишган, улар янги ўқув йилига қандай тайёрланганликларини ўзаро текшириб кўришмоқчи эди.

Ҳаммалари биринчи дарсда талаб қилинадиган баёнларини олиб келишган. Олдин ўзлари бир-бир ўқиб кўришмоқчи. Ақай билан Абдиласники ҳаммага ёқди. Ақай мақтовни яхши кўрадиган бола эди. У ёзган нарсасини ўқиб бўлиши билан Роза, табриклайман, жуда қотириб ёзибсан,— деб Ақайнинг қўлини қисиб қўйди.

— «Беш» чўнтакда деявер! Ақай аканг озмунча бош қотирдимми,— деди Ақай керилиб, ёзганларини қайта-қайта варақлаб кўраркан.

Ҳамма вақт хўмрайиб, дами чиқмай юрадиган Ақайнинг бундай пайтларда жуда гапдон бўлиб кетишини ўртоқлари илгаритдан билишарди. Абдилас бутунлай бошқача. У кўнгли очиқ бола. Абдилас мақтанишни ёмон кўради. Кўп нарсага ақли етса ҳам, ўзини жуда камтар тутати. Унинг бу камтаринлигини баъзи ўртоқлари ёқтиришмас эди.

— Мен «беш» оламан деб ўйламайман ҳам. Бу ердан кетгунимизгача яна бир кўчириб чиқсам бўлгани,— деди Абдилас вазмин, кейин, хўш, сенинг ишларинг қалай дегандай Розага қаради.

— Ие, бу нима деганинг! Сенинг баҳонгни биз тортиб олармидик! Бизга ёққанидан, жуда яхши, деяпмиз-да,— деди Роза сал аччиқланган бўлиб.

— Шу одатингни қўймадинг-да. Билганингни ҳатто ўртоқларингдан ҳам қизғанасан. Бу одатини ташладим, деганинг-ку,— деди Ақай Розанинг гапини қувватлаб. Гап нимадалигини тушунмаган Ойгул акасининг юзига ҳайрон бўлиб қараб турарди. Ўртоқларининг гапидан Абдиласнинг икки бети қип-қизариб кетди, у ерга тикилганча индамай қолди.

— Ҳазил, ҳазил. Ҳазилни кўтармас экансан, кечир,— деди Роза жиддий, Абдиласни уялтирганидан негадир ўзининг ҳам кўнгли ғаш бўлди.

— Ҳечқиси йўқ. Қамчиликни юзга айтган яхши. Қани

энди ўзингникини ўқиб бер,— деди Абдилас енгил тортиб.

Роза шошилмай дона-дона қилиб ўқиди. Ақайникидан бир бет оз ёзилгани билан, воқиа пишиқ жумлаларда жуда яхши баён қилинган эди. Буни Абдилас дарҳол сезди. Қолаверса, ҳатто ўзиникидан ҳам яхши ёзилганини бўйнига олгиси келди. Роза ўқиб тамомлаши билан Абдилас, унинг қўлини қисиб:

— Яхши ёзилибди!— деб самимий табриклади.

— Еттинчини биткизганда мен ҳам сиздай ёзадиган бўламан-а, опа?— деди Ойгул Розанинг бўйнидан қучоқлаб.

Қари ўтирган жойида шошиб-пишиб ўқий бошлади.

«...Мақсадим уларни чўчитиш эди. Бош кўтармай қарағат териб юришган экан, билдирмай деб узоқдан ўрмалаб ўтдим. Пайқашмади. Ўйлаганимдай бўлди. Юраклари қинидан чиқиб кетаёзди. Мана бундай бўлди...» деган жумлаларни ўқиганда, Абдилас билан Ақай довдирашиб, нима қилишларини билмай, турган жойларида серрайиб қолишди. Роза билан Ойгул роса кулишди. Ақай, йўқ нарсаларни ёзиб нима қиласан, ўчириб ташла,— деб тўнғиллади. Унинг хафа бўлгани авзойидан кўриниб турарди. Қари бўлса, э, бу ҳаммаси эмас, энг қизиғини кейин эшитасан, деб бадтар унинг жигига тегарди. Агар Абдилас бир шама қилса, Ақай Қарини даст кўтариб ерга уриб, қўлидаги қоғозни йиртиб ташлашдан ҳам тоймасди. Охирида бўлган воқияни бўйинларига олишиб, ўша ерини қайтадан ёзишни илтимос қилишди. Қари ҳадеганда унамай, анчагача ялентирди, кейин: «Ҳа, майли, қайтадан ёзаман», деб уларни тинчитиб қўйди. Лекин синфдаги ҳамма болаларга ўқиб бериб, уларни бир кулдиришни кўнглига тугиб қўйди.

— Мен ҳали ҳам ёзолганим йўқ, ёрдам берсангиз-чи, опа,— деди Ойгул Розага битта ўзи қолганидан изза бўлиб.

— Сен ёзмасанг ҳам бўлади. Опаларинг иккинчи, учинчи синф ўқувчилари ёзги каникулни қандай ўтказганини оғзаки айтиб беришади, деганди-ку, эсингдами?— деди Роза унинг юмшоқ малла сочидан силаб эркалаб.

— Вой, опажоним-э, яхши эсимга солдингиз-да. Рост, каникулда кўрган-билганларингни дарсда гапириб бера-сизлар, дейишган эди,— деди Ойгул ўзида йўқ севиниб.— Қаранг-а, эсимдан чиқариб қўйибман.

Абдилас чўнтагидан Қурман берган ВЛКСМ Уставини олди. Ҳаммалари уни ўраб олишиб, бетларига, айниқса ВЛКСМ деган ёзувга тикилиб қарашди. Қурман комсомолнинг қачон тузилгани, у партиянинг энг яқин ёрдамчиси эканлиги, коммунистик қурилишда комсомолнинг тугган ўрни ҳақида гапириб берди.

Уставнинг қайси моддаларини ёдлаб олиш кераклигини ҳам тушунтирди.

Шундан кейин болалар кунига бир маҳал кўплашиб Уставни ўқийдиган бўлишди. Қурман кўрсатган моддаларнинг кўпини ёдлаб ҳам қўйишди. Уставнинг биринчи бетини очишган эди, оқ қоғозга ёзилиб, Устав бетига ёпиштириб қўйилган шеърга кўзлари тушди. Қурман блокнотидаги шеърларидан бир бандини кўчириб ёпиштириб қўйган эди:

«Бахт бўлмас, бойлик бўлмас бундан зўр,
Менинг номим — тўрт орденли комсомол.
Учмайди ҳеч олтин ҳарфлар абадий,
Ленин бобо ўзи қўйган номдир шул».

Улар шеърни биланд овозда, ҳаяжон билан ўқиб чиқдилар, орқасидан эса бараварига ашула бошлаб юборишди. Шу пайт тўсатдан дупурлаган товуш эшитилди. Улар ялт этиб қарашса, қўш отда Керимқул билан Жума оғалари келишяпти. Отларини йўрғалатиб ёнма-ён келатган оғаларининг хушвақт қиёфаларини кўриб, болаларнинг севинчи ичига сиғмай кетди. Худди ўз ота-оналари билан кўришадигандай қувонишди. Меҳмонлар отларидан тушар-тушмас ҳол-аҳвол сўрашиб кетишди.

— Келинглار, қўл бериб кўришайлик, ахир кўришмаганимизга анча бўлди-ку, бир-биримизни соғиниб қолдик-а,— деди Жума қўлини чўзаркан.

Директор билан қўл бериб кўришсак қандай бўларкин дегандай болалар бир оз ийманиб туришди. Мактаб директори — Керимқул буни дарҳол сезиб ўзи кўриша кетди.

— Жума ака тўғри айтади. Келинглар, қўл бериб кўришайлик,— деди ҳар қайсиси билан кўришар экан.— Хўш, қалай, яхши дам олдиларингми, анча чиқиқиб қолгандирсизлар-а?— У меҳрибон отадай болаларнинг бошидан силаб, елкаларига қоқди.

Жума ака Ойгул билан энг кейин кўришди. Ойгул оппоқ қўлини чўзганда, у қизчани даст кўтариб олиб

бахмал кўрпача солинган эгарга ўтқизди. Ойгул уялганидан қизариб кетди. Жума ака унинг ҳурпайган майин сочларини силаб эркалатди. Жума аканинг болажонлигини колхозчилар яхши билишарди.

— Қани энди, аввал сизларнинг оталиққа олган бузоқларингни бир кўрайлик-чи,— деди Керимқул ака болаларнинг иши уни жуда қизиқтираётганини билдирмоқчи бўлиб.

— Қани, йўл бошланглар! Икки-уч кундан кейин бузоқларни ота-оналарингга топшириб, ўқишга кетасизлар,— деб Жума ака қўшиб қўйди.

Болалар суюнишиб уларни бузоқлар ўтлаб юрган жойга бошлаб кетишди. Керимқул билан Жума ака болалар каникулни қандай ўтказишганини, нима ишлар қилишганини сўраб-суриштирди. Болалар ҳаммасини оқизмай-томизмай гапириб беришди. Бузоқлар шариллаб оқиб ётган сув бўйида ўтлаб юришган эди. Яқин қолгонда Жума ака Ойгулнинг қулоғига:

— Бузоқларингнинг отини атаб чақириб кўр-чи, келармикан,— деб шивирлади.

— Чақирсам, дарров югуриб келишади,— деди Ойгул ишонч билан.

— Қани, чақир, биз ҳам кўрайлик,— деди Жума Керимқулга қайрилиб. Керимқул, ҳа, чақира қол дегандай, бузоқларга ишора қилди.

Ойгул овозининг борича:

— Тўлбоши! Тўлбоши!— деб икки-уч қичиқирган эди, Тўлбоши тўдадан чиқиб бошини ликиллатганча чопиб келди. Бошқа бузоқлар «бизни ҳам чақирасанми?» дегандай, анқайиб қараб туришарди. Тўлбоши «Мени нимага чақирдинг?» дегандай ҳайрон бўлиб, от устидаги Ойгулга қаради.

— Мени нега бекорга чақирдинг, деб хафа бўляпти. Мени тушуриб қўйинг,— деди Ойгул тушишга ҳаракат қилиб.— Бошқаларини ҳам чақирайми?— деб сўради Тўлбошининг елкасидан силаркан.

Жума ака майли, дегандай мўйловини силаб, бошини силкиди. Ойгул ҳамма бузоқларини битта-биттадан отини атаб чақира бошлади. Бузоқлари ҳам навбат билан бирин-кетин келаверишди.

— Энди нима дейсиз, оқсоқол!— деди Керимқул кулимсираб.

Жума пиқ этиб кулиб юборди. У қизчанинг бу ишига қойил қолди.

Абдилас билан Ойгулнинг бузоқларигина эмас, оталиққа олинган бошқа ҳамма бузоқлар ҳам шу ерда эди. Меҳмонлар бузоқларни яхшилаб кўздан кечиришди, баъзи бирларини ушлаб, салмоқлаб кўришди.

Улар болаларнинг бузоқларни зўр меҳр ва муҳаббат билан парвариш қилганликларини кўриб, ўзларида йўқ хурсанд бўлишди, кўнгиллари фахрланиш ҳисси билан тўлиб-тошди.

— Раҳмат, айланайлар, ёш бўлсанглар ҳам бузоқ боқишга уста экансизлар,— деди Жума ака.— Сизлардан жуда миннатдормиз, колхозга жуда катта ёрдам бердинглар. Ёзи билан қилган меҳнатингларни ёзиб, Батиш опаларинг бизга топширди. Унга яраша колхоздан меҳнат ҳақи оласизлар. Халқ сиздай фарзандлари билан ҳар қанча фахрланса арзийди. Минг офарин сизларга!

Керимқул ака ҳам Жуманинг гапига қўшимча қилиб, болаларни бутун мактаб номидан қизгин табриклади, янги ўқув йилида уларга катта муваффақиятлар тилади.

— Юринг энди, Жума ака, овулга борайлик,— деди Керимқул ака отига минаркан.— Болаларнинг янги ўқув йилига қилган тайёргарлик ишларини кўрайлик. Сигир боқувчиларнинг иши билан ҳам танишиб чиқамиз. Кейин Сўнгкўлга ўтамиз. Биз келгунча булар тайёр бўлиб туришади. Қишлоққа бирга тушиб кетамиз.

Болаларнинг юзида қувонч нури порлади, улар ўз меҳрибон мактабларига атаб тайёрлаган совғаларини акаларига тезроқ кўрсатиш тилагида илдам қадам ташлаб кетишди.

